

Федерал кырал бюджет илму учреждение
Федерал илму ара «РАН-ны Къабарты-малкъар илму арасыны филиалы» –
ГУМАНИТАР ТИПТИУЛЕ БАРДЫРГЪАН ИНСТИТУТ

Гузеланы Ж.М., Махийланы Л.Х.

**КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ
АНТОНИМЛЕРИНИ СЁЗЛЮГЮ**

Нальчик • 2016

УДК – 811.512.142

ББК – 81.2Г

Г – 93

М – 36

Къабарты-Малкъар илму араны Гуманитар тинтиуле бардыргъан
институтуну Илму советини оноуу бла басмаланады

Илму редактору

филология илмуланы доктору, профессор *Улакъланы М.З.*

Рецензентлери:

филология илмуланы доктору *Мусукланы Б.А.*

филология илмуланы кандидаты, доцент *Аптайланы Ф.К.*

Гузеланы Ж.М., Махийланы Л.Х. Къарачай-малкъар
Г – 93 тилни антонимлерини сёзлюкю. – Нальчик: КБИГИ-ни
М – 36 басма бёлюмю, 2016. – 272 б.

Сёзлюкте 1000-нге жууукъ магъаналары бир бирге чюйре келген сёзле алыннгандыла. Хар антоним бирлешни магъанасы къысха ангылатылгъанды, аланы хар бирине халкъны кёлден чыгъармачылыгъындан, суратлау литературадан, публицистикадан юлголе келтирилгендиле. Антонимлени къурагъан синоним сёзле, ол санда кёп магъаналы сёзлени антонимлери болгъанлары да кёргюзтюледиле.

Сёзлюк бла специалистле-филологла, тилманчла, басмада бла радиода, вузда эм школада ишлегенле, аспирантла, студентле эм асламлы окъуучула хайырланыргъа боллукъдула.

© Гузеланы Ж.М., Махийланы Л.Х., 2016

© ИГИ КБНЦ РАН, 2016

ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ –
филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения
Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук»

Ж.М. Гузеев, Л.Х. Махиева

**СЛОВАРЬ АНТОНИМОВ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА**

Нальчик • 2016

УДК – 811.512.142

ББК – 81.2Г

Г – 93

М – 36

Печатается по решению Ученого совета ИГИ КБНЦ РАН

Научный редактор

доктор филологических наук, профессор *М.З. Улаков*

Рецензенты:

доктор филологических наук *Б.А. Мусуков*

кандидат филологических наук, доцент *Ф.К. Аппаева*

Гузеев Ж.М., Махиева Л.Х. Словарь антонимов карачаево-балкарского языка. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2016. – 272 с.

Г – 93

М – 36

Словарь содержит около 1000 пар антонимов – слов с противоположным значением. Каждая антонимическая пара, получая толкование, сопровождается иллюстративным материалом (цитатами из художественной и публицистической литературы, пословицами, поговорками, речениями). К антонимам приводятся синонимы (синонимические пары антонимов), которые образуют гнездо. Если многозначное слово вступает в антонимические отношения с разными словами, то каждая пара антонимов даётся отдельно.

Словарь предназначен для специалистов – филологов, переводчиков, работников печати и радио, а также может быть использован как учебное пособие. Издание ориентировано на широкий круг читателей.

© Гузеев Ж.М., Махиева Л.Х., 2016

© ИГИ КБНЦ РАН, 2016

INSTITUTE OF HUMANITARIAN RESEARCH –
branch establishment of the Federal public budgetary scientific institution
federal scientific center «Kabard-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences»

Zh.M. Guzeev, L.H. Mahieva

**THE DICTIONARY
OF ANTONYMS OF KARACHAY-BALKARIAN
LANGUAGE**

Nalchik • 2016

UDK – 811.512.142

BBK – 81.2Г

G – 93

M – 36

Is printed according to the decision
of the Scientific council of IHR KBSC RAS

Scientific editor

doctor of philological sciences, professor *M.Z. Ulakov*

Reviewers:

doctor of philological sciences *B.A. Musukov*

candidate of philological sciences,

associate professor *Appaeva F.K.*

G – 93 *Guzeev Zh.M., Mahieva L.H.* The dictionary of
M – 36 antonyms of Karachay-Balkarian language. – Nalchik:
Publishing department of KBIHR, 2016. – 272 p.

The dictionary contains about 1000 pairs of antonyms – words with the opposite value. Each antonymous couple is accompanied by illustrative material in their interpretation (by quotations from artistic and publicism literary, proverbs, sayings, expressions). To the antonyms provides synonyms (synonymous pairs of antonyms) which form a slot. If a word comes into antonymous relations with different words, each pair of antonyms are given separately.

The dictionary is intended for a wide range of professionals such as philologists, print and radio workers. It can also be used as a textbook. The publication is aimed for a wide readership.

© Guzeev Zh.M., Mahieva L.H. 2016

© IHR KBSC RAS, 2016

АЛ СЁЗЮ

Башха тилледеча, къарачай-малкъар тилде да магъаналары бирге арталлыда келишмеген, бир бирге чюйре келген сёзле бардыла. Алай сёзлеге антонимле дейдиле. Антонимле тилде кеслери алларына, бирем-бирем хайырланылмайдыла, ала – «чюйре» магъаналы сёзле бирге байламлы болуп жүрютюледиле. Къарачай-малкъар тилде антонимле юч тюрлю боладыла: 1) тамырлары бир болуп, жалгъаулары башха болгъан сёзле: ийманлы – иймансыз, келбетли – келбетсиз, акъыллы – акъылсыз, ишекли – ишексиз, дауурлу – дауурсуз д.б.; 2) тамырлары бир болуп, бирини жалгъауу болмагъан сёзле: тап – тапсыз, бушуу – бушууду, жалгъан – жалгъансыз д.б.; 3) тамырлары башха сёзле: аман – иги, уллу – гитче, къарт – жаш, узакъ – жууукъ, ары – бери, артха – алгъа д.б.

Къарачай-малкъар тилде антонимлени магъана жаны бла быллай къауумлагъа юлеширге боллукъду:

1) качество (даража) жаны бла магъаналарында чюйреликleri болгъан антонимле: тынч – къыйын, тынчлыкъ – къыйынлыкъ, ариу – эриши, ариулукъ – эришилик, аман – иги, ахшы – осал, таза (ариу, кирсиз) – кир (кирли) д. б.;

2) къошакъ качеству (даражаны) билдирген антонимле: юйдегили – юйдегисиз, къатынлы – къатынсыз, къургъакъ – мылы, чекли – чексиз, бирге – башха, ачыкъ – жабыкъ, суу – къургъакъ д.б.;

3) ишлени, халланы, болумланы чюйреликлерин билдирген антонимле: мин – тюш, кёбейт – азайт, чач – жый, сат – ал, жиби – къургъакъсы, башла – боша, кир – чыкъ, кел – кет д. б.;

4) чюйреликни суратлап кёргюзтген антонимлени энчи тюрлюсю : жер – кёк, жан – тин, жажаним – жаннет д. б. Быллай

антонимледе чюйрелик толу магъана жаны бла угъай, суратлау жаны бла билинеди.

Бир-бир сёзлени эки эм андан да кёп антонимлери болады, ала синоним тизгин къурайдыла: керти – ётюрюк, жалгъан; эриши – ариу, чырайлы, келбетли, субай; бюгюн – тамбла, тюнене; къарыулу – къарыусуз, болумсуз, онгсуз д. б.

Антонимле тилибизни баш кесеклерини алмашладан бла санауладан къалгъанларында эркин жюрютюледиле: атлада: баш – аякъ, жер – кёк, ёр – эниш, тау – тюз д.б.; сыфатлада: ариу, субай – эриши, аман – иги, ахшы-осал, тар – кенг д.б.; сёзлеуледе: ары – бери, анда – мында, быйыл – былтыр, кеч – эртте д.б.; этимледе: олтур – тур, бар – кел, кел – кет, ач – жап д.б. Алмашлада аз тубейдиле: ол – бу, аллай – быллай. Тилни болушлукъчу кесеклеринден сонгуралада антонимле эркин жюрютюледиле: ары – бери, арты – аллы, ичи – тышы, башы – тубю, кем – артыкъ д.б.

Къарачай-малкъар тилде антонимле къош сёзлени аслам къурайдыла: айтыр – айтмаз, билир – билмез, алай – былай, анда – мында, эрттен – ингир, келген – кетген д.б.

Сёзлюкню къуралуу

Сёзлюк антонимлени тизмесинден эм ала бла бирге берилген статьяладан къуралгъанды. Сёзлюкге алынган хар антонимге энчи статья жораланганды. Хар берилген антонимни къатында энчи грамматика неда стиль белги салынады.

Грамматика белгиле антонимле тилни къайсы кесеклери болгъанларын кёргозтедиле (адамлыкъ *ат*; агъачлы *сыф.*; бюгюн *заман. сёзл.*; адепсиз *хал. сёзл.*).

Антонимлени къарачай-малкъар тилни лексикасыны къайсы къауумуна киргенин кёргозтюр ючюн сёзлюкде стиль белгиле хайырланылгъандыла. Ала быллай затланы кёргозтедиле.

Къарач. (къарачайлыланыкъы) деген белги антоним сёз къарачайлыла жюрютгенлерин кёргозтеди.

Фольк. (фольклор) деген белги антоним сёзню халкъны кёлден чыгъармаларында хайырланылгъанын билдиреди.

Ц диал. (Ц диалект) деген белги жаланда Ц диалектде сёлеши-
учюле жюрютген антоним сёздеде салынады.

Бош тил. (бош тилде) деген белги бош тилде жюрютюлкуючу
антоним сёзлени аллай магъаналарын ачыкълайды.

Эск. (эскирген сёз) деген белги антоним сёзлени, бусагъатда
тилде эркин хайырланылмагъаны себепли, эскиргенлерин кёр-
гюзтеди.

Сёзлюкге алыннган антоним сёзлени магъаналары кысха ан-
гылатыладыла. Сёз ючюн: Аз *мард. сёзл.* саны кёп угъай, белгили
ёлчемден кем. Антонимлени тилде кеслери алларына, бирем-
бирем жюрютюлюнмегенлерини, аланы магъана, стиль жаны
бла не башхалыкълары болгъанларын кёргюзтюр, антонимлени
сёзлюкде толу, тюз аныглатылгъанларын ачыкълар ючюн, фоль-
клордан, суратлау литературадан, журналладан, газетледен юл-
гюле келтириледиле. Материалла къарачай-малкъар тилни юч-
томлукъ аныглатма сёзлюгюнден бла аны картотеасыдан эмда
синонимлени сёзлюгюню кьол жазмасындан алыннгандыла.
Сёзлюкню хазырлагъанла юлгюлени асламысын къарачай бла
малкъар классика эм бусагъатдагы адабият чыгъармаладан
сайлагъандыла.

Суратлау чыгъармаладан алыннган цитаталаны авторлары
кёргюзтүледиле. Цитата жыйымдыкдан, газетден, журналла-
дан алынса, аланы атлары скобкаланы ичинде кавычкала бла бе-
риледиле («Минги-Тау», «Заман», «Къарачай»).

Нарт сёзлени, айтыуланы къайдан алыннганлары кёргюз-
түлмейдиле, ала кеслери да скобкалада (н. с., айт.) деп кысхар-
тылып жазыладыла.

Сёзлюкде антонимлени жазылыулары «Малкъар тилни ор-
фография эм пунктуация (1991ж.) жорукъларына» келишедиле.

Авторла

Малкъар алфавит
Балкарский алфавит

Аа	Кк	Фф
Бб	КЪкъ	Хх
Вв	Лл	Цц
Гг	Мм	Чч
ГЪгъ	Нн	Шш
Дд	НГнг	Щщ
Ее	Оо	ъ
Ёё	Пп	Ыы
Жж	Рр	ь
Зз	Сс	Ээ
Ии	Тт	Юю
Йй	Уу	Яя

ПРЕДИСЛОВИЕ

Составление словарей антонимов в тюркских языках началось совсем недавно и пока не имеет сложившихся лексикографических традиций. Данный словарь занимает важное место среди других типов словарей: в нем дается описание лексики с точки зрения смысловой противоположности лексических единиц. Этот труд является первым опытом составления словаря антонимов в карачаево-балкарском языке. Цель словаря – познакомить читателей с системой карачаево-балкарских слов с противоположным значением, образующих пары.

Как известно, антонимы – слова, принадлежащие к одной части речи, различные по звучанию и написанию и обозначающие противоположные понятия. В карачаево-балкарском языкознании не все слова могут быть антонимами, а только те, которые противопоставляются друг другу по определённом существенному признаку: качеству (иги «хороший» – аман «плохой»; кьаты «твёрдый» – жумушакъ «мягкий»); направленности (ёрге «вверх» – энишге «вниз»; алгъа «вперед» – артха «назад»); по эмоциональному восприятию (бушуу «горе» – кьууанч «радость»); и т.д.

В словаре находят отражение семантические свойства антонимов, а также их взаимосвязь с синонимами, т.к. синонимические пары антонимов весьма востребованы. Многозначные антонимы могут входить в разные синонимические ряды и включаться в разные словарные статьи. Каждый ряд возглавляет доминантная пара антонимов, после которой даются его синонимы. В то же время необходимо отметить, что недостаточная изученность синонимико-антонимических отношений в исследуемом языке не позволяет пока представить все пары антонимов как бесспорные.

В карачаево-балкарском языке антонимы бывают трех видов: 1) однокоренные слова, имеющие разные аффиксы: ийманлы – иймансыз «верующий – неверующий»; келбетли – келбетсиз «приветливый – неприветливый»; акъыллы – акъылсыз «умный – глупый»; ишекли – ишексиз «сомнительный – несомненный»; даурлу – даурсуз «шумный – бесшумный» и др.; 2) слова с одним корнем, но одно из которых употребляется без аффикса: тап – тапсыз «нормальный – ненормальный»; бушуу – бушуусуз «горестный – радостный»; жалгъан – жалгъансыз «надуманный – истинный» и т. п.; 3) слова с разными корнями аман – иги «плохой – хороший»; уллу – гитче «большой – маленький»; къарт – жаш «старый – молодой»; узакъ – жууукъ «далекий – близкий»; ары – бери «туда – сюда»; артха – алгъа «назад – вперед» и др.

Источниками фактического материала для «Словаря антонимов карачаево-балкарского языка» послужили: картотека III томного «Толкового словаря карачаево-балкарского языка», рукопись «Синонимического словаря карачаево-балкарского языка», фольклорные и художественные произведения современных балкарских и карачаевских писателей, разножанровые и стилевые тексты современной поэзии, прозы, драматургии, а также материалы периодической печати, на карачаево-балкарском языке.

В словарь вошла общеупотребительная лексика карачаево-балкарского литературного языка с его книжным и разговорным стилями. Для характеристики слов-антонимов и их значений, ограниченных в своем употреблении, в словаре принята система помет, которые указывают: 1) на стилистическую ограниченность употребления слов в карачаево-балкарском языке: *сёл. тил.* (сёлешиу тилде «в разговорной речи») применяется для характеристики обиходной разновидности речи; *фольк.* (фольклор) показывает, что слово употребляется в произведениях устного народного творчества карачаевцев и балкарцев; 2) на принадлежность слов – антонимов к различным пластам лексики карачаево-балкарского языка: *къарач.* (къарачайлыланъкъы «карачаевское») сопровождает регионализмы, употребление которых ограничено языком карачаевцев; пометой *эриши сёз* «грубое

слово» снабжаются слова-антонимы, находящиеся за пределами литературного языка, и недопустимые в нормированном языке; *бош тил* (бош тилде «в просторечии») употребляется в просторечных словах-антонимах и их значениях, находящихся за пределами нормированной речи; 3) на выход слова из употребления в современном карачаево-балкарском языке: *эск.* (эскирген сёз «устаревшее слово») сопровождает слова-антонимы, вышедшие из повседневного употребления; 4) на переносные значения *кёч.* (кёчген магъанада «в переносном значении») и т.д.

Учитывая, что предлагаемая работа является первым опытом полного описания антонимов карачаево-балкарского языка, авторы предполагают поправки в отборе антонимов и их подаче. Заранее благодарим за замечания и пожелания, направленные на улучшение словаря.

PREFACE

The compiling of dictionaries of antonyms in Turkish languages are recently started. It has not yet established lexicographical tradition. This dictionary has an important place among other types of dictionaries: it describes the language in terms of semantic opposites of lexical units.

This work is the first experience of compiling a dictionary of antonyms in Karachay-Balkarian language. The purpose of the dictionary – is to acquaint readers with the system of Karachay-Balkarian words with opposite meaning and that form a pair.

It is known that antonyms are the words belonging to one part of speech: they are different in sound and writing and represent opposite concepts. In karachay-balkarian linguistics not all the words are antonyms. They are the only ones who are opposed to each other on a particular significant characteristic: by quality (*иги* «хороший» *good* – *аман* «плохой» *bad*, *къатты* «твердый» *hard* – *жумушакъ* «мягкий» *soft*); direction (*ёрге* «вверх» *upside* – *энишге* «вниз» *down*; *алгъа* «вперед» *forward* – *артха* «назад» *backward*); on emotional perception (*бушуу* «горе» *sorrow* – *къууанч* «радость» *joy*) and etc.

In the dictionary reflects the semantic features of anonyms and their relationship with synonyms as a synonymous couples are in a high demand. The multivalued antonyms can be included in different synonymous rows and consist in the different dictionaries. Each row is headed by the antonymous dominant pair. After that (after dominant pair of antonyms) its synonyms are given. It should be noted that insufficient knowledge of synonyms-antonymous relations of the language does not allow to submit all pairs of opposites as the undisputed.

There are three kinds of antonyms in karachay-balkarian language: 1) cognate words having a different affixes: *ийманлы* – *ий-*

мансыз «верующий – неверующий» *believer – unbeliever*; келбетли – келбетсиз «приветливый – не приветливый» *friendly – unfriendly*; акъ-ылы – акъылысыз «умный – глупый» *smart – stupid*; ишекли – ишексиз «сомнительный – несомненный» *doubtful – doubtness*; дауурлу – дауурсуз «шумный – бесшумный» *noisy – quiet*; 2) words with one root, but one of which is used without an affix: *ман – мансыз* «нормальный – ненормальный» *normal – abnormal*; *бушуу – бушуусуз* *bitter – joy*; *жалгъан – жалгъансыз* «надуманный – истинный» *invented – true*; 3) words with different roots: *аман – иги* «плохой – хороший» *bad – good*; *улуу – гитче* «большой – маленький» *big – small*; *къарт – жаш* «старый – молодой» *old – young*; *узакъ – жуукъ* «далекий – близкий» *distant – close*; *ары – бери* «туда – сюда» *there – here*; *артха – алгъа* «назад – вперед» *back – forward*.

As actual sources used for the dictionary of antonyms of karachay – balkarian language have served: card files of three languid explanatory dictionary of karachay – balkarian language, the manuscript of «Dictionary of synonyms of karachay-balkarian language, folk and art works written by contemporary balkarian and karachay writers, different genres and style texts of contemporary poetry, drama and periodical press materials on the karachay – balkarian language.

The dictionary has entered the common lexicon of Karachay – Balkarian literary language with its bookish and conversational style. In the dictionary adopted the system of «a litter». This was done to characterize the words – antonyms and their meanings, limited in its use. They point on: 1) to the stylistic limitations in the use of words in the Karachay – Balkarian language (*сёлишиу тудле «в разговорной речи» in colloquial speech*) it is applied to the characteristics of everyday speech varieties; folk (folklore) indicates that a word is used in the works of balkarian>s and karachay>s folklore; 2) belonging of antonymous-words to the different layers of vocabulary of karachay-balkarian language: karach. (*къарачайлыланлыкъы «карачаевское» karachay*) is accompanied by regionalisms, use of which is limited by the karachay>s language; by dropping of *эриши сёз «грубое слово» «the true word»* antonymous-words are provided. They are outside of literary language and not permissible in a normed

language; *bosh til* (бош тидле «в просторечии» in popular speech) used in colloquial antonymous words with their values which lie outside of normalized speech; 3) on the output of the words into disuse in modern karachay-balkarian language (эскирген сёз «устаревшее слово» *antiquated word*); 4) on portable values (кёчгкн магъанада «в переносном значении» in a figurative sense) and etc.

The authors suggest amendments in the selection of antonyms and their supply, taking into account the fact that the purposed work is the first experience of a complete description of antonyms in the karachay-balkarian language.

Thanks in advance, for your comments and suggestions to improve a dictionary.

А

АГЪАР – КЪАРАЛ

Агъар *эт.* 1. Акъ бол, акъ тюрсюнлю бол. Жамийлятны кекеллери агъарсала да, жүреги жаш бола барады (Кацийланы Х. Тамата: 211). Шантал чакъса, къар жаугъанча, агъарады айрымкан (Батчаланы М. Элчилерим: 11).

2. кёч. Акъ, саз бол (адамны бетини юсюнден). Назир къымтым этди, къызарды, агъарды, терледи, алай ауузундан а бир сёзчюк да чыкмады (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 55). Ауругъаны хорлай болур эди ансы, жашны бети бекден-бек агъара эди («Шуёхлукъ»).

Къарал *эт.* 1. Къара неда къараракъ бол, къара неда къараракъ тюрсюнлю бол. Къайын кесеуле да къарала отда, Мен олтуруучу эдим от къатында (Отарланы К. Сайлама, 1: 18). Кёк къаралды, бир кесекден жауун жаууп башлады («Минги-Тау»).

2. Ачыудан, зарлыкъдан д.а.к. затдан тюрлен (адамны бет къаныны юсюнден). Мариямны къатында ол /Мутай/ кесеу кибик къаралып тура эди (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 70). Хан асыры ачыудан къаралды (Тёпеланы С. Къарашауай бла Ёрюзмек: 30).

АГЪАРТ – КЪАРАЛТ

Агъарт *эт.* Акъ топуракъ, бояу неда тыгтыр бла акъгъа боя, акъ тюрсюнлю эт, акъла. Келин къаран-къарагъынчы къабыргъаланы тытыр суу бла агъартды. Тамата классланы окъуучулары школку къабыргъаларын акъ бояу бла агъартдыла («Заман»).

Къаралт *эт.* Къара (мутхуз) эт, къара тюрсюннге келтир. Элни огъары жанында къара тютюн, бурулуп-бурулуп чыгъа,

тёгерекни къаралтды (Толгъурланы 3. Айыуташ: 4). Тапчанны бир-бир жерлерине не зат эсе да чачылып къаралтханды (Шауаланы Х. Ач эшикни, менме: 11).

АГЪАРТЫЛ – КЪАРАЛТЫЛ

Агъартыл *Агъарт* дегенни зорлаучу айырмасы. Жерни агъартылыуу къар жаугъанданды. Тонлукъ тери агъартылгъынчы ийленди.

Къаралтыл *Къаралт* дегенни зорлаучу айырмасы. Жашны кёз башы тнойюлоп къаралтылгъанды. Мекамны фундаменти къара чайыр бла къаралтылды.

АГЪАРТЫЛЫУ – КЪАРАЛТЫЛЫУ

Агъартылыу *Агъартыл* дегенден *этим ат.* Къабыргъаны агъартылыуун жаратмадым. Кечеден къар жаууп, юй башланы агъартылыуу.

Къаралтылыу *Къаралтыл* дегенден *этим ат.* Темир эшикни бояу сюртюп къаралтылыуу. Хунаны раствор жагъып къаралтылыуу.

АГЪАРТЫУ – КЪАРАЛТЫУ

Агъартыу *Агъарт* дегенден *этим ат.* Айран къошуп, хантусну агъартыу. Тытыр суу жагъып, тереклени агъартыу.

Къаралтыу *Къаралт* дегенден *этим ат.* Жерни, сюрюп, къаралтыу. Жюню, бояп, къаралтыу.

АГЪАРЫУ – КЪАРАЛЫУ

Агъарыу *Агъар* дегенден *этим ат.* Саусузну бетини агъарыуу. Чачыны агъарыуу, нёгерими жарсытды.

Къаралыу *Къарал* дегенден *этим ат.* Кёз тюплени къаралыулары. Сюрюлген бахчаны къаралыуу.

АГЪАЧЛЫ – АГЪАЧСЫЗ

Агъачлы сыф. Агъачы иги. Жерге иги агъачлы урлукъ себилгенди. Агъачлы къумачдан тигилген жыйрыкъ.

Агъачсыз сыф. Осал агъачлы. Жашны юсюнде быстырлары агъачсызла эдиле. Арт кезиуде тюкенледе агъачсыз аякъ кийимле сатыладыла.

АДАМЛЫКЪ – АДАМСЫЗЛЫКЪ

Адамлыкъ ат Адамны битеу иги шартлары. Адам болгъан кыйын туююлдо, адамлыгъын сакълагъан кыйынды (н.с.). Жашла кызы сайлагъанда чырайына, адамлыгъына, окъуууна, кесин къалай жюрютгенине къарайдыла (Хубийланы О. Аманат, 1: 132).

Адамсызлыкъ ат Адамлыгъы болмаулукъ. Ханны адамсызлыгъын кёпле биле эдиле («Малкъар халкъ жомакъла»). Адамсызлыкъ, хыйлачылыкъ, этген адамдан кенг турургъа керекди.

АДЕЖЛИ – АДЕЖСИЗ

Адежли сыф. Намыслы, хурметли, асыллы, тап, тюз ишленген, юйретилген. /Мазан:/ Алай, бюгюн мен эсли, адежли жашны кёргенде, жюрегиме къаллай бир ырахатлыкъ келгенин айтып окъуна жетишдираллыкъ туююлме (Токъумаланы Ж. Ыфчык: 65). Ынна туудукъларын адежли, намыслы, болугъуз деп юйретеди.

Адежсиз сыф. Хурметсиз, намыссыз, асылсыз. /Келлет:/ Мен таныгъан жашлада андан адежсизине тюбемегенме («Шуёхлукъ»). Адежсиз, хатырсыз, махтанчакъ адам.

АДЕПЛИ 1 – АДЕПСИЗ 1

Адепли 1 сыф. Ишленген, тап юйретилген. Бийбертни махтана билмеген, артыкъ сёлешмеген намыслы, адепли жаш сунуучу эдиле (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 175). Бек кыйынды сабийни Бузмайын адепли юйретген (Отарланы С. Назмула: 14).

Адепсиз 1 сыф. 1. Ишленмеген, юйретилмеген. /Шарау:/ Бери келип, кишиден адепсиз сёзлени эшитмез ючюн, къая ыранда жоюлуп

кьалгъан иги тюйюлмюдю? (Толгъурланы З. Эрпирей: 45). Жашауда адепсиз адамлагъа тюберге да тюшеди.

АДЕПЛИ II – АДЕПСИЗ II

Адепли II хал. сёзл. Намыс, хурмет этип, намыс, хурмет бла. Мал кютюуде, тойда бла оюнда лакъырда, чегинден озмай, адепли айтыла эсе, уллу кючдю (Гыттыулары М. Ачыкъ жүрекле: 101). Ынна кишини жүрегин къыйнамазча, адепли сёлешеди.

Адепсиз II хал. сёзл. Намыс, хурмет этмей, уллу-гитче деп къарамай. Ёзден сизнича намыссыз ашыкъмайды, Ёзден, сизнича, адепсиз къадалмайды (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары). Адепсиз сёлешиу.

АДЕПЛИЛИК – АДЕПСИЗЛИК

Адеплилик ат Намыслылыкъ, хурметлилик, асыллылыкъ. Шахарны ариу юйчюклери, таза орамлары, ариу табийгъаты, адамларыны адеплиликлери солургъа келген къонакъланы сейрсиндиредиле («Заман»). Къайда да адеплилик, ариу къылыкъ керекди (Гуртулары Б. Жангы талисман: 361).

Адепсизлик ат Намыссызлыкъ, хурметсизлик, асылсызлыкъ. Малкъарны адамы адетлиди, тиймегеннге тиймейди, адепсизликни уа суймейди, жукъ урлар ниет бла баргъанны уа бир чырмыкъсыз иймейди («Шуёхлукъ»). Жашны адепсизлиги, намысы болмагъаны къызыны илгиздик этди.

АДЫЛЛЫ – АДЫЛСЫЗ

Адыллы сыф. Керексизге жакъ басмаучу, тюз адам. /Мурадин:/ адыллы, сабыр адам болуучу эди да, энди адам танымазча болуп кьалгъанды (Гуртулары Э. Мёлекледе къонакъда: 124). Элчиле Саматны адыллы болгъанын уста биледиле.

Адылсыз сыф. Керексизге жакъ басыучу кылыкъ, терслик. Артдан-артха адылсыз адамла кёпден-кёп бола баргъанча кёрюнеди («Шуёхлукъ»). /Къасай:/ Ол сиз атын айталмай тургъан оноучу адыл-сыз адам болуучу эди («Минги-Тау»).

АДЫЛЛЫЛЫКЪ – АДЫЛСЫЗЛЫКЪ

Адыллылыкъ ат Керексизге жакъ басмаучу кылыкъ, тюзлюк. Эней улуну адыллыгы, жууаш, тап сёлешиую залда гыжгъал-мужгъал этип даулашханланы шош этген эди (Гуртуланы Б. Адилгерий: 106). Жыйылыугъа келгенлени ичинде адыллылыкъ эслене эди.

Адылсызлыкъ ат Керексизге жакъ басыучу кылыкъ, терслик. Адылсызлыкъ кбуллукъчулада бирсиледен эсе терк эсленеди. Адылсызлыкъ ючюн адамны жууапха тартыргъа болады.

АЖАЛЛЫ – АЖАЛСЫЗ

Ажаллы сыф. Ажалы жетген. Ажаллыгъа окъсуз ушкок атылыр (н.с.). Хар адам да ажаллыды.

Ажалсыз сыф. Ажалы жетмеген. Ажалсызгъа ёлом жокъ (айт.). /Омар:/ Жамуат, ажалсызма деп келмесин кёлюгюзге! («Шуёхлукъ»)

АЖЫМЛЫ I – АЖЫМСЫЗ I

Ажымлы I сыф. Къарар керекли, ажым этдирген. Ажымлы жангылыч этмез мурат бла ызыма къайтама (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 148). Ажымлы ажал эки жыйырма кюнню алгъа келеди (н.с.).

Ажымсыз I сыф. Арсарсыз, сёзсюз, ышаннгылы. Ызынг бла барсанг – ажымсызса (н.с.). Энди биз бу ишни боллугъуна барыбыз да ажымсызбыз («Минги-Тау»).

АЖЫМЛЫ II – АЖЫМСЫЗ II

Ажымлы II хал. сёзл. Бушуу, къайгъы этерча. Ажымлы ёлген эки ёлор (н.с.). Кёп жигитле кетгендиле ажымлы, Ёксюзлерине къоялмай гыржинлыкъ (Отарланы К. Сынла: 150).

Ажымсыз II. хал. сёзл. Ажым этмезча, тынгылы, тап. Улуу билимине базып къалмай, Суфият, хар дерсине ажымсыз хазырланады (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 165). Нальчикни «Спартак» командасы «Зенитни» ажымсыз хорлагъанды («Заман»).

АЖЫМЛЫЛЫКЪ – АЖЫМСЫЗЛЫКЪ

Ажымлылыкъ ат Къайгылылыкъ, къыйынлылыкъ, бушуулдукъ. Тамараны актёрлукъ фахмусу Фатийманы къадарыны ажымлылыкъын кёргюзтюуде тынгылы ачыкъланады. («Коммунизмге жол»). Ажымлылыкъны сынамай жашагъанланы жашаулары къууанчлыды.

Ажымсызлыкъ ат Ышаннгылыкъ, арсарсызлыкъ. Поэтни кесини ниетине ажымсызлыкъны назмуну да, ажымсыз, ышаннгылы этеди («Шуёхлукъ»). Таматаны сёзлеринде арсарсызлыкъ, ажымсызлыкъ эслене эди.

АЗ – КЁП

Аз мард. сёзл. Саны кёп угъай, белгили ёлчемден кем. Кёпден кёп ёлюр, аздан аз ёлюр (н. с.). Тюкеннге кёп адам келеди, алай хапчук алгъанла уа бек аздыла (Шауаланы Х. Кюйген тап: 79).

Кёп мард. сёзл. Саны бир талай, иги кесек, аз тюйюл. Арба аугъандан сора, жол кёргюзтюучю кёп болур (н.с.). Школда бизни тёлюбюзге билим берген, акъыл юйретген адамла кёп билирге керекдиде (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 106).

АЗАЙ – КЁБЕЙ

Азай эт. Ёлчеминден, санындан къора, кем бол. Жылкъы бирден суу ичсе, тирменни сууу азайыр (н.с.). Таулада суу къутурун келгенде этген тырмылары суу азайгъанда белгили болуп турадыла (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 60).

Кёбей эт. Кёп бол, юйре. Жыл сайын жангыра, кёбейе, сууну жагъаларында гюлле ёседиде («Шуёхлукъ», № 56: 61). Сюрюуню кёбейе баргъаны малчыланы къууандырады.

АЗАЙТ – КЁБЕЙТ

Азайт эт. Ёлчеминден, санындан къорат, кем эт. Хожа, ашлыкъ сатып алалмазлыкъын ангылады да, эшегине берлик юлюшюн

азайтып башлады (Кацийланы Х. Салам алейкум: 93). Жылкыны санын азайтдыкь.

Кёбейт эт. Санын кёп эт, кёп болдур. Мирзеу чыгарыу тирлик алыуну ёсюую бла кёбейтилгенди («Коммунизмге жол», 1973. № 77). Республикабызда табийгъат байлыкъланы кёбейтирге итингенле бек кёндюле.

АЗАЙТЫЛ – КЁБЕЙТИЛ

Азайтыл эт. Азайт дегенни зорлаучу айырмасы. Токну кючу нек азайтылгъанын билирге элдеде кёпле сюе эдиле («Шуёхлукъ», № 56: 62). Элдеде малланы саны биле-биле азайтылгъанды.

Кёбейтил эт. Кёбейт дегенни зорлаучу айырмасы. Сабий садланы саны кёбейтиле барады («Заман»). Мирзеу кёбейтилгенди.

АЗАЙТЫЛЫУ – КЁБЕЙТИЛИУ

Азайтылыу Азайтыл дегенден этим ат. Иш хакъны азайтылыуу адамланы сакъышлы этгенди. Аракъы, тютюн сатыучу тюкенлени азайтылыулары.

Кёбейтилиу Кёбейтил дегенден этим ат. Сют сауууну кёбейтилиую тууарланы мал аш бла жалчытыу бла байламлыды. Токну кёбейтилиую.

АЗАЙТЫУ – КЁБЕЙТИУ

Азайтыу Азайт дегенден этим ат. Мында кемчиликлени азайтыугъа дайым эс бургъанлай турадыла («Заман»). Къоранчланы азайтыу.

Кёбейтиу Кёбейт дегенден этим ат. Илму адам жамауатха келтирген хайырны кёбейтиуге кбулукъ этерге тийишлиди. Малчылыкъны продукцияларын чыгъарыуну кёбейтиуде районну мюклери алгъа иги атлам этгендиле («Коммунизмге жол»).

АЗАЙЫУ – КЁБЕЙИУ

Азайыу Азай дегенден *этим ат. Аурууланы азайыуларына себеп болган кёп зат барды. Апта кёйларыны саныны азайыууна жарый эди.*

Кёбейиу Кёбей дегенден *этим ат. Жашау журтланы кёбейиуюлери эчилени кёууандырады. Отрядны адамларыны кёбейиую командирни кёууандырады.*

АЗЛА – КЁПЛЕ

Азла *эт. сёл. тил. Аз эт (кь. аз). Жашар ёмюрню азлагъан, Уруиду ёлюмню ызлагъан (Отарланы С.). Энди ол бизге этиучу хайырын азлагъанды.*

Кёпле *эт. сёл. тил. (кь. кёбейт). Чёплемеген кёплеmez (н.с.). Тауукъ балачыкъла Чюулдеп чёплерле, Берген хайырларын Бютюнда кёплерле (Кёулийланы Х.-М. Жулдузчукъла: 7).*

АЗЛАН – КЁПЛЕН

Азлан *эт. сёл. тил. аз жюр. (кь. азай). Элде хата – хыли арт кезиуде белгили азланнанды. Къарангы къартая, кёк да сазлана, Жулдузла бугъадыла, бир – бир азлана (Отарланы С. Жюрек саугъа: 70).*

Кёплен *эт. сёл. тил. (кь. кёбей). Бу таулада эркин чыгъады солууум, кёшуулунду, кёпленеди къарыуум (Зума кёулланы Т. Къаяда гюлле: 7). Аланы сый, кёзбау этгенлери, кёпленмегенлери Сарыбийге болмагъанча ачыу тиеди (Этезланы О. Тарда: 214).*

АЗЛАНДЫР – КЁПЛЕНДИР

Азландыр *эт. сёл. тил. (кь. азайт). Жаш ашыкъларын иги кесек азландыргъанды: къытдыргъан этген болур (фольк.). Кюнню кёзо кесини жарыгъын азландыра баргъаны сайын, туманла энишгеден энишге саркъа келе эдиле (Хочуланы С. Хапарла: 39).*

Кёплендир *эт. сёл. тил. (кь. кёбейт). Ишчиле кеслерини жетишимлерин кёплендире барадыла. Жерчиликде урунганла хайыр алыуну кёплендиредиле.*

АЗЛАНДЫРЫҮ – КЁПЛЕНДИРИҮ

Азландырыу Азландыр дегенден *этим ат*. Арт жыллада аскерни азландырыу башланганды. Сёз кыраллада бир-бир саууутланы азландырыууну юсюнден баргъанды.

Кёплендириу Кёплендир дегенден *этим ат*. Бригада жылдан-жылгъа кесини жетишимлерин кёплендириуге тийишлисича эс бурады. Малчылыкъдан хайыр алынуу кёплендириу мюлкню баш борчларындан бириди.

АЗЛАНЫҮ – КЁПЛЕНИҮ

Азланыу Азлан дегенден *этим ат*. Къоранчланы азланыулары адамланы кыуандырады. Черекни суууну азланыуу эсленеди.

Кёплениу Кёплен дегенден *этим ат*. Малчылыкъдан алынган хайырны кёплениуу ардан – артха белгили бола башлагъанды. Иш хакъны кёплениуу устазланы кёллендиреди.

АЗЛЫКЪ – КЁПЛЮК

Азлыкъ *ат* Саны кёп болмагъан. Кыыйынды – кыыйын къан сермеише азлыкъ (Отарланы К. Сайлама, II: 209). Юйню отоуларыны саны улуу юйдегиге азлыкъ этеди.

Кёплюк *ат* Саны кёп. Малыны кёплюгю жерни юсюн жапхан ёхтем, бай Шырдан да Агунданы тилегенди («Нартла»: 188). Бу суу айландыргъан тирменлени кёплюгю кимни да сейирсиндирир (Залийханланы Ж. Тау кыушла: 5).

АЗСЫН – КЁПСЮН

Азсын *эт*. Бир затны азгъа, жетишмегеннге сана. Кыыз кесине берилген саугъаны азсынган этгенди. Таулу кыызла ийнек сауаргъа тюзелгендиге, алай а, ала бир усталыкъны энди азсынган этедиге («Алчыла»: 81).

Кёпсюн *эт*. Кёпге сана. / Баразбий:/ Аллах берген ырысхымы манга кёпсюнедиге (Хубийланы О. Аманат, III: 220). Тенглерни,

Далхатны ашыкъларын кёпсюнюю, аланы ойнап къытаргъа кенгешедиле («Минги-Тау»).

АЗСЫНЫУ – КЁПСЮНЮУ

Азсыныу Азсын дегенден *этим ат*. Кесини иш хакъын азсыныу. Берилген саугъаланы азсыныу.

Кёпсюнюю Кёпсюн дегенден *этим ат*. Биреуге ырысхыны кёпсюнюю. Тенгине берилген сыйны кёпсюнюю.

АЙЫПЛЫ I – АЙЫПСЫЗ I

Айыплы I *сыф*. Бедишли, айып этерча. Ёлген бедиш тююлдою, айыплы иш этгенди бедиш (н.с.) Айыплы иш этгенин ангылап, жаш сокъуранды.

Айыпсыз I *сыф*. Айып этмез кибик. Къызны этген иши айыпсыз иш болгъаны ачыкъланды. Хурай бир айыпсыз сылтау табып къайтарып мурат бла сорду (Семенланы А. Жазыу айла: 106).

АЙЫПЛЫ II – АЙЫПСЫЗ II

Айыплы II *хал*. сёзл. Адам бедиш, айып этерча. Келин айыплы сёлешди. Ол адамны этген иши айтлы болду.

Айыпсыз II *хал*. сёзл. Адам айып этмезча, уялмазча. Къарт къоншум, айыпсыз къыла къуллаугъун, Биле эди тилчилени къылыгъын (Отарланы К. Сынла: 131).

АЙЫПЛЫКЪ – АЙЫПСЫЗЛЫКЪ

Айыплыкъ *ат* 1. Айып, бедиш этерча иш. /Хамит:/ Угъай, аны айыплыгъы жокъду, бар, жумушунгу эт (Хочуланы С. Хапарла: 54).

2. кёч. Терслик, айыплы иш. /Жабалакъ:/ Ибрахим, аны /жер юлешиуню/ айыплыгъы, гунахы да барындан да алгъа сени боюнунгдады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 148).

Айыпсызлыкъ *ат* 1. Бедишни, шарайыпны, терсликни болмагъаны. Бу ишде къарт аптаны айыпсызлыгъы ачыкъ кёрюне эди.

2. Шарайыбы болмагъан иш. *Этилген ишни айыпсызлыгъы ачыкъ болду.*

АЙЫР – КЪОШ

Айыр *эт.* Бир сау затдан аны кесин энчи эт, бир жанына эт, кери эт. *Зулкъарней керохун, къамасын да, бел баудан айырмай, жастыкъ тюбюне салды (Гуртуланы Б. Жангы Талисман: 122). Жыр бла халкъны жашауун бир бирден айырыр мадар жокъду (Хубийланы М. Къарачай-малкъар совет халкъ жырла: 3).*

Къош *эт.* Бир затны башха зат бла бирикдир. *Сабийле, ийнеклерин сюрюуге къошаргъа ашыгъып, жолну букъулатып келедиле (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 231). Ханыйфа, узун къара чачыны эки эшмесин да къара чач бау бла бирге къоша... тыш юйге чыкъды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 271).*

АЙЫРТ – КЪОШДУР

Айырт *эт.* Айыр дегенни къатланыучу айырмасы. *Къойчу, жашчыгъына айтып, къозуланы аналарындан айыртды. Ынна, туудукъларына айтып, картофну урлукълугъун бла ашаллыгъын айыртды.*

Къошдур *эт.* Къош дегенни къатланыучу айырмасы. *Аталары жашларына хар эки лаптырны бирге къошдурду. – Къысхасы, бичен ашатып, сют къошдуралырча, тюйюлбюз, – деп, Мусса ырахын айтханына къулакъ салып, председатель башын булгъады (Хубийланы О. Аманат, III: 58).*

АЙЫРЫЛ – КЪОШУЛ

Айырыл *эт.* Бёлюн, башха бол. *Айырылсанг, азарса, къошулсанг, озарса (н.с.). Райондан ючеулен депутатха айырылдыла.*

Къошул *эт.* Бирге бол, бирге жыйыл. *Окъуучула бары да жангъдан къошулгъан нёгерлерине жарыкъдыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 426). Эски ток чыбыкъланы къошулгъан жерлеринден бёлюн, жангыртадыла («Заман»).*

АЙЫРЫЛЫУ – КЪОШУЛУУ

Айырылыу Айырыл дегенден *этим ат.* Къонакъланы бла къонакъбайланы саламлашып айырылыулары. Секторну таматасына айырылыу.

Къошудуу Къошул дегенден *этим ат.* Сууланы тенгизге къошудуулары. Хопай сабийле бла бек шохду, аланы оюнларына да къошудуучуду (Шаманланы М. Окъа бёрк: 24).

АЙЫРЫУ – КЪОШУУ

Айырыу Айыр дегенден *этим ат.* Ол аланы /Къайсынны бла Азаматны/ бир бирден теркирек айырыуу къайгысын кёрдю (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 39). Байлыкъ бла насыпны бир бирден айырыу къыйын туююлду (фольк.).

Къошуу Къош дегенден *этим ат.* Ууакъ гебенлени бирге къошуу. Оноу этгенде бир акъыллы адамланы бирге къошу.

АКЪ – КЪАРА

Акъ сыф. Къарны, сютно неда мелни тюрсюню кибик. Жууундургъанлыкъгъа къара ит акъ болмаз (н.с.). Бизни уа сени тапхан ана бла ата тапмагъанмыдыла огъесе сен ичген сют – акъ, биз тартхан а къарамы эди деп, жюрекдегилерин ачыкъ билдиралмайдыла (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 145).

Къара сыф. Къурум, кёмюрбетли. Сени къара чачынг табанынга жете, кёзлеринг кюле тургъанлай, узун кирпикле кёзлеринги жабып, жарыкъларын жашыргъанлай ... (Байчеккуланы А.). Зайнафны къара бурма чачы, уллу къара кёзлери, ингиликлери, эки жаягъыны батыучукълары, кюн кёзюча жарыкъ ышаргъаны кёзлериме кёрюнедиле (Шауаланы М. Кечерлеми?: 12).

АКЪ АЛТЫН – КЪАРА АЛТЫН

Акъ алтын Химия элемент, багъалы металл. Къызыны сыргъалары акъ алтындандыла.

Къара алтын Нефтни юсюнден. Тыш кыраллы жут мачала чабышдыла, Къара алтын шауданлагъа жабышдыла (Теммоланы Х. Хорлаулары жыллары: 6).

АКЪБАШ – КЪАРАБАШ

Акъбаш сыф. Ёрге айланган кыйыры неда башы акъ болгъан. Тойда тамата акъбаш гырхы къартчыкъ эди. Ашико, акъбаш къамасыны тюбюнден жезбоюн бичагъын чыгъарды (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 8).

Къарабаш сыф. сёл. тил. Башы къара болгъан. /Къаргъа:/ Аны бир акъ, къарабаш ириги барды («Малкъар халкъ жомакъла», П:312). Асланны башында узун ёре къара бёркю, юсюнде темир бетли узун чепкени, ёшюнюнде жетиден тизилген къарабаш хазырлары (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 18).

АКЪБЕТ – КЪАРАБЕТ

Акъбет сыф. Бети акъ, саз болгъан, акъ, саз бетли. Акъбет, субай Бекболат аллары бла озса, аны ызындан къарамагъан къыз къалмайды (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 15). Акъбет къарыусуз кызычыкъ.

Къарабет сыф. Къар алдым бетли. Ол къарабет /Солтан/ мени шайтан арбасына миндирип башлагъан эди (Хубийланы О. Адамла: 143). Тюз ол чакъда, бир къарабет къартыракъ киши арбазгъа кирди («Минги-Тау»).

АКЪБОЮН – КЪАРАБОЮН

Акъбоюн сыф. Боюну акъ болгъан, акъ боюнулу. Акъбоюн къара кючюк кюшну сакълайды (фольк.). Акъбоюн айыу...такъюзюк терекни тюбюне келип, ёрге къарады (Апталаны Х. Къара кюбюр: 148).

Къарабоюн сыф. Боюну къара болгъан. Умарны ийнеги Кюшба Къарабоюн кёк къаиха («Жарыкъ жолда»: 61). Бир чыммакъ, къарабоюн кишитикчик къарылгъач уяны тюбюнден къаран, ала учханда, тутама деп, секирирге кюрешеди (Мусукаланы С. Къарылгъачла: 221).

АКЪ ЖИН – КЪАРА ЖИН

Акъ жин дин. Адамгъа хата этмеучю, анга болушуучу жин. Агъазны билгичи барды дей эселе, Хохалайны акъ жинлери барды дейдиле (Батчаланы М. Элчилерим: 64). Бизге жууукъ жетген бир тиширыуну юсюнден а, ол билгичди, анга акъ жинле болушадыла деп эшите тургъанма (фольк.).

Къара жин дин. Адамгъа хата этиучю жин, шайтан. Эки суйгеннге заран болуучу Къара жин кирди арагъа, Орус докторла келип къарайдыла, Жюрекде кюйген жарагъа («Малкъар халкъ жырла»: 105). Сора жыйын таматабыз, тынгылай келип, айтды: «Эшитесиз да? Ол къол ичинде къара жинле бла акъ жинле уруш эте турадыла», – деп. Алай болур эди ансы, биз кӛрген болмады (Къарачай-малкъар мифле: 177).

АКЪКЪАШ – КЪАРАКЪАШ

Аккъкъаш сѳф. Къашлары акъ болгъан, акъ къашлы. Аккъкъаш аппа сабийлеге кӛп жомакъ айтханды. Аккъкъаш, жайлыкъдан къайтып, Нартюх бахчаны кӛрдю (Балаланы О. Басняла бла фельетонла: 47).

Къаракъаш сѳф. Къашлары къара болгъан. Хажисмайыл бла Мукъаш къарасала, субай бир къаракъаш мӛлек бийиктабан, акъ чурукъланы кийип, кюзю аллында сыйдам бутчукъларына къарай (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 32). Дугъумлача – кӛзлери, Бек суйдюрген сӛзлери. Къаракъаш, акъмангылай, Айтханынгы ангылай (Будайланы А. Мараучуну хапары).

АКЪКЪУЙРУКЪ – КЪАРАКЪУЙРУКЪ

Аккъкъуйрукъ сѳф. Къуйругъу акъ болгъан, акъ къуйрукълу. Аппа туудугъуна къурманлыкъгъа аккъкъуйрукъ къара иригин кесди. Аккъкъуйрукъ кӛзучукъ анасыны ызындан чабады.

Къаракъуйрукъ сѳф. Къуйругъу къара болгъан. Жашчыкъла къаракъуйрукъ, мангылайында да акъчыгъы болгъан кӛзучукъгъа сейирсинип къарайдыла.

АКЪКЪУЛАКЪ – КЪАРАКЪУЛАКЪ

Акъкъулакъ *сыф.* Къулакълары (неда къулагъы) акъ болгъан, акъ къулакълы. *Жашчыкъ акъкъулакъ бузоучукъну сюрюп барады. Акъкъулакъ къара киштикчикге сютчюк ичиредиле («Нюр»).*

Къаракъулакъ *сыф.* Къулакълары къара болгъан. *Ала /алты атлы/ анда къара сыра ичедиле, ойра, Къаракъулакъ акъ ёгюзле кеседиле, ойра («Малкъар халкъ жырла»: 29). Ол кюн Ачемезни къаракъулакъ къозучугъун кёрюрге битеу нёгерлери келдиле (Мусукаланы С. Къарылгъачла: 215).*

АКЪЛА – КЪАРАЛА

Акъла *эт.* Бир затха акъ бояу, тытыр, мел д.а.к. затны сюрт. *Сабийле тытыр суу бла тереклени акъладыла. Юй кибикни да анда-мында бир акълай, бояй турмасанг, тозурайды да башлайды («Зорлукъ»: 270).*

Къарала *эт.* сёл. тил. Къара эт, къарагъа боя. Къыз къашларын къаралады. *Жаш чурукъ бояу бла чурукъларын къаралады.*

АКЪЛАТ – КЪАРАЛАТ

Акълат *Акъла* дегенни къатланыучу айырмасы. *Ынна юйюн акълатды. Школну эшиклерин, терезелерин акълатдыла.*

Къаралат *Къарала* дегенни къатланыучу айырмасы. *Бояу сюртдюрюп чачынгы къаралат. Къоншубуз къабакъ эшиклерин къаралатханлы иги кесек заман озду.*

АКЪЛАТЫУ – КЪАРАЛАТЫУ

Акълатыу *Акълат* дегенден *этим ат.* *Отоуну ичин акълатыу. Школну къабыргъларын акълатыу.*

Къаралатыу *Къаралат* дегенден *этим ат.* *Кийимни къаралатыу. Туююшюп кёз туюплени къаралатыу.*

АКЪЛАУ – КЪАРАЛАУ

Акълау Акъла дегенден *этим ат. Кён турмай сюртюу, акълау дегенча, ууакъ-тюек ишле башлангандыла («Алчыла»: 102). Ишчи кабинетлени акълау.*

Къаралау Къарала дегенден *этим ат. Къашланы, кирпиклени къаралау. Жашны чурукъларын къаралауу.*

АКЪЛАШ – КЪАРАЛАШ

Акълаш Акъла дегенни *араш айырмасы. Ишчиле къадалып, биринчи сентябрьге школну отоуларын акълашадыла.*

Къаралаш Къарала дегенни *араш айырмасы. Кюзюге къарап, къызла къашларын къаралашадыла.*

АКЪЛАШЫУ – КЪАРАЛАШЫУ

Акълашыу Акълаш дегенден *этим ат. Байрам аллында паркда акълашыу къызыу барады.*

Къаралашыу Къаралаш дегенден *этим ат. Кийимлени къаралашыу.*

АКЪЛЫКЪ – КЪАРАЛЫКЪ

Акълыкъ *ат* Бир затны акъ болгъанлыгы. Кёрдюм тангны жерге акъгъан акълыгъы Алгъа Чегем чучхурундан акъгъанын (Бабаланы И. Жангы назмула: 54). Юйню къабыргъасыны акълыгъы кенгден эсленеди.

Къаралыкъ *ат* Бир затны къара бетлиги. Къызын кёзлерини къаралыгъы бютюн суйдюмлю *эте эди. Къашларыны къаралыгъы тюз кёмюрча эди аны...* (фольк.).

АКЪМЫЙЫКЪ – КЪАРАМЫЙЫКЪ

Акъмыйыкъ *сыф.* Мыйыгъы акъ болгъан, акъ мыйыкълы. Акъмыйыкъ къарт сёзню кишиге бермей эди. Акъмыйыкъ киштик ашын кёзлерин жумуп ашайды (фольк.).

Къарамыйыкъ сыф. Мыйыкълары къара болгъан. Шарафутдин иничке белли, къызыл ингиликли, къарамыйыкъ, жукъа эринли, узун адамды (Шауаланы М. Мурат: 95). Коридорда сюелип тургъан къарамыйыкъ, бёкем кишини кёргенде, тамашагъа къалдыкъ (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 249).

АКЪСАКЪАЛ – КЪАРАСАКЪАЛ

Акъсакъал сыф. Сакъалы акъ болгъан, акъ сакъаллы. Къарамыйыкъ жашла бла акъсакъал къартла эришиулеге сагъайып къарайдыла (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 21). Акъ сакъаллы къарт кишилени сюрюп келип, жол жанында тохтатханларында, Халиймат нёгерлери бла суу боюну ёзенинде дырын жыя тура эди (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 154).

Къарасакъал сыф. Сакъалы къара болгъан. Къош тамата, къарасакъал, къызылбет киши, Олийни къатына жанлады (Кацийланы Х. Аланла, сизде уа не хапар?: 32). Къарасакъал, мыйыкълы киши тюкеннге кирди.

АКЪСАП – КЪАРАСАП

Акъсап сыф. Сабы акъ болгъан. Нёгерлери Хамитге саугъагъа бир гитче акъсап бичакъчыкъ бердиле. Акъсап къалам.

Къарасап сыф. Сабы къара болгъан. Кишиликни алтынсап къама тутхан угъай, къарасап къама тутхан кёргюзтеди (Шауаланы М. Мурат: 102). Къарасап къылыч.

АКЪСЫЛДЫМ – КЪАРАЛДЫМ

Акъсылдым сыф. Акъсылгъа тартхан. Азамат къалын къара чачлы, къошкъаш жашды, акъсылдым жукъа бетлиди (Толгъурланы З. Эррей: 6). Суу, акъсылдым жарланы ичлерин жарып, кенг ёзенни да зыгъырдан бла ууакъ ташдан толтура, ашыкъмай барады (Залийханланы Ж. Тау къушла: 5).

Къаралдым сыф. Къара дегенни кемлик даража формасы. Улуу Дых тауну башында къаралдым туманла жюзедиле

(Шахмырзаланы С. Танг аласында: 175). Устаз къаралдым къара чачлы, акъ бетли, чырайлы тиширыуду.

АКЪСЫМАН (къарач.) – КЪАРАСЫМАН (къарач.)

Акъсыман сыф. (къарач.) Акъ бла къараны бирге къошса болуучу, акъгъа тартхан тюрсюн. Акъсыман чепкен. Акъсыман тѣбен жан.

Къарасыман сыф. (къарач.) Къарагъа тартхан тюрсюн. Къарасыман къумач. Къарасыман огъары жаны бла бир къыз кирди.

АКЪСЮЕК – КЪАРАСЮЕК

Акъсюек ат эск. Бий къауумгъа саналгъан адам; чанка, бий. /Дюгербий:/ Алгъын акъсюекле бла байла бир акъыллы болуучу эдиле (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 35). Ненча жерни бий, акъсюек жашларын, Ийилтеме мен кесиме башларын! (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары).

Къарасюек ат эск. Тукъуму асыл, сыйлы, ѳзден, бий болмагъан адам. Бу жаш къарасюекледен болур эди, дейме (фольк.).

АКЪТАБАН – КЪАРАТАБАН

Акътабан сыф. Табаны (неда туягъы) акъ болгъан, акъ табанлы. Ой, жылкъыда болур акъ байтал, Акътабан алай ариу тай табар («Малкъар халкъ жырла»: 118).

Къаратабан сыф. Табаны (неда туягъы) къара болгъан, къара табанлы. Къаратабан ажир кесин тыйдырмай барады.

АКЪТУЯКЪ – КЪАРАТУЯКЪ

Акътуякъ сыф. Туякълары акъ болгъан, акъ туякълы. Нанаш, акътуякъ, къоянкъулакъ ажирге минип, чалгъычыла бла дырынчыланы араларында айланады (Этезланы О. Тарда: 166). Бузоучукъланы ичинде бирчиги жулдуз къашхалы, акъ туякълыды.

Къаратуякъ сыф. Туякълары къара болгъан, къара туякълы. Къолан къозучукъ, къаратуякълычыкъ чабады анасыны тӕгерегине («Нюр»). Къаратуякъ ат чаришде биринчи болду.

АКЪЧАЧ – КЪАРАЧАЧ

Акъчач сыф. Чачы агъаргъан, акъ чачлы. Акъчач тиширыу эшикден хыны кирди («Минги-Тау»). Акъчач анала алтын къамарларын: «Танкла ишлет», – деп, бергенде къыралгъа, Къыйын эди кӕз жашласыз къараргъа (Отарланы К. Сынла: 117).

Къарачач сыф. Чачы къара болгъан. Аны къарачач башы жаланды, юсюнде къысхаженг акъ кӕлеги, кӕксюл кӕнчеги, аякъларында сют бетли жайгъы чурукълары (Ахматланы И. Боранда: 16). Тюкенде узун къарачач къызчыкъ ишлейди.

АКЪЫЛЛЫ – АКЪЫЛСЫЗ

Акъыллы 1 сыф. Оюмлу, эсли, акъылы болгъан. Акъыллыгъа бир айт, акъылсызгъа эки айт (н.с.). Бизни улуу атабыз ауузуна эл къарагъан, аллай бир акъыллы адам эди (Хубийланы О. Адамла: 141).

Акъылсыз 1 сыф. Эссиз, оюмсуз, акъылдан жарты, кем; тели. Акъылсыз атха минсе, атасын танымаз (н.с.). /Добуш/ – Юйюгюзге эмина кирсин сизни! Тиширыуду деп акъылсыз, кийик жаныуарны келтирип, бери салгъансыз да, кесини кийик акъылын, тели къарыуун сынай айланады (Этезланы О. Аслан: 231).

АКЪЫЛЛЫ II – АКЪЫЛСЫЗ II

Акъыллы II хал. сӕзл. Эслеп, оюм этип, ойлап, акъылгъа таянып. Аз сӕлешсенг да, акъыллы сӕлеш (н.с.). Ол барыбыздан да акъыллы айтхан эди.

Акъылсыз II хал. сӕзл. Акъылгъа таянмай, телисине. Жаш кесин акъылсыз жюрютгенине сокъуранды. Акъылсыз сӕлешу.

АКЪЫЛЛЫЛЫКЪ – АКЪЫЛСЫЗЛЫКЪ

Акъяллылыкъ ат Эслилик, оюмлудукъ. Ариулукъ бла, акъяллылыкъ бла мени нѣхюме жетген къайда барды! (Кацийланы Х. Тамата: 69).

Акъялсызлыкъ ат Уллу кѣллолюк – акъялсызлыкъ (н.с). Акъялсызлыкъ иш этилгени ачыкъ болду.

АКЪЫРТЫН/АКЪЫРЫН – ТЕРК

Акъяртын/Акъярын хал. сѣзл. Ашыкъмай, тынч. Уллу сахар кечеги жукъусундан акъяртын уянады (Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 104). Ахмат къабыргъада картаны къатына акъярын барып сюелди (Хубийланы О. Аманат, 1: 50).

Терк хал. сѣзл. Ашыгъышлы, кысха заманны ичинде. Аманлыкъдан бет бурган, Ашылыкъгъа терк турса, Бирлик ишге урунса, Андан сыйлы болурму! (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 12). Аман адам ашылыкъны терк унутур (н.с.).

АКЪЫРЫН-АКЪЫРЫН – ТЕРК-ТЕРК

Акъярын-акъярын хал. сѣзл. Тынч-тынч, ашыкъмай. Мусос, Аубекирге жууукъ туруп, анга жютю къарагъанда, ол акъярын-акъярын ыхтырыла барып, ... эшикни къатында мюйюшге кысылды (Толгъурланы З. Айыутаиш: 12). Орамны эки жанында юйлеге къарай, акъярын-акъярын барама (Токъумаланы Ж. Ауанала: 99).

Терк-терк хал. сѣзл. Кѣп кере, женгил. Чыпчыкъла, къанатларын терк-терк къагъып, къарамладан адуула (Къобанланы Д. Таулада таууш: 293). – Багъалы устазла, – деп башлады сѣзюн институтну директору, – бизге арт заманлада терк-терк жыйылыула кбураргъа тюшеди.

АКЪЫРЫНЛА – ТЕРКЛЕ

Акъырынла *эт.* Акъырын, сел бол (бир затны жүрюшюнню, барыууну юсюнден). Ташлы жолда арбаны барыуу акъырынлагъанча кёрюнеди. Суху жел акъырынлап ура башлады да, жауун жауду.

Теркле *эт.* Терк-терк бардыр, терк *эт.* «Ишни бираз терклемесек, дырыныбызгъа жауун жетип къаллыкъды» – деди жыйын тамата. Юйге жууукълашханда эшек жүрюшюн теркледи.

АКЪЫРЫНЛАТ – ТЕРКЛЕТ

Акъырынлат *эт.* Акъырын, сел *эт* (бир затны барыуун, жүрюшюн). Жаш машинаны барыуун акъырынлатды.

Терклет *эт.* Терк бардыр, терк болдур, терк *эт.* Къурулушчула кёп *этажлы* юйню ишлеуню терклетирге кюрешедиле.

АКЪЫРЫНЛЫКЪ – ТЕРКЛИК

Акъырынлыкъ *ат* Ашыкъмаулукъ. Къартны жүрюшюнню акъырынлыкъы. Ишни барыууну акъырынлыкъын тамата жаратмады.

Терклик *ат* Ишни терк этилгени, терк баргъаны. Тазалыкъгъа, теркликге Талныйды адам улу (Отарланы С. Назмула: 10). /Зулкъарней:/ Созулуу, арсар болуу ишибизни жояргъа боллукъду. Жаланда терклик, батырлыкъ, таукеллик керекди! (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 118).

АЛ 1 – АРТ 1

Ал ат 1 Бир затны бет жаны. Юйню ал жанында талай эр киши шургулу сюеле эдиле.

2. Бир затны ал жаны, аллындагъы. Арбаны ал жаны. Жаш не заманда да ал сатырда баргъанды.

3. Бир затны башланган жери неда кезиую. Жылны аллы. Хапарны аллы.

4. Ишни бир затны ал жанына айланнганын билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. *Насыпсызны ашы аллына келсе, буруну кьанар* (н.с.).

5. Ишни ал жанында этилгенин билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. *Солтанны бети тюрленип, тенглерини аллында уялгьандан, жюреги кьыйналды* (Шауаланы Х. Кюйген тап: 68).

6. Ишни ал жанындан этилип тебирегенин билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. */Сосурукь/, марап туруп, желмауузну ёшюн аллындаң урду* («Нартла»: 95).

Арт ат 1. Бир затны кёз кёрген жанындан башхасы. *Кьонакь суймеген тиширыу артын буруп олтурур* (н.с.). Аланы юйлерини *артында жарагьан кёгет тереклери бардыла.*

2. Арт жанындагьы. *Таш келе келип, машинаны арт чархына тийди.*

3. Бошалгьан, тауусулгьан жери, ахыры. */Махмут:/ Мен тюшюмде окьуна кёргенме ишни арты кьалай боллугьун.* (Этезланы О. Гарда: 152). *Даулашны арты туююш бла бошалды.*

4. Арт жанына айланнганын билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. *Кьыз кьычырыкь этип, таш артына кьачды* (Шауаланы М. Мурат: 20).

5. Арт жанында этилгенин билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. *Стол артында бир назик санлы, кьатангы адам кьагьытла бла кюрешеди* («Алчыла»: 104).

6. Арт жанындан этилип тебирегенин билдирген сонгураны кьуллугьун толтурады. */Бийсолтан:/ Ач юйню киштиги жёрмеге атылгьанча, немислини артындан секирип, богьурдагьына жабышдым* (Гуртуланы Э. Мёлекледе кьонакьда: 102).

АЛ II – БЕР

Ал II эт. Бир затны кьолгьа эт, кьолунг бла тут. */Жамийлят/ сермен сол кьолу бла атны жюгенинден тутду, онг кьолу бла Азиретни кьамичисин силдеп алды* (Кацийланы Х. Тамата: 45). – *Нёгерликге кьаты болурла, ала, бере да билирле, андан намыс, хурмет да кёрюрле, – деди Байсы* (Таумьрзаланы Д. Ауал бла Астал: 103).

Бер эт. Биреуню кьолуна тапдыр, тийдир, тутдур. Кьолунг бла бер да аягъынг бла ал (н.с.). /Кьонакъ:/ Ат бергенни аш берген озады, деп бурунгулула бош айтмагъандыла (Гуртуланы Э. Мёлекледе кьонакъда: 43).

АЛА – БЫЛА

Ала кёрг. алм. Ол деген алмашны кёплук сан формасы. /Осман:/ Ала, ма ол арлакъда лахор эте тургъанла, сыйлы адамларыбыздыла («Шуёхлукъ»). Ала /Къатынла/ энди кьойла таба айландыла («Къарачай-малкъар мифле: 182).

Была кёрг. алм. Бу деген алмашны кёплук сан формасы. – Сора была /ишчиле/ шахтаны начальнигине да къар кюретирик эдиле (Боташланы И. Пьесала: 142). – Была тоноучуладыла, партизанла туююлдюле, – деди Солтан бир ыйыкъдан (Тёппеланы А. Сангырау кьол: 203).

АЛАЙ – БЫЛАЙ

Алай сёзл. Башха тюрлю угъай, ол формада, ол халда, аныча. /Хашир:/ Тюшюм, тюнюм да энди Москвадады, къалай суйсенг, алай ангыла, сени атынг сагъынылгъан жерде жюрегим учунады (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 151). Каусар алай айтханда, Юсюпню бутлары къыркъылгъанча болдула (Шауаланы М. Мурат: 45).

Былай сёзл. Бу халда, бу формада, бу тюрлю. Былай эте, бир ненча кюн арадан кетди («Малкъар халкъ жомакъла», П: 160). Ма былай къаты-къаты сёлешиди тамата. Сора, баям, ары жанындагъы муну кёлю ушатмагъан зат айтхан болур эди, эринин окъуна чайнады (Акъайланы Т.Хакъыйкъат ууахтысы: 194).

АЛАЙГЪА – БЫЛАЙГЪА

Алайгъа орун. сёзл. Алайдагъы жерге, ары. Элни халкъы, улуу, гитче да къалмай, алайгъа жыйылгъан эдиле (Этезланы О. Тарда: 47). Бир кесекден алайгъа, жашчыкъла топ ойнаргъа келдиле.

Былайгъа орун. сёзл. Бу жерге, бу тийреге. Былайгъа жыйылгъан сабийледен Къыямытны уланындан туугъандан онглу болмагъанды

(Аппаланы Х. Къара кюбюр: 8). Былайгъа, бу орамгъа, шёндю башха ат атагъандыла.

АЛАЙДА – БЫЛАЙДА

Алайда орун. сёзл. Ол жерде, анда. Алайда Сосурукъ къыбыла таба, бирси эки нарт а, кюнбатыш таба атландыла («Нартла»: 89). Бираз сагъышланды къыз ол алайда олтуруп, мен а – былайда... (Акъайланы Т. Къара жұлдуз).

Былайда орун. сёзл. Мында, бу жерде. Алгъын колхозну не къууанчы да былайда болуучу эди (Шаманланы М. Окъа бёрк: 6). Былайда «апчар» бир кесек чогуежленип, жангъдан терезеге айланды (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 144).

АЛАЙДАГЪЫ – БЫЛАЙДАГЪЫ

Алайдагъы сыф. Андагъы, ол жердеги. /Томай:/ Ма ол алайдагъы юйде мени къарындашымы жашы жашайды («Минги-Тау»). /Омар:/ Алайдагъылагъа да айтыгъыз, бери кеч къалмай келсинле.

Былайдагъы сыф. Мындагъы, бу жердеги. /Самат:/ Былайдагъы гебенле манга процентге жетгенледиле («Коммунизмге жол»). Былайдагъы сют ферма да ишлей башлагъанды.

АЛАЙДАН – БЫЛАЙДАН

Алайдан орун. сёзл. Ол жерден, алайдагъы жерден, андан. Чаммалий, жаныгъаны бла ышаргъаны тенг бола, алайдан кетди (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 37). Ол жыл болмаса алайдан аллай бир бичен ёмюрде да алынган болмаз эди (Къоркъмазланы Къ. Горда бычакъ, 1: 154).

Былайдан орун. сёзл. Мындан, бу жерден. /Къанамат Азретге:/ Мычымай, биз былайдан къораргъа керекбиз (Къобанланы Д. Таулада таууш: 109). /Къойчу кесини нёгерине:/ Былайдан бир женгил ашырсанг, эрлей сюрюп барып, сени малларынга къошар эдим («Къарачай халкъ таурухла»: 123).

АЛАЙЛАЙ – БЫЛАЙЛАЙ

Алайлай хал. сёзл. Тюрлендирмей, ол халда. Айтхан сёзлерин ким эсе да алайлай жетдиргенин билип, Хашир мууал болду (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 86). /Амма:/ Ойнагъандан, кюлгенден суюгеним жокъду, къартлыгъымда да алайлай барам (Байрамукъланы Х. Тиширыуну хапары: 34).

Былайлай хал. сёзл. Бу халда. Былайлай ёлсем, санга термиле, ким жумар эки кёзюмю? (фольк.). – Былайлай / ичги ичип/ адамла ичине къалай бараса? – деди анасы жашына.

АЛАЙНЫ – БЫЛАЙНЫ

Алайны орун. сёзл. Ол жерни, ол жаны бла. /Азамат кеси кесине:/ Алайны кийикле да жюрюй болмазла, теири! Жаша, Азамат, адамса! Ийсагъан, мен алайны тюше туруп, манга бирле къарап турсала эди! (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 46). Алайны бармагъыз, жар оюлургъа къоркъууду.

Былайны орун. сёзл. Бу жаны бла, былайы бла. /Къойчу къарт жашлагъа:/ Къалияр къазаргъа бара эсегиз, былайны барыгъыз, бу жол къысхады. /Сабийле Зулийхатха:/ Биз санга былайны жюрюй турма деген эдик да, унутханмы этгенсе? (Толгъурланы З. Айыутаиш: 13).

АЛАЙТЫН – БЫЛАЙТЫН

Алайтын орун. сёзл. Ол жаны бла, ол жерни (барыуну юсюнден). Алайтын къошха, жайлыкъгъа баргъан арбала, машинала тохтамай жюрюп туруучу эдиле (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 4). Элчиле алайтын шауданнга барыучудула.

Былайтын орун. сёзл. Былайы бла, бу жаны бла. Былайтын адам озуп кёрдюнгмю? (Шауланы М. Мурат: 143). Эрттенликде былайтын къойланы суредиле.

АЛАША – БИЙИК

Алаша сыф. Бою, бийиклиги улду болмагъан. Къозучукъланы арасында акъ халаты бла бир алаша бойлу, къара шинли къыз, бою-

нуна къызыл лентачыкъ тагъылгъан бир маркъа къозуну къоюнуну алып, эркелете тура эди («Алчыла»: 44). Аппа от жагъасыны тёрюнде, алаша шинтикге олтуруп, жомакъ айтады («Нюр»).

Бийик сыф. Тюбюнден башына тергегенде, узун болгъан. Тёбентин келген туман бийик акъ къабыргъа болуп сюелди (Этезланы О. Тарда: 183). Къууанып жан – жанындан ышаралла, кёз жетмез бийик кёкде жулдузла да (Аликаланы В. «Къарачы айны жарыгъына»).

АЛАШАТАБАН – БИЙИКТАБАН

Алашатабан сыф. Табанлары алаша болгъан, алаша табанлы. Нёгер къызым алашатабан чурукъла киерге сююючюдю. Сафият, къызыл ташлы сумкасындан алашатабан чурукъла чыгъарып, аягъындагъыларын алышындырды (Толгъурланы З. Айыутаиш: 56).

Бийиктабан сыф. Табаны бийик (аякъ кийимни юсюнден). Жамийлятны бийиктабан чурукълары сыйдам ташлагъа таркъ-таркъ этип тиедиле (Кацыйланы Х. Тамата: 7). Гитче Айданачыкъ анасыны бийиктабан чурукъларын киерге бек сюеди.

АЛГЪА 1 – АРТДА 1

Алгъа 1 заман. сёзл. Белгиленнген замандан эртте. Бизни амма жарым жыл алгъа болгъан затланы окъуна унутмайды. /Махай:/ Ёзюр, сен келин келирден эки кюн алгъа мында бол (Шауаланы Х. Кюйген тап: 56).

Артда 1 Бираздан, бир ауукъдан сора. Артда, жашауну ёмюрледен келген ызын бузаргъа, адамны намысы кётюрюллюк жашауну къууаргъа боллугъун ангылагъанда, биз кюрешге таукел сюелдик (Тёптеланы А. Отлукъ ташла: 62). Элге уа артда «Баший Зарашып зашагъан» дегендиле. Бир ауукъ замандан а «Зарашхан эл», артдан артха уа «Зарашхы» деп къойгъандыла (Таумырзаланы Д. Ауал бла Астак: 110).

АЛГЪА – АРТХА

Алгъа II орун. сёзл. Аллы айланган жанына. Хажииосман, эшикден киргенлей, алгъа атламай, сирелип тохтады (Этезланы О. Тарда: 92). /Аскерчиле/ бары да бирден жерге жатдыла, бауурлары бла сюркелип, алгъа тебиредиле («Шуёхлукъ»).

Артха I орун. сёзл. Арт жанына. Энди артха жол болмагъанын Жанчыкъ ангылады (Тёппеланы А. Кюн батмаиды: 127). Къыз, элгенген этгенча, артха терк бурулду. Жашланы кёрюп, сирелип къалды (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 242).

АЛГЪАРАКЪДА – АРТДАРАКЪДА

Алгъаракъда заман. сёзл. Эртте, эрттеден. Алгъаракъда Налъчикде Абхазия майданда бал сатыучулары ярмаркасы баишланганды («Заман»).

Артдаракъда заман. сёзл. Бир аз замандан, бир кесекден. /Маржан Афууажаннга:/ Сен артдаракъда бизге келирсе да, бу жашланы аманатларын къалай этеригибизни юсюнден сёлеширбиз (Залийханланы Ж. Тау къушла: 138).

АЛГЪЫН – ШЁНДЮ, БУСАГЪАТДА

Алгъын заман. сёзл. Бурун, бек эртте. Солманбий ахчаны, алгъын этиучюсюча, санагъан зат да этмей, биреу сермеп аллыкъча, муштухул хуржуннга урду (Гулаланы Б. Къачхынчы: 16). Алгъын заманлада иесине болушлукъ этип тургъан, адам акъыллы атланы, иелери ёлселе, аланы биргелерине асырап болгъандыла. («Къарачай-малкъар мифле»: 37).

Шёндю заман. сёзл. Кёп болмай, биягъында. Анам шаудан суу алып келгенди, Кюн шёндю тийгенди арбазгъа (Къулийланы Къ. Сайлама. 1: 38). Шёндю сатыу – алыу жаны бла келишимле къуурагъа да тап кезиудю («Минги-Тау»).

Бусагъатда заман. сёзл. Бу кезиуде. /Хажирет:/ Ай игисагъан, бусагъатда алайлада болуп къалыр эди! (Зокаланы З. Солуу кюн: 68). – Бусагъатда таулада тюрлю жыйынла аллай бир кёндюле,

ким не ючюн кюрешгенин айыргъан къыйынды, – деди Шамил (Тёпеланы А. Сангырау къол: 203).

АЛГЪЫННГЫ – ШЁНДЮГЮ, БУСАГЪАТДАГЪЫ

Алгъыннгы сыф. Эртте болгъан, озгъан. Къазий бла Алийни алгъыннгы татлылыкълары тура эсе да, бюгюн оласыры танылмайды (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 128).

Шёндюгю сыф. Бу кезиудеги. Шёндюгю техниканы къой сен, ол айтхылыкъды (Къоджакъланы Т. Сыргъачыкъла: 27). Форумда тюнтюнчюлеге жашаугъа кърккъуулу инсультдан, инфарктдан, ёпкелери эмда тамакълары бла байламлы шёндюгю башха аурууладан къыйналыргъа боллукъларыны юсюнден хапарлагъандыла («Заман»).

Бусагъатдагъы сыф. Кёп болмай, бу кезиуде. Буруннгу жашау бла бусагъатдагъы жашау жаханым бла жаннетчады (н.с.). /Мёлехан:/ Тоба, Мёлек, бусагъатдагъы жаш тёлю артыкълыкъны бизнича кёлтюрмейди (Эбизеланы Х. Къанаматны журтунда: 48).

АЛГЪЫШ – КЪАРГЪЫШ

Алгъыш ат «Бир игилик, ахшылыкъ болсун» деп, тилек формада айтылгъан неда жазылгъан сёзле. Алгъыш – алтындан багъалы (н.с.). Алгъыш аякъны къартны кёолуна бергенде, уллу къара, терен кбалпагъын да, акъ къашха мангылайындан артха къайырып, келген келинге алгъышны башлады (Шауаланы М. Мурат: 62).

Къаргъыш ат Биреуге хата, палах болурун, ол бир къыйынлыкъ кёрюрюн излепенин билдирир ючюн айтылгъан сёзле. Алгъыш бу юйден кетмесин, къаргъыш бу юйге жетмесин! (фольк.) Къаргъыш эр кишини аузуна жарашмайды деучю эдиле, эр кишиле къаргъыш этмегендиле («Къарачай-малкъар мифле: 106).

АЛГЪЫШЛЫКЪ – КЪАРГЪЫШЛЫКЪ

Алгъышлыкъ сыф. Алгъышда айтылыргъа, алгъыш этилирге тийиншли. Аллы алгъышлыкъ, арты къаргъышлыкъ.

Къаргъышлыкъ сѳ. Къаргъалыргъа тийиншли. *Роза къаргъышлыкъ, Жаттай беишлик болуп да къала эдиле (Семенланы А. Жазыу айла: 32).*

АЛГЪЫШЧЫ – КЪАРГЪЫШЧЫ

Алгъышчы ат Алгъыш этиучю адам. *Алгъышчы алгъыш этсин, Файгъамбар амин десин (Шахмырзаланы С. Ол ёмюрледе: 69). Алгъышчыла алгъыш этсинле, Аминчиле «амин» десинле (Хубийланы М. Къарачай-малкъар жырла: 70).*

Къаргъышчы ат Къаргъыш этерге бек суюкючю. Аман къатын *къаргъышчы болур (н.с.). Элде къаргъышчыла эришиую болса, Бийбертни анасы Таслий къатынланы барын да озар эди (Тёптеланы А. Отлукъ ташла: 214).*

АЛДА I – АЛДАТ

Алда эт. Ётюрюк айт, бир терс затха ийнандыр. *Саматны алдап, юйге ашыргъанды да, /Омар/ кеси уа суу боюнуну тюшюп, аны тирменине къутулургъа умут этгенди (Гулаланы Б. Жаяу жолукъ: 30). Нёгеринги ётюрюк айтып алдама.*

Алдат эт. Биреуге кесинги алдат, алдаугъа берил. *Бир уругъа эки жыгъылгъан – сокъур, бир адамгъа эки алдатхан – тели (н.с.). /Айыу:/ Тюлкюню кёзбау сёзлерине алдатханма... («Нюр»).*

АЛДА II – АРТДА

Алда орун. сёзл. Бир кесек алгъада, биреуню неда бир затны аллында, ал жанында. *Турналаны алчылары – алда (н.с.). Сафар къанлы сермешде алда барыучу эди.*

Арта орун. сёзл. Арт жанында. *Эшикни арта келген жабады. Ашыкъмагъан арта къалыр (н.с.).*

АЛДАГЪЫ – АРТАГЪЫ

Алдагъы сѳ. Алда баргъан, тохтагъан, орналгъан, ал жанындагъы. *Алдагъы автобусда адам кёп эди. Биз алдагъы машинагъа жетгинчи, жауун жауун башлады («Минги-Тау»).*

Артдагъы сыф. Арт жанындагъы. Артдагъыла уа, кёпден кёп бола, ызымдан келе эдиле (Семенланы А. Жазыу айла: 135).

АЛДАН – АРТДАН

Алдан орун. сёзл. Ал жанындан. Кёре бийик кыралны, Ана барады жолда, Жылтырата къарланы, Баш урады тау алдан (Къулийланы Къ. Чумла кыызарадыла: 117).

Артдан орун. сёзл. Арт жанындан. Душманны аслам кючю артдан келе тура эди (Залийханланы Ж. Тау кыушла: 308).

АЛДАУЛУ – АЛДАСУЗ

Алдаулу сыф. Ётюрюк, жалгъан. Жаш аллай алдаулу ишлеге къатышыргъа суймей эди. Алдаулу сёзле.

Алдаусуз сыф. Ётюрюк айтмаучу, алдамаучу. Базар алдаусуз болмаз (н.с.). Алдаусуз, керти адам.

АЛДЫР – БЕРДИР

Алдыр эт. Ал дегенни къатланыучу айрмасы. Тёртеу бир болса, тебендегин эндирир, Алтау айры болса, арадагъын алдырыр (н.с.). Жууукъ адамынгы ишге алдыр.

Бердир эт. Бер дегенни къатланыучу айрмасы. Эгечибиз кюнтиймезге ичерге жаланда къайнагъан суу бердире эди (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 109). Кесинге сый, намыс бердир.

АЛДЫРТ – БЕРДИРТ

Алдырт Алдыр дегенни къатланыучу айрмасы. /Ийнарукъ Шараугъа:/ Тохта бир, мюйюзлеринги шобурлары бла алдыртмасам, мыйыкъларыммы сен жулюгенсе! (Толгъурланы З. Эрирей: 124).

Бердирт Бердир дегенни къатланыучу айрмасы. Ишчилеге иш хакъны заманы бла бердирт. Таматагъа намыс – сый бердирт.

АЛДЫРТЫУ – БЕРДИРТИУ

Алдыртыу *Алдырт дегенден этим ат. Дунияны кѳаугѳагѳа алдыртыу.*

Бердиртиу *Бердирт дегенден этим ат. Иги ишлегенлери ючюн кѳошакѳ хакѳ бердиртиу. Сыйлы кѳагѳыт бердиртиу.*

АЛДЫРЫЛ – БЕРДИРИЛ

Алдырыл *эт. Алдыр дегенни зорлаучу айрмасы. Керексиз айып алдырылгѳандан аман а не болур! (Кацийланы Х. Тамата: 93).*

Бердирил *эт. Бердир дегенни зорлаучу айрмасы. Атлары не сылтау бла эсе да унутулуп кѳалгѳан эки алчы кѳурулушчугѳа ахча саугѳа бердирилгенди.*

АЛДЫРЫЛЫУ – БЕРДИРИЛИУ

Алдырылыу *Алдырыл дегенден этим ат. Аскерде кѳуллукѳ этерге алдырылыу.*

Бердирилиу *Бердирил дегенден этим ат. Телеграмма бердирилиу.*

АЛДЫРЫУ – БЕРДИРИУ

Алдырыу *Алдыр дегенден этим ат. Эл башчыны тилеги бла, кѳарыусузлагѳа болушлукѳ алдырыу. Юйню ичин дух ийисге алдырыу.*

Бердириу *Бердир дегенден этим ат. Иги ишлегени ючюн махтау кѳагѳыт бердириу.*

АЛЛАЙ – БЫЛЛАЙ

Аллай *кѳрг. алм. Ол алайдагѳы, ол айтылып бошалгѳан зат кибик. Санга аллай сѳзле айтырым келеди, Дунияда башха адам айталмаз кибик (Зумакѳулланы Т. Кѳз жарыгѳым: 77). – Ким бергенди санга аллай бир ахча?! – деп сейирсингендиле сабийлери. – Ашагѳыз, ичигиз. Ахчаны кѳайдан чыкѳгѳанын а сормагѳыз, айтырыкѳ тѳююлме, – дегенди аталары (Ёлмезланы М. Жилѳан бла киши).*

Былай сыф. Тюз мунуча, мынга ушаш (сёз баргъан затны юсюнден). Балынг былай бал эсе, керек туююлдою (н.с.). – Бизни халкъда эртте заманлада тёре былаймы эди? – «Къонакъны тёрде буугъандыла!» – деп, ма былайлагъа айтхандыла (Таумырзаланы Д. Голлу: 171).

АЛЛАЙЫН – БЫЛАЙЫН

Аллайын хал. сёзл. сёл. тил. Алай, ол формада, тюз аны кибик. /Халит:/ Мен да аллайын болгъанма: ёлген этмегенме, алай итлени къолларына туюшгенме (Гыттыгуланы М. Ачыкъ жюрекле: 30). /Майрус:/ Мен да аллайын сенича ары барыргъа къоркъуп турама («Минги-Тау»).

Былайын хал. сёзл. сёл. тил. Былайлай, бу турушда. Былайын ёлсем, санга термиле, Ким жумар кёзюмю (фольк.). /Къыз:/ Былайын мен адамла ичине къалай кирип барайым! («Шуёхлукъ»).

АЛЫН – БЕРИЛ

Алын Ал дегенни зорлаучу айрмасы. Ёнкюч алынган зат артха къайтарылыргъа керекди (Кацийланы Х. Тамата: 33). Эл мюлкню айнытыргъа банкдан кредит ахча алынганды («Заман»).

Берил эт. Бир адамдан башха адамгъа ётдюрюл. /Кабасарай:/ Жашым, саугъагъа берилген атны тишлерине къарамайдыла (Боташланы И. Пьесала: 203). Къатын алып, юйдегили болсун деп, Эл оноучу неках этгенди уланнга, Алтын, кюмюш, малла берилгендиге къалыннга, Кесаматын тохташдырып арада (Шахмырзаланы С. Таулуну календары: 47).

АЛЫНЫУ – БЕРИЛИУ

Алыныу Алын дегенден этим ат. Сютню кёп алыныуу малчылары къууандырады. Бай тирликни къалай бла алыныууну юсюнден эл мюлк конференцияда тынгылы айтылгъанды («Заман»).

Берилиу Берил дегенден этим ат. Окъуугъа берилиу. Фермерлеге ахча болушлукъ берилиу жылдан – жылгъа айный барады.

АЛЫУ – БЕРИУ

Алыу Ал дегенден *этим ат*. Шёндю къызны эрге зор бла бериу, жашха къатын зор бла алыу жокъду («Шуёхлукъ»). Келечиле алыу бериуню юсюнден да оноулашдыла.

Бериу Бер дегенден *этим ат*. Бет – къол жуудургъандан сора, эрттенлик усхар бериу башиланды (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 22).

АЛЫУЧУ – САТЫУЧУ

Алыучу *ат* Сатып алыучу адам. Ахшы малны алыучусу кёп болур (н.с.). Базарда алыучу да сатыучу да кёп болады.

Сатыучу *ат* Сатыу этиучю адам. Сатыучу багъадан, алыучу учуздан тутуп, аямай даулашадыла (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 32). Сатыучуну сатыуу баиха, сому бир (н.с.).

АМАН 1 – ИГИ 1

Аман 1 *сыф*. Осал, къолайсыз. Ахшы кишиден отун къалыр, от къалыр, аман кишиден жарсыу къалыр, борч къалыр (н.с.). Алгъышчы бютюн къызадан – къыза барады: алгъыш кетмесин, къаргъыш жетмесин, аман адам айтханча болмасын (Шауаланы М. Мурат: 63).

Иги 1 *сыф*. Адам жаратырча, тап ышанлары болгъан. Иги къонакъны сёзю къалыр, аман къонакъны беzi къалыр (н.с.). Аминат иги сабийле ёсдюргенди.

АМАН II – ИГИ II

Аман II *сёзл*. Адам жаратырча угъай, осал, къолайсыз. Иги этсенг да, – башыннга, аман этсенг да, – башынга (н.с.). Жазыкъ Фатий-матчыкъны халы ёксюзлюкден да энди аман болду. «Ёге ана» деп бош айтмагъандыла («Алгъышла, нарт таурухла, ...»: 35).

Иги II *хал*. сёзл. Кереклисича, адам жаратырча. Къулагъы улуу – иги эшитир, къолу улуу – иги ишлер (н.с.). Иги болса уа, жер-

ге-суугъа хата этмей, аланы аяп турса уа, жерни кесини иеси аллай адамгъа болушхан этеди («Къарачай-малкъар мифле»: 218).

АМАНЛЫКЪ – ИГИЛИК

Аманлыкъ ат Бир затны осаллыгъы. Бирле ол зат /кюлкю/ осаллыкъгъа, аманлыкъгъа къажаяу сауутду дейдиле (Кацийланы Х. Салам алейкум: 6). /Сокъур Хорлу:/ Дуния былай турмаз, тюрленир, Тейри жетдирир аманлыкъ этгеннге (Таумырзаланы Д. Ауал бла Астал: 94).

Игилик ат Иги, ахшы, хайырлы зат, иш. Тауукъ хоразча къычырса, ол игиликге болмаз, Эл, къатын оноугъа къалса, ёмюрюнде да онгмаз (Гуртуланы Б. Шуёхла арасында: 102). Игиликге игилик – хар адамны ишиди, Аманлыкъгъа игилик – эр адамны ишиди (н. с).

АНДА – МЫНДА

Анда орун. сёзл. Былайда угъай, ол жерде. Тау таудан бийик, анда жашагъан – кийик (н.с.). Бар! – деген къыйын туююлдю, Къыйынды баргъан! Анда – бийикледе солур Жолда арыгъан («Малкъар поэзияны антологиясы: 268).

Мында орун. сёзл. Былайда, бу жерде. Мында / агъачда/ жашагъан чыпчыкъланы хар бири кеси тилинде жырлайды (Къоджакъланы Т. Сыргъачыкъла: 43). – Мында хар зат да кендю. Жыйып, къышха нек асырамайсыз? Тукъузгюден, айыу тырнакъдан, баламдан чагъыр этип, нек ичмейсиз? – деп соргъанды Жулдузхан (Таумырзаланы Д. Мокъа- Улу Зан-Тууду: 35).

АНДАГЪЫ – МЫНДАГЪЫ

Андагъы сыф. Ол жердеги. Ол андагъы эски школну къатында жангысын ишлерге айтадыла. Андагъы, мындагъы да, тюбюнден – башындан келип, колхозгъа аталгъан малны бошاپ бара эдиле (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 301).

Мындагъы сыф. Былайдагъы, бу жерде, былайда жашагъан, тургъан, болгъан. Мындагъы ташладан аслам болмазла Бийик кекню жарыкъ жулдузлары да! (Мокъаланы М.Къушну ауанасы: 24).

Кязимни сёзлери, шаудан сууча, тазадыла, мындагы хауача, эскирмейдиле («Коммунизмге жол»).

АНДАН – МЫНДАН

Андан орун. сёзл. Ол жерден. Андан а, тирмен ташны тишеген таууш болмаса, башха таууш эшитилмейди (Залийханланы Ж. Тау кыушла: 7). /Аталай:/ Мен айтханны эсигизде тутугъуз, андан башха сизге зат да керек туююдю (Таумырзаланы Д. Ауал бла Астал: 103).

Мындан орун. сёзл. Бу жерден, былайдан. Мындан чыктыган эди жигит, темир ыргакълай («Малкъар халкъ жомакъла», 1: 12). /рюзбек Сатанайгъа:/ Сен кетмей болмайды, кёзюнг неге къарай эсе, нени сюе эсенг аны да ал да мындаң къора! («Нартла»: 65).

АНДА -САНДА – АСЛАМЫСЫНДА

Анда-санда заман. сёзл. Бир-бирде, къуруда угъай, санлап бирде. Ол /Малжей/, анда-санда бир сёз айтса да, асламысына тынгылагъанлай турады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 359). Ол жюн базаргъа анда-санда бир келиучюдю.

Асламысында заман. сёзл. Кёп кере, кёбюсюнде. Ол окъуугъа асламысында бизден жюрюгенди. Иеси итге эс бурмагъанды, Асламысында къойгъанды ашсыз (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 72).

АНТЛЫ – АНТСЫЗ

Антлы сыф. Бек суйген, ахшы кёрген, керти. Антлы тенги Мусса, атын да, терлетип келип, Солтан-Хамитни юйюне туюшдю (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 142). Мурат бла Асланбек антлы тенгледиле.

Антсыз сыф. Антына ётюрюкчю, осал. – Ай антсызла, кереклиде уа быллай мёлекле болмаз эдигиз! (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 137). Антсызны ант тыймаз (н.с.).

АНТЛЫЛЫКЪ – АНТСЫЗЛЫКЪ

Антлылыкъ ат Антха кертчилик. Бир бирге антлылыкъ жашлагъа къарыу, кюч береди.

Антсызлыкъ ат Аман кбылыкълылыкъ, адамгъа ушамагъан иш. Мени онгсузлугъум – сени антсызлыгъынг (н.с.)

АНЧА – МЫНЧА

Анча кѳрг. алм. Ол къаллай бир эсе да, аллай бир, аны чакълы. Жаш къызны анча жыл сюйгенин букъдуруп турду (фольк.). Ол уллу юйюрню анча адамындан бири да къалмады («Зорлукъ»).

Мынча кѳрг. алм. Быллай бир. Жашау манга мынча жубанч бергенди («Жилтинле»: 133). /Сафар нѳгерине:/ Мынча заманны къайда кѳрюнмейсе, тансыкъ этгенсе кесинге! («Минги-Тау»).

АНЧАНЧЫ – МЫНЧАНЧЫ

Анчанчы кѳрг. алм. Ол ненчанчы эсе да, аллай биринчи. /Махмут:/ мынчанчы, анчанчы жылды деп эсима тюшюралмайма, алай къыш болмагъанча сууукъ эди.

Мынчанчы кѳрг. алм. Бир затны тизмеде ненчанчы номерли болгъанын айтханда жюрютюледи. Оюн башлангынчы «Спартак» команданы тренири, мынчанчы номерлиле ойнамайдыла деди. /Председатель:/ къагъытчысына айланып: «Мынчанчы ишни бери келтирчи!» – деп, бир ишни номерин айттып, буюрду (Хочулары С. Хапарла: 90).

АНЧАУЛАН – МЫНЧАУЛАН

Анчаулан къауум. сан. Аллай бир адам. /Тахир:/ Жыйырма адаммы дейсиз? Анчаулан бу тар жерчикге къалай сыйынырыкъдыла («Минги-Тау»).

Мынчаулан кѳрг. алм. Быллай бир адам. Класс башчы мынчаулан дерсге келмегенсиз деп урушду.

АНЧАШАР – МЫНЧАШАР

Анчашар кӛрг. алм. Ала къаллай биришер эселе да, аллай бир. /Бригадир жашлагъа:/ Къаллай келишим этген эсегиз да, анчашар гебен алыкъсыз. «Сизге ненчашар дефтер берген эселе да, бизге да анчашар берсинле!» – деди школчуладан бири.

Мынчашар кӛрг. алм. Быллай биришер. «Мынчашар алма, мынчашар кертме», – деп санайды сабийлеге кӛгетлени юлешген жаш. «Биз экибизге ма мынчашар, онушар, конфет бергенди амма!» – деп махтанады къызчыкъ.

АНЫ – МУНУ

Аны бет. алм. Ол деген алмашны иеликчи болуш формасы. Аны /Адилгерийни/ алай этгенин Атлы кесине майдал берилгенча кӛре эди (Гуртуланы Б. Адилгерий: 85). Бек ауурду Къырал бизге этгени, Аны ючюн Жашлары кван тӛккенде, Аталары уруида жан бергенде, Малкъарыма къара тамгъаны жакъды, Халкъын къоймай, Сюрюп, жолгъа атлатды (Хучиналаны А. Азаплыкъ жолунда: 1).

Муну кӛрг. алм. Бу деген алмашны билдириучю болуш формасы. Нек эсе да аурумайын азама, Ангыла деп, муну санга жазама (Къулийланы Х.-М. Жырны заманы: 146). «Къарачы муну, къарт – къуртла деп, мени кесине тенг этгенин» – деди Хасау ичинден, Шарауну айтханын иги онгсунмай (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 194).

АНГА – МЫНГА

Анга бетл. алм. Ол деген алмашны бериучю болуш формасы. Ётюрюкчю керти айтса да, анга киши ийнанмаз (н.с.). /Ахмат/ Хан анга кеси Забока деп атагъанды (Таумырзаланы Д. Мокъа Улу Зан-Тууду: 35).

Мынга бетл. алм. Бу деген алмашны бериучю болуш формасы. /Сарыбий:/ Он жылны ичинде мынга /Добайгъа/ ким болушлукъ берип кечиндиргенин билирге керек эди (Этезланы О. Тарда: 154). – Къара мынга! Биз тюз да бусагъатчыкъда сени сагъына тура эдик, –

деп, Адил ёрге кёопду да, тамата къарындашыны аллына барып, кёолун тутду (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 128).

АНГЛЫ – АНГСЫЗ

Англи сыф. Сезимли, оюмлу, ангы болгъан. Ишге англи, окъуулу адамла керек эдиле. Ол классда англи сабийле асламдыла.

Ангсыз сыф. Ангы, сезими жокъ. /Къайырбек къатынына:/ – Къалай адепсиз адамса сен. Ангсыз, билимсиз (Токъумаланы Ж. Ауанала: 24). Ангсыз Ахмат, баш булжутуп, Эшекни да адеж тутуп, Шош – шош атлай, жолгъа чыкъды... (Мокъаланы М. Жугъутур мюйюзле: 45).

АНГЛЫЛЫКЪ – АНГСЫЗЛЫКЪ

Англилыкъ ат Ангы, сезими бар. Жашчыкъларыны англилыкъына атасы – анасы бек кёууанадыла. Окъуучулары англилыкълары устазны ишине себеплик этеди.

Ангсызлыкъ ат Ангы, сезими болмагъан. – ...Мен ангылаудан, дерт ангсызлыкъны баш шартыды, – деди Сапар (Хубийланы О. Дерт: 241). Аны/жашны/ бу осал халгъа ангсызлыкъы келтиргенди.

АНГЫЛАМЛЫ – АНГЫЛАМСЫЗ

Ангыламлы сыф. Ангылаулу. Ангыламлы адамла бла ишлеген тынчды. Хасан классда бек ангыламлы сабийледен бириди.

Ангыламсыз сыф. Ангылаусуз. Ангыламсыз адам иш бузар (н.с.). Ангыламсыз ишчи дауур кёп этди.

АНГЫЛАМЛЫЛЫКЪ – АНГЫЛАМСЫЗЛЫКЪ

Ангыламлылыкъ ат Ангылаудулукъ. Ангыламлылыкъ адамгъа насынды. Ангыламлыкъы аз болгъан адам кёп затдан жарты болады.

Ангыламсызлыкъ ат Ангылаусуздукъ. Тапсыз, жартыкъурту ишлени асламысы ангыламсызлыкъ бла байламлыдыла. Ангыламсызлыкъ адамгъа кёп хата этеди.

АНГЫЛАУЛУ – АНГЫЛАУСУЗ

Ангылаулу сыф. Англи. Ангылаулу адамгъа киши сёзюн къайтарып айтмайды. Битеу дунияны ангылаулу адамлары бизни жанлыдыла (Боташланы И. Пьесала: 36).

Ангылаусуз сыф. Ангсыз. Ангылаусузгъа айтылгъан сёз эшекни къулагъына къобуз сокъгъан кибикди (н.с.).

АПЧЫУЛУ – АПЧЫУСУЗ

Апчыулу сыф. Апчытхан, къыйынлыкъ сынатхан. *Майна бири, экиси, Дагъыда/зурнукланы/ къалгъанлары, бу апчыулу кезиуде О, къайрыды аллары (Гулийланы М. Кюнню къызы: 49). Апна апчыулу тау жолну юсюнден туудукъларына хапар айтыучуду.*

Апчыусуз сыф. Иги тап халда. Аны, къарт Оразайны, юйдегиси апчыусуз эди (фольк.). Осал жашау озду, кетди, Апчыусуз заманнга жетдик.

АРГЪЫ – БЕРГИ

Аргъы сыф. Ары жанындагъы, узакъдагъы. *Тейри къылычла да аргъы сыртдан берги сыртха узатылгъандыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 36). Берги тауну башы бла, Аргъы тарны къашы бла (Бегийланы А. Таш бора: 76).*

Берги сыф. Бери жанындагъы, берлакъдагъы. *Аргъы таудагъы туманла берги таулагъа къонадыла («Малкъар халкъ жырла»: 106). Берги тюзде – жыйын деуле, – Ала бизге къыйын деуле! (Бегийланы А. Таш бора: 54).*

АРИУ 1 – ЭРИШИ 1

Ариу 1 сыф. Адамны кёлю, кёзю да жаратхан. – *Дунияны башында Ажаккудан ариу къыз жаратылмагъанча, аны къылыгъы, адамлыгъы да адамлагъа алай кёрюнгендиле (Таумырзаланы Д. Мокъа Улу Зан-Тууду: 160). Къызланы ариулукъ кючюнден Булжугъанма жарыкъ тюшюмде! Тюнюмде уа ариу къызлагъа Ышарама, аз-маз къызара (Геккиланы М. Жазыу: 72).*

Эриши 1 *сыф.* Къууатсыз, къутсуз, суйдюмсюз, ушагъыусуз. Эриши эмегенле, быланы кёрюп, тебинирге итингендиде (фольк.). Алауганлай, къатынсыз къала кетип, Алан-хажи Бишкантыдан Бергет деп бир эриши къызы алгъанды (Хучиналаны М. Кюйсюз заман: 198).

АРИУ П – ЭРИШИ П

Ариу П *хал. сёзл.* Адам жаратырча. Ариу кийинип, жашла, къызла да арбазгъа жыйылдыла (Шаманланы М. Окъа бёрк: 15). /Сакийнат/ Колхоз ишде, оноучула да бек ариу кёрюп, хар заманда «ма аныча ишлегиз», – деп, мени кёрюзтедиде (Гулаланы Б. Акъ атны хапары: 5).

Эриши П *хал. сёзл.* Кёзге суйдюмсюз, къутсуз, ушагъыусуз кёрюнген. Жашны юсюнде – бир зыккыл, эриши, эски – бусху быстырлары (фольк.). Кертиси бла да, бу чечек чанчханлагъан, жалын къаралтхан къазанны тюрбуне ушаи, уллу тегерек бет, орунларындан тюрбюмю кетедиде дерча, тышына алай берилген къызыл тырмылы уллу тегерек кёзле, мангылайында баишанып, сол къашыны юсю бла ётюр, сакъалында эриши тохтагъан ызыкъ Бабаины не аз да ариулугъу болгъанлагъа къошарча этмедиде (Акъайланы Т. Сокъур тюрбюмчек: 207).

АРИУЛА – КИРЛЕНДИР

Ариула *эт.* Бир затны тазала, кирин кетер. Эгечим арбазны кир-кипчикден ариулап бошай тура эди. Нартюрбюню къабугъундан ариулап отда кёрюп ашадыкъ.

Кирлендир *эт.* Кир эт. Сакъ жауунла жаууп, кир-кипчикни келтирип, суулану кирлендиредиде («Заман»).

АРИУЛАН – КИРЛЕН

Ариулан Ариула дегенни зорлаучу айырмасы. Арбаз хар эрттен сайын ариуланады. Солуу парк ариуланганды.

Кирлен *эт.* Кир бол. Хыра жазгъы къар эрийди кирленип, Суу да кёргенди, Кёрбюп, тюрленип («Жилтинле»: 265).

АРИУЛАНЫУ – КИРЛЕНИУ

Ариуланьу *Ариулан* дегенден *этим ат.* *Сууланьу ариуланьуларьу.*

Кирлениу *Кирлен* дегенден *этим ат.* *Хауаньу кирлениую.*

АРИУДУКЪ – КИРЛИЛИК

Ариудукъ *ат Айбатлыкъ.* *Адам сёз бла ангылаталмазча, быллай къууатлы, кёз алдагъан, къайгъынгы, сагъышынгы унутдургъан ариудукъ* аз жерде тубейди (*Хубийланьу О. Аманат, 1: 125*).

Кирлилик *ат Кирли,* *кир хал.* *Малчыны быстырларьнда кирлилик эсленеди.*

АРЛАКЪ – БЕРЛАКЪ

Арлакъ *орун. сёзл.* *Бир белгили затдан узагъыракъ.* *Байрумукъ жашын бир жанына алып урушады, Махмут Байкъулну бла Адыхамны адамларын арлакъ чыгъарып селешеди (Залийханланьу Ж. Тау къушла: 210).* *Арлакъ – берлакъ сюрюшюн, Юзейир эфендиге жол бердиле (Акъайланьу Т. Сокъур туююмчек: 143).*

Берлакъ *орун. сёзл.* *Селешген адамлагъа жууугъуракъ.* *Тиширьула, берлакъ тепчип, сёзге къулакъ салдыла (Толгъурланьу З. Эррей: 201).*

АРЛАКЪГЪА – БЕРЛАКЪГЪА

Арлакъгъа *орун. сёзл.* *Бир кесек узагъыракъ.* *Ёрюзмек, арлакъгъа кетип, къая кибики бир улуу ташны артында бугъуп, ол мурулдагъанны излеп, тегерекге къарагъанды («Нартла»: 37).* *Бабугентден къарагъаннга кёрюне турады, тау кибики тёбе, андан арлакъгъа атлап, «Бай – Терек» деген жерде, колхозла къурала башланган жыллада, бичен да ишлеп, къобуз согъуп, адамланьу кёллерин кётюрюучюсюн сагъынды Билял (Таумьрзаланьу Д. Асмаран: 330).*

Берлакъгъа *орун. сёзл.* *Селешген адамгъа жууугъуракъ. /Анасы Токъалгъа:/ Берлакъгъа кел, кесибизни адамыбызгъа айтырыгъыбыз*

барды (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 195). Кюн сайын Шабазны сюрюую суу ичерге берлакъгъа энишге тигелейди («Минги-Тау»).

АРЛАКЪДА – БЕРЛАКЪДА

Арлакъда орун. сёзл. Сөлешген адам кёртюзтген затдан узагыракъда. Арлакъда адам къолу бла ишлегенча бир ариу жишил тѣбечикни къатында жюзге жууукъ ат бир бирге тагъылып, беш – алты тѣе жюклери бла жатып, бир къауум солдат да, тѣгерек туруп, бир зат бла кюрешедиле (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 173). Арлакъда уа тиширыу бла жашчыкъ. Шошайып, Алакѣзге къарап. Дунияда аны жем ашагъанын кѣргенден уллу къууанчлары, башха къайгъылары да къалмагъанча (Толгъурланы З. Кѣк гелеу: 192).

Берлакъда орун. сёзл. Сөлешген адамгъа жууугъуракъда, былайыракъда. Берлакъда гитче жулдузчукъ... Ол мутхуз тѣююдю. Алай бирсиледен кѣп да гитчечикди (Акъайланы Т. Сокъур тѣююмчек: 166). Жашчыкъны уа берлакъда бир сейирлик жабыуу болгъанды – ташдан, темирден да къоругъан («Малкъар халкъ жомакла»).

АРЛАКЪДАН – БЕРЛАКЪДАН

Арлакъдан орун. сёзл. Алайдан эсе узагыракъдан. Арлакъдан къарагъан кишиле бир бирлерине шыбырдай, «Османны къарынын Асият аурутмазлыгъына барыбыз да шагъатбыз, алай Асият Османны жаратхынчы, черек бираз озар», – деп кюле, алгъышчыны ахыр сѣзлерине тынгыладыла (Шауаланы М. Мурат: 63). Арлакъдан, дорбунну ал жаны табадан, ушкокля атылдыла (Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 36).

Берлакъдан орун. сёзл. Сөлешген адамгъа жууугъуракъдан, былайыракъдан. /Хажу Османнга:/ Юй орунну берлакъдан ал (фольк.). Берлакъдан къарасанг, атлыла иги кѣрюнедиле (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 81).

АРМАУЛУ 1– АРМАУСУЗ 1

Армаулу 1 сыф. Ауара, агуман. Ариубат, ишни неден башлар-
гъа билмей, армаулуду (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 197).
Келечиле армаулу болуп юйден чыкъдыла («Шуёхлукъ»).

Армаусуз 1 сыф. Армау болмаучу, армаусуз. Армаусуз
башланган иш терк этиледу. /Аминат Жулдюзгъа:/ Аллахны
ахшылыгъындан биз ол затладан армаусузбуз («Минги-Тау»).

АРМАУЛУ II – АРМАУСУЗ II

Армаулу II хал. сёзл. Къалай этерге билмей, абызырап.
Байкъул армаулу сазгыш этеди (Залийханланы Ж. Тау къушла: 57).
Жаш юй ортасында армаулу болуп сюеледи.

Армаусуз II хал. сёзл. Экили болмагъан, абызырап къалмагъан.
Аппа бир тюрлю армаусуз ишин башлады. Ол заманда къайын атасы
киеуюн армаусуз чакъырып: – Малымы экиден бири сениди, элт,
балам! – деди (фольк.).

АРСАР 1 – ТАУКЕЛ 1

Арсар 1 сыф. Экили, аккыл болгъан. Таукелге нюр жауар, арсар
эки чабар (н.с.). Жаш сёзюн арсар айтды.

Таукел 1 сыф. Къоркъмагъан, тартынмагъан, жигит. Жыйын
башчы таукел адам болгъанын ачыкъ кёргюзтдю («Минги-Тау»).
Бизге билимли, къажыкъмагъан, таукел адамла керкдиле (Хубийланы
О. Жукъусуз кечеле: 102).

АРСАР II – ТАУКЕЛ II

Арсар II хал. сёзл. Бир ишни этерге, къалыргъа билмей, экили
болуп. Тентек болуп, къайгъы тюшюп ичине, Гудубек, сахтиян
кибик ийленип, Арсар, титирей барады ишине (Гуртуланы Б.
«Шуёхла арасында» : 57).

Таукел II хал. сёзл. Къоркъмай, тартынмай, жигитча. Тюзню
айтхан – таукел айтыр (н.с.). Ахмат болуп бирди дегенча, атасыны
кёзюне таукел къарады (Байрамукъланы Х. Къарчаны юйдегиси: 7).

АРСАРЛАН – ТАУКЕЛЛЕН

Арсарлан *эт.* Арсар бол. Иги, огъурлу ишни арсарланмай этерге керекди. Жаш бир кесек арсарланган да этди, алай къарындашыны айтханын этерге таукелленди («Минги-Тау»).

Таукеллен *эт.* Бир оюмгъа кел. Сафар бла къызы бир бирине къаран, тынгылашдыла. Гыжы аланы да эсегенинде, тыхсыуун айтыргъа таукелленди (Хубийланы О. Дерт: 90).

АРСАРЛАНДЫР – ТАУКЕЛЛЕНДИР

Арсарландыр *эт.* Арсарлан дегенни къатланыгучу айрмасы. Нёгери Муратны арсарландыргъанды ансы, ол юйдегили болургъа ыразы эди.

Таукеллендир *эт.* Таукеллен дегенни къатланыгучу айрмасы. Тутхан жолундан артха турмазгъа бу къыйынлыкъла /Ёрюзмекни/ бютюнда таукеллендиргендиле (Тёппеланы С. Къарашауай бла Ёрюзмек: 51).

АРСАРЛАНДЫРЫУ – ТАУКЕЛЛЕНДИРИУ

Арсарландырыу Арсарландыр дегенден *этим ат.* Ишни этерге хазырланып тургъан адамны арсарландырыу.

Таукеллендириу Таукеллендир дегенден *этим ат.* Ишчилени иш кёллю этиу, не къыйын жумушну да тамамларгъа таукеллендириу къулулукъчуну борчуду. Аскерде къулулукъ этерге жашланы таукеллендириу.

АРСАРЛЫ 1 – АРСАРСЫЗ 1

Арсарлы 1 *сыф.* Бир тюрлю бир ишни этерге бла къалыргъа билмей, экили болгъан хал. Арсарлы сагъыш этгинчи, арсарсыз ишни бошар (н.с.). – Анам... – деди арсарлы Зарият, къоркъа. – Шо анангы жаны ючюн, жашырма айт, бу адам санга не хата этгенди? (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 51).

Арсарсыз 1 *сыф.* Таукел. Анга эфендича арсарсыз адам къалай тенг болсун.

АРСАРЛЫ II – АРСАРСЫЗ II

Арсарлы II хал. сёзл. Экили, аккыла бол. Мустафир, Зулейхатланы кыатларына жетип, не этерге билмей, арсарлы сюелди (Толгъурланы З. Айыуаташ: 26). Асият кыоркыгъан да эте, сагъыш этип, арсарлы болду (Шауаланы М. Мурат: 71).

Арсарсыз II хал. сёзл. Экили бола турмай, таукел халда. Ахырында, менме деген эки жаш арсарсыз дорбуннга кирдиле (фольк.). Жапсарыу сёз айтмай, эшитмей, экисин да насыплы этип тургъан жыяу жолчукъда, бир бирге ашыкыдырып, термилтип, алай терк да, арсарсыз да мурса ёсдюрюп кыояргыа жарарыкымы эди? «Тиширыууну ажымлы атламын кечерге сенде кишилик жокыму?» – дейдиле Зайнафны инжилген кёзлери (Толгъурланы З.Тёгюлген минчакыла: 22).

АРСАРЛЫКЪ – АРСАРСЫЗЛЫКЪ, ТАУКЕЛЛИК

Арсарлыкы ат Арсар хал. Арсарлыгы хорлап, жюрегинде, акылында болганны букыдурмай, Лейла анасына толу айтды (Гуртуланы Э. Тенглерим: 8). Жашха жюрек сезими алгыа – арсарлыкы, артда – таукеллик берди («Минги-Тау»).

Арсарсызлыкы ат Бир затха ышанмакылыкы, арсарсыз хал. Арсарсызлыкы батырлыкыны баш шартларынданды. Аскерчилени арсарсызлыкылары кёп жигитликге жетишдиргенди («Шуёхлыкы»).

Таукеллик ат Кыоркымагъанлыкы, тартымагъанлыкы, жигитлик. Уллу-гитче кыалмай, жигер урунуп, Атлай барабыз таукелликден толуп (Шахмырзаланы С. Заман жели: 6). Жарыгъан жаш кёзледен таукелликни кёрюп, Солтанны бети жарыды (Гадийланы И. Нарт уя: 36).

АРТДА – ШЁНДЮ, БУСАГЪАТДА

Артда заман. сёзл. Бираздан, бир ауукы замандан. – Артда... Насыбы урланган деп бизни кибик бирлеге айта болурла. Кыалай насыплы эдик биз бирси сабийле бла бирге школ аллы майданда тизгин болуп сюелген сагъатыбызда! (Аккыяланы Т. Сокыур туююмчек: 190).

Шёндю заман. сёзл. Бусагъатда. – Алай болургъа амалы жокъду! – деди ол, шёндю этген сагъышларындан да, анга толу ийнанып, кеси айтхан тюздю деп къоймаса, майор анга башха кёз бла къарарыгъындан да къоркъа (Гадийланы И. Нарт уя: 158). – Да, шёндю сёз къонакъ къанганы юсюнден бармайды. Солтан, таматаса, акъыл юйретирге кюрешген сунуп, айып этме, сёз жашауну юсюнден барады, – деп жууаплады анга Инал (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 150).

Бусагъатда заман. сёзл. Энди бу кезиуде. – Сени бетинг да бусагъатда ма бу къарча акъды, – деди Балдаш (Байрамукъланы Х. Жылла бла таула: 59). Бусагъатда жиш тёлюню кёбюсю билим бла акъылны арасын иги ангыламайдыла (Ёзденланы Р. Таулуну минг айтыуу).

АРТДАГЪЫ – ШЁНДЮГЮ, БУСАГЪАТДАГЪЫ

Артагъы сыф. Арт жанындагъы. Артагъы жашау къалай боллугъун киши да билмейди. Артагъы артда къалыр (айт.)

Шёндюгю сыф. Бусагъатдагъы. Шёндюгю тёлю намыс – адетни бурунгулача тутмайды. Окъутуу иш къырал программа жаланда шёндюгю социальный борчланы тамамлау бла чекленип къалмагъаны белгиленгенди («Заман»).

Бусагъатдагъы сыф. Бу кезиудети. Ыннаны кёлю толуп, бусагъатдагъы жашауу бла озгъан заманланы эсине тюшюрдю. – Бусагъатдагъы жерлеге тиймесем тап... Сен не айтаса ансы, эфенди? Артагъа Кириутню мен къолгъа жыярма (Шауаланы М. Мурат: 25).

АРТЫКЪ – КЕМ

Артыкъ сыф. Кереклисинден, белгили сандан кёп болгъан. /Сафар:/ Башын тута билиу жатхан жеринги жылы этип, юй мюйюшюнде артыкъ тулукъ асыраудамыды? (Толгъурланы З. Эррей: 68).

Кем сыф. Керекли мардасындан аз. /Хусей:/ Ата, къойланы экиси кемди, юч кере да санагъанма. Ёлгенде кемлик этген ырысды

(«Къарачай-малкъар фольклор»: 410). Алай элни бирси жашлары да Салиманы къайтырыгъын Хасандан кем ашыгъын сакъламай эдиле (Токъумаланы Ж.Ауанала: 137).

АРЫ – БЕРИ

Ары орун. сёзл. Ол жерге, ол жанына. Эмегенни ол ёт алай кюйдюргенінде, ол не этерин билмей, кесин ары – бери атып, бир къаядан баиша къаягъа урады («Нартла»: 97). Экиге бёлдюк дунияны: сен – ары, мен – бери! Къалай тынчды экиге бёлген, кёресе да? (Ёлмезланы М. Жашырын тала: 67).

Бери орун. сёзл. Былайгъа, бу жерге, бу жанына. – Къайры келесе бери, кёрмеймисе, эшекден туугъан, тарт атынгы артха! Алай туйюл эсе, сени да ёлтюрлюкбюз, – дегендиле тёбелешгенле (Таумырзаланы Д. Голлу: 73). – Загсчы биягъы «тебеди». – Сиз къайры келгенсиз? Сиз загсха келгенсиз! Бери келгенле къууанып, ариу кийинип, байрамгъа келгенча келедиле, сиз, а...Бодуркъула кибик, бирингде фуфайка, бирингде халат. Ол не тукъум ишиди (Къулийланы Х. Загсда).

АРЫКЪ – СЕМИЗ

Арыкъ сыф. Азгъын, гырхы, къатангы, суужилик. Къозу – гитче, къой – арыкъ, къайда къонакъгъа соярыкъ (н.с.). Мен сюрююме къайтаханымда, юч бёрю да бир арыкъ къойну суйреп, ёзеннге эндирип бара эдиле («Къарачай-малкъар мифле: 182).

Семиз сыф. Жаулу (ашны юсюнден). Юйню ичин семиз шорпа бла къангада тылпыу эте тургъан къой этни ийиси толтурду (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 12). /Шонай:/ Мен да болур эдим аллай къызгъа ыразы. Келбетли, къаракёз, акъмангылай, семиз (Къулийланы Х. Загсда).

АРЫКЪБЕТ – СЕМИЗБЕТ

Арыкъбет сыф. Бети арыкъ. Ол экеуленден бири къызылбоюн, добурасакътал, семиз эди, бирси уа жукъсасакътал, арыкъбет... кишичик эди (Гуртуланы Б. Жангы талисман; 58). Арыкъбет къызчыкъ.

Семизбет сыф. Бети семиз. Стол артында бир семизбет бёкем киши олтурга эди. Жашладан бирчиги семизбетчикди («Нюр»).

АРЫКЪЛЫКЪ – СЕМИЗЛИК

Арыкълыкъ ат Азгынлыкъ. Итге арыкълыгын билдирмез ючюн, бёрю туюн чюйре айландыра эди (н.с.). /Къызчыкъ:/ «Мен тууармамы, манга артыкъ эт неге керекди?» – деп, арыкълыгын сан этмей эди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 50).

Семизлик ат Толулукъ. Семизлик адамгъа – жарсыу, малгъа – асыу (н.с.). Юйюнг болсун берекетле къайнагъан, Малынг болсун семизликден айныгъан (Шахмырзаланы С. Заман жели: 28).

АСЫЛЛЫ – АССЫЛСЫЗ

Асыллы сыф. Адепли ариу халлы. Асыллы къызгъанмаз, асылсыз тоймаз (н.с.). Анда /Баблинада/ бир асыллы сабырлыкъ тохташханды (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 194).

Асылсыз сыф. Бетсиз, уятсыз, намыссыз, асыл халы болмагъан. Ол келтирир бир асылсыз гаяны, Ташлап сени, къайынлагъа таяныр (Будайланы Х. Алтын тау: 36). Ол кюнден сора асылсыз къуртха бай кишини юйюне терк-терк келиучю болгъанды (фольк.).

АСЫЛЛЫЛЫКЪ – АССЫЛСЫЗЛЫКЪ

Асыллылыкъ ат Асыл халлылыкъ. Ол жашда бир асыллылыкъ бар эди да!

Асылсызлыкъ ат Асыл халы болмагъанлыкъ. Асылсызлыкъ адамны кёп жерде уялтады. Алайда сөөлгенледе ол адамны сёлешиуюню асылсызлыгына айып этмеген жокъ эди.

АСЫУДУ – АСЫУСУЗ

Асыуду сыф. Адамгъа асыу келтирген. Заманыбызны уллу кертилигинден поэт асыуду хапар айталгъанды (Маммеланы Д. Кязим Мечиев: 121). Ыннаны асыуду сёзлери кёл этдирдиле.

Асыусуз сыф. Жараусуз. /Эшек/ ишге асыусуз болду, жылтырауукъ тюгю юйюкдю («Малкъар халкъ жырла» П: 199). – Бош айтаса. Асиятда аллай асыусуз акъыл бир заманда да болмагъанды («Минги-Тау»).

АТЛЫ – ЖАЯУ

Атлы ат Атха минип тургъан (баргъан) адам. *Танг ата төрт атлы* саламлашып айырылышдыла (Этезланы О. Гарда: 23). Къайдан эсе да аллыбызгъа бир атлы чыкъды («Минги-Тау»).

Жаяу хал. сёзл. Машинагъа, арбагъа, д.б. затха минмей, кеси аякълары бла (жюрююню юсюнден). *Хамзат жыйынны ызындан жаяу* атланды (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 188). *Атлы жаяу*гъа жёнгер тюйюлдю (н.с.).

АУДУР – СЮЕ

Аудур эт. Уруп, кюч бла жыкъ. Къоймагъанлай ёсерге, Тереклени *аудуруп*, юслерине тепсерге Къаст этди боран уруп (Къулийланы Къ. Юйюнге игилик!: 45).

Сюе эт. Бир затны тик турурча эт. *Ким аугъан чалманын сюейди*, ким терек бахчасында жетмей акъгъан кёгетлени жъя айланады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 30).

АУДУРТ – СЮЕЛТ

Аудурт *Аудур* дегенни къатланыучу айрмасы. *Атланы юркютюп*, арбаны аудуртду.

Сюет *Сюе* дегенни къатланыучу айрмасы. Къаплан келинни мюйюшге сюетди, адетдеча (Къулийланы Къ. Кёк чынарла: 210).

АУДУРТУУ – СЮЕЛТИУ

Аудуртуу *Аудурт* дегенден этим ат. Гебенлени желге аудуртуу. Чириген терекни аудуртуу.

Сюелтиу Сюелт дегенден *этим ат. Сабийлени сюелтиу. Жангы келинни мюйюшде сюелтиу.*

АУДУРУЛ – СЮЕЛТДИРИЛ

Аудурул Аудур дегенни зорлаучу айрмасы. Терек бахчада, къарт чириген терекле аудурулдула.

Сюелтдирил Сюелт дегенни къатланыучу айрмасы. Жел аудургъан чалман сюелтдирилди.

АУДУРУУ – СЮЕУ

Аудуруу Аудур дегенден *этим ат. Паркда къарт, чириген тереклени аудуруу эм аланы машина бла тышына ташыу къыстау барады.*

Сюеу Сюе дегенден *этим ат. Ишни аякъ юсюне сюеу. Аугъан нартюхлени сюеу.*

АУУЗЛУ – АУУЗСУЗ

Ауузлу *сыф. Уста селеше билген, ётгюр сёзлю. Ой, къой, бар эди анда бир ауузлу! Уллу болса, болур ол бир тауушлукъ («Нартла»: 34).*

Ауузсуз *сыф. Жууап эте билмеген, айтырын кереклисича айталмагъан, жууаш. Асыры ауузсуздан, жыйылыуда жаш кереклисича селешалмады.*

АУУЗЛУДУКЪ – АУУЗСУЗДУКЪ

Ауузлудукъ *ат Уста, ётгюр селешилюк. Жаш ауузлудугу бла кимни да женгип кете эди. Ауузлудукъну ётгюрлюкге кёпле санайдыла.*

Ауузсуздукъ *ат Айтырын кереклисича айталмагъанлыкъ, жууашлыкъ. Къызыны ауузсузлугу эфендини къууандыра эди (фольк).*

АУУР – ЖЕНГИО

Ауур 1 сүф. Уллу ауурлугъу болгъан. Эшекни жюгю ауур болса, жоргъа болур (н.с.). *Хапарлагъа кёре, Дебет, нартла бла оноулашып, бир къаралдым, ауур ташны сыкъгъанда, андан темир тамычыла акъгъандыла (Журтубайланы М. Ёзден адет: 118).*

2. кёч. Тамамлар ючюн уллу кыйын салыныргъа керекли (иш). *Нартла хар жыл сайын кюз артында Фукга этден, мирзеуден ауур жасакъла берип тургъандыла (фольк.). Фермаланы асламысында ауур ишле хауа кюч бла тамамланырыкъдыла (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 398).*

3. Тирилиги болмагъан (адам). *Хоншубуз ауур адамды.*

Женгил 1 сүф. 1 Ауурлугъу аз болгъан. Эшекни жюгю женгил болса, жатарыгъы келир (н.с.). *Женгил машина бла элге терк жетдик («Минги-Тау»).*

2. кёч. Ангыларгъа, этерге, билирге кыйын болмагъан, тынч. */Тахир:/ Манга сёлешгенден эсе не ауур иш да женгил кёрюнеди (Шауаланы М. Кечерлеми?: 53).*

3. Тири, жигер, терк кыймылдагъан. */Къыз:/ Тойлада ойнаучу женгил санларым Сапыран чапыракълай саз болду («Малкъар халкъ жырла»: 183).*

АУУРЛАН – ЖЕНГИЛЛЕН

Ауурлан эт. 1. Алгъындан ауур бол. *Жюзюм терекле, ауурланып, Къязыкълагъа бауурланып, Жатадыла шындык болуп («Жинтинле: 274).*

2. кёч. Мардадан кёп ашап, ауру, кыйнал. *Бёрю мыллыктан ауурланды.*

Женгиллен эт. Женгилрек бол. *Эки чулгъамындан бирин жашчыгъы алгъандан сора, ананы жюгю женгилленди.*

2. кёч. Женгил бол. *Аубекирни санлары женгиллендиле, башы аязды (Залийханланы Ж. Тау къушла: 360).*

АУУРЛУКЪ – ЖЕНГИЛЛИК

Ауурлукъ ат Бир затны базманда кьаллай бир тартханы. Ауурлукъну жер кётюрюр, кьыйынлыкъны эл кётюрюр (н.с.).

Женгиллик ат Ауур болмагъан, женгил хал. Къоянны жапхагъы ючюн арбагъа не ауурлукъ, не женгиллик (н.с.). Жюкню женгиллигин бла ауурлугъун кётюрген бла тартхан биледиле.

АХЫРАТ – ЖАННЕТ/ ЖАНДЕТ (къарач.)

Ахырат ат дин. Адам ёлгенден сорагъы аргъы дуня. Аллах бек сюйген къулун бу дуняда бек кьыйнайды, ахыратда уа сормай жаннетге иеди (Боташланы А. Жашауум: 77). Ахыратны киши кёрюп кьайтмагъанды (н.с.).

Жаннет ат дин. Диннге ийнанычу адамла ёлгенден сора жашаучу жер. Сууаплылыкълары болгъанла кьыямат кюн жаннетге, гюнахлыла уа жаханымге барлыкъдыла (Гуртуланы Б. Адилгерий: 203). Бар адам – адам болса, Жаннет мында болур эди (Журтубайланы М. Ёзден адет: 265).

Жандет ат дин. (къарач.). Ангыгъа бойсунургъа излемеген, жандет, жаханым дегенча таша магъаналы сёзлени Жамаш къартладан эшите тургъан эди (Салмагъарланы К. Кёмеуол: 138). Дуня зауугъу – даулет, ахырат зауугъу – жандет (н.с.).

АХЫРЫНДА – БАШЫНДА

Ахырында заман. сёзл. Эм артда. Ахырында эфенди, билеклерин кётюрюп, кьол жайдырып, дууа тутдурду (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 58). Жыйылыуну ахырында иги ишлегенлени сауугъаладыла.

Башында заман. сёзл. Алгъа, аллында. Окъуу жылны башында устазланы сессиялары болгъанды. Бизни борчубуз бу башында белгиленген борчланы толтурууду («Заман»).

АХШЫ 1– ОСАЛ 1

Ахшы 1 сыф. кь. иги. Ахшы адам – халкъ байлыгъы, Ахшы жер – жашау байлыгъы (н.с.). Исмаилгъа бир ахшы шүёху тюбеп: – Сени

былайда кѣргеним нечик иги болду! – деп, сагъаитды (Зокаланы З. Чам хапарла).

Осал 1 сыф. кѣ. аман. Осал адам сѣзчю болур, Хуржуну ѳтюрюкден толур (Мѣчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 38). Осал адам не кѣрап турур, не марлап турур («Ѳзден адет»: 303).

АХШЫ II – ОСАЛ II

Ахшы II хал. сѣзл. кѣ. иги II (1-чи магъ.). /Уручу:/ Угъай, ахшы сыйлайыкѣ да, билмесе, насыбыбыз, алай билсе уа, хазна берирбиз да кѣтулурбуз («Малкѣар халкѣ жомакѣла», II: 293).

Осал II хал. сѣзл. кѣ. аман II Он затны осал билгенден эсе, бир затны иги бил (н.с.). Эмегенни халы бек осал эди (фольк.).

АХШЫЛЫКѢ – ОСАЛЛЫКѢ

АхшылыкѢ ат кѣ. игилик 1. Аман адамгъа ахшылыкѢ этген итге чабыр этген кибикди (н.с.). Адам адамгъа ахшылыкѢ этген, сыйлай билген ата- бабадан бери жюрюген адетди (Гуртуланы Э. Мѣлекледе кѣонакѣда: 45).

ОсаллыкѢ ат кѣ. аманлыкѢ 1. Тутмакѣлыкѣгъа тюшгени кесини осаллыкѢ болгъанча, Марзият а Адилгерийге да, аны нѣгерлерине да уялып кѣарай эди (Гуртуланы Б. Адилгерий: 102). Чынтты поэт жашауда осаллыкѢ сюрмейди («ШуѣхлукѢ»).

АЧ I– ЖАП

Ач эт. 1. Бир затны башын, юсюне кѣапланган затын ал, кетер. Минат, кюбюрчекни башында букѣусун жумушакѣ буштукѣ бла сылап, ѳрге ачды (Байрамукѣланы Х. Тиширыуну хапары: 8). Кюбюрню башын ача, аны артында бир тепген затны эследим (Токѣумаланы Ж. Ауанала: 104).

2. Эшикни, терезени тышына тюртюп неда ичине тартып, адам неда хауа кирирча, чыгъарча эт. Малжей арт эшикни кѣадауун шош ачды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 265).

3. Жангы ишленген (школну, заводну д.а.к башха затны) ишлеп, битдирип, хайырланыргъа бер. Черек районну Огъары

Жемтала элинде жашагъанлагъа бу кюнледе ахшы саугъа этилгенди – жангы школ эшиклерин кенг ачханды («Заман»).

4. Жыйылыуну, конференцияны, д.а.к. башха затны башла. Ахмат студентлени къууанчлы жыйылыуларын ачды (Хубийланы О. Аманат, 1: 11).

Жап эт. Бир затны юсюне абери жай, сал. Жер юсю, башха болмай, мамукъ бла жапханлай, чиммакъ агъаргъанды (Залийханланы Ж. Тау къушла: 287). Кече къара ботасын жапханды жерге, зар кёзледен жашыра (Отарланы К. Сышла: 51).

2. Ачылгъан затны бирге жый, эт. Къасым, эрлай журналны жабып, ёрге къопду (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 96). Аскер юйге кирип, эшикни жабып, бир кесек тургъанлай, ол хыны къагъылды («Минги-Тау»).

3. Къаллай да болсун, бир учрежденияны д.а.к. башха затны ишин тохтат. Гриппден ауругъан сабийлени саны кёп болгъаны бла байламлы школну бир ыйыкъгъа жандыла.

4. Жыйылыуну, митингни д.а.к. башха затны андан ары бардырмай тый. Повестка бошалды, председатель жыйылыуну жапды («Коммунизмге жол»).

АЧ II – ТОКЪ

Ач II сыф. Ашарыгъы келген, токъ угъай. Ач атым да – бар атым, токъ атым да – жокъ атым (н.с.). / Бадинахан/ арый – тала билмеген адам болгъаны себепли, аны сабийлери да башхаладан ач, неда жаланнгач болмагъандыла (Хучиналаны М. Кюйсюз заман: 181).

Токъ сыф. Тойгъан, тоюп тургъан. Токъ чыпчыкъла тегерекни жыргъа алдыргъандыла (Шауаланы М. Мурат: 234). Ач къарынны – токъ билмез (н.с.).

АЧЛЫКЪ – ТОКЪЛУКЪ

Ачлыкъ ат Ащ, азыкъ кереклилик. Къазауат халкъгъа ёлюм, ачлыкъ, жаланнгачлыкъ келтиреди (Хубийланы О. Аманат, 1:152). Гыржын ургуланы аякъ тюнге атын малтасанг, юйюнге ачлыкъ кирир («Къарачай-малкъар фольклор»: 410).

Токълукъ ат Ач болмагъанлыкъ, тойгъанлыкъ. Сууукълукъ болмаса, жылылыкъ, ачлыкъ болмаса, токълукъ да сезилмез эдиле (Шауаланы М. Кюн таякъла: 114). Байны къайгъысы жокъду, Юсю, къарыны бек токъду (Мёчуланы К. Чыгъармаларыны экитом-лукъу, 1: 137).

АЧЫ I – ТАТЛЫ I

Ачы I сыф. Бир энчи аман татыуу болгъан. Тамырла ачы эдиле эм адамны къусарлыгъын келтире эдиле (Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 24). Дарманны ауузда ачы татыуу къартны титиретген окъуна этди.

Татлы I сыф. Балча, бал туузча татыуу болгъан. Харбыз себиу – аманат, Ичи – Къызыл къанауат, Ичин ачып къарасанг, Татлы суулу, аламат (Шахмырзаланы С. Назмула: 221). Къоянчыкъны анасы бу жарыкъ байрамда алагъа къонаккъа келген айыуланы юйге чакъырып, наныкъ варенье, татлы къалачла бла чай ичирип, сыйлагъанды (Мусукаланы С. Къарылгъачла: 66).

АЧЫ II – ТАТЛЫ II

Ачы II хал. сёзл. Ачытырча, ачытып аурутурча. /Бал чибинле/ танышсызгъа сагъайышып чабарла, Заран этсе, ачы-ачы къабарла (Отарланы С. Жаз жылыуу: 70).

Татлы II хал. сёзл. Иги, хычыуун кёрюнюрча, зауукъ этип. Терекде булбул жырламагъанлыкъгъа, суйгенинги ауазы санга булбул жырындан эсе татлы эшитиледи (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонаккъа: 53). /Нафисат Зариятха:/ – Да нек жукълamay эдинг, харип. Муратчыкъ атангы къучакълaп, бек татлы жукълaды (Оулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 54).

АЧЫКЪ – ЖАБЫКЪ

Ачыкъ сыф. Жабылмагъан, этилмеген, ачылгъан. Терезени ачыкъ кёзчюгюнден бир чыпчыкъчыкъ уруп кирди (Сылпагъарланы К. Кёмеюл: 141).

Жабыкъ *сыф.* Башы, юсю жабылган, кёрюнмезча этилген. Жабыкъ къазан терк къайнар (н.с.).

АЧЫЛ – ЖАБЫЛ

Ачыл *эт.* Ач дегенни зорлаучу айырмасы. Школну жолгъа ачылып турган терезелеринден, бёлюне-бёлюне, жарыкъ тауушла чыгъадыла (Жашлыкъны жолунда: 5).

Жабыл *эт.* Жап дегенни зорлаучу айырмасы. Башы жабылган челекге кир тюшмез (н.с.). Юйню башы темир кёшун бла жабылганды.

АЧЫЛЫУ – ЖАБЫЛЫУ

Ачылыу Ачыл дегенден *этим ат.* Жангы школну ачылыуу эллилени къууандыргъанды.

Жабылыу Жабыл дегенден *этим ат.* Жыр эришиулени жабылыуун къууанчлы халда белгилегендиле.

АЧЫУ – ЖАБЫУ

Ачыу Ач дегенден *этим ат.* Авторну мураты ... бизни халкъыбызны жашауунда улуу кертиликни магъанасын ачыуду («Минги-Тау»).

Жабыу Жап дегенден *этим ат.* Студентле хуна къаларгъа, межамланы башларын жабыугъа да къатышхандыла («Коммунизмге жол»).

АЧЫУ – КЪУУАНЧ

Ачыу *ат* Къыжырагъан, къаны къайнагъан, тепген, къутурган сезим. Окъну тиймегенин хан билип болса да, жаш келгинчи, кесин тыя, ачыуун артыкъ бек билдирмей турду, алай ол айтханны эшитгенлей, мыллыгын мараучугъа атды (Тёппеланы С. Къарашауай бла Ёрюзмек: 29). Бойнакъны былай аман тозурап кёргени Ньююрню къанлы иши келтирген ачыууна кёшулуп,

Мусосну къанын жангыдан къайнатды (Акъайланы Т. Сокъур туююмчек: 100).

Къууанч ат Жюреке ыразылык келтирген, зауукълукъ берген сезим. Ачыу жияугъа, къууанч тепсерге юйретир (н.с.). Бу жерни /Кавказы/ аты айтылса, Адамла къууанадыла, Дуниягъа къууанч бла Кавказ бирге туугъанлай (Къулийланы Къ. Сайлама, 1: 7).

АЧЫУЛУ – КЪУУАНЧЛЫ

Ачыулу сыф. Бушуулу, къайгъылы, жарсыулу, мудах. /Алий:/ Палахдан аллах сакъласын, болсада ачыулу ишле асыры кеп тюбейдиле (Кацийланы Х. Тамата: 72). Ачыулу кёзлерим жаралы дууадакъ кёкде къуш азыгъы болуп кёрдюле («Жилтинле»: 431).

Къууанчлы сыф. Къууанчы болгъан. Бюгюн бек къууанчлыды киеу, Аны бек жарыкъды жюреги. Мен а, турама ачыудан кюе. Ол а, бюгюн танды тилегин («Шуёхлукъ»). Къууанчлы жашау.

АШАШЛЫ – АШАШСЫЗ

Ашашлы сыф. Ашны суйюп ашаучу. Ашашлы жаш.

Ашашсыз сыф. Ашха батмаучу, иги ашамаучу. Юйдеги къызчыкъ ашашсызды.

АШАШЛЫЛЫКЪ – АШАШСЫЗЛЫКЪ

Ашашлылыкъ ат Ашха кёлю ачыкълыкъ. Малны ашашлылыгъы.

Ашашсызлыкъ ат Ашха батмагъанлыкъ, иги ашаялмагъанлыкъ. Амма туудугъуну ашашсызлыгъына бек жарсыйды.

АШЫГЪЫУЛУ – АШЫГЪЫУСУЗ

Ашыгъыулу хал. сёзл. Ашыгъып, муштухул болуп. Ашыгъыулу кетип баргъанлай, кёзге кёрюнеди сыфатынг, Ёз къарындашымы атыча Жюрегимде турады атынг (Гыттыуланы М. Жыйырманчы ёмур: 62).

Ашыгъыусуз хал. сёзл. Ашыкъмай, тынч. – Сизни ишигиз ашыгъыусуз ишти, кёнге созулукъду, – деди сабий доктор. Кимни жумушу ашыгъыулу, кимники уа, ашыгъыусуз болады.

АШЫР – ТЮБЕ

Ашыр эт. Саламлашып айырыла туруп, биреуню (неда бир къауум адамны) бир жерге дери элтип къайт. Къонакъланы ашыр-гъандан сора, Фарийзат кесини фермасында ишлегенле бла кёнге дери ушакъ этди (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 106).

Тюбе эт. Бара тургъанлай неда баргъан жерингде жолукъ, кёр. /Жарлы кишичик/ ол улуу сууну боюну бла бара барып, чабакъ тута тургъанлай, бир эмеген жашха тюбеди («Малкъар халкъ жырла», П: 201).

АШЫРТ – ТЮБЕТ

Ашырт Ашыр дегенни къатланыучу айрмасы. – Сора ашыр-тырыкъ туююлмюсе бизге кесинги? – деп, Дауум /Хорламгъа/ сейирсинип сорду (Хубийланы О. Дерт: 244).

Тюбет Тюбе дегенни къатланыучу айрмасы. Ол къарт къатын къолундан Келгенни къоймай этди, Ол жашны бла къызны Бир бирине тюбетди (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 194).

АШЫРТДЫР – ТЮБЕТДИР

Ашыртдыр Ашырт дегенни къатланыучу айрмасы. Жашны этген аманлыкъ ишлери сюдде къаралгъандан сора, тутмакъгъа ашыртдырдыла.

Тюбетдир Тюбет дегенни къатланыучу айрмасы. Уручуланы бетден-бетге тюбетдирдик.

АШЫРТДЫРЫУ – ТЮБЕТДИРИУ

Ашыртдырыу Ашытдыр дегенден этим ат. Къызны шахаргъа ашыртдырыу.

Тюбетдириу *Тюбетдир* дегенден *этим ат.* *Ахшылыкъгъа* тюбетдириу.

АШЫРТЫУ – ТЮБЕТИУ

Ашыртыу *Ашырт* дегенден *этим ат.* *Къонакъланы юйлерине* ашыртыу.

Тюбетиу *Тюбет* дегенден *этим ат.* *Аман ишге* тюбетиу.

АШЫРЫЛ – ТЮБЕТИЛ

Ашырыл *Ашыр* дегенни *зорлаучу айырмасы.* *Жашны тутулгъаны, шахаргъа ашырылгъаны белгили болду.*

Тюбетил *Тюбе* дегенни *зорлаучу айырмасы.* *Ала/жашла/ бирге* тюбетилгендиле.

АШЫРЫЛЫУ – ТЮБЕТИЛИУ

Ашырылыу *Ашырыл* дегенден *этим ат.* *Сабийлени солургъа* ашырылыулары *бла байламлы жыйылыу болгъанды («Заман»).*

Тюбетилиу *Тюбетил* дегенден *этим ат.* *Игиликге* тюбетилиу.

АШЫРЫУ – ТЮБЕУ

Ашырыу *Ашыр* дегенден *этим ат.* *Жашланы аскерге* ашырыу.

Тюбеу *Тюбе* дегенден *этим ат.* *Келген къонакълагъа жарыкъ* тюбеу.

АЯКЪ – БАШ

Аякъ *ат* *Адамны бутуну ашыкъдан энишгеси.* *Аны /бузну/ юсюнде* аякъла *ары-бери уча, хазна туралгъан окъуна этмейсе* (*Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 6.* *Ётмекни, мирзеуню* аякъ *бла басхан ырысды («Къарачай-малкъар фольклор: 410).*

Баш *ат* *Адамланы, жаныуарланы, хайыуанланы боюнларындан ёргелери, мыйылары болгъан жерлери.* Баида

акъыл болмаса, аякъъга кыйын болады (н.с.). *Башыма кеп тюрлю ауур сагъышла келдиле (Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 39).*

АЯУЛУ 1– АЯУСУЗ 1

Аяуду 1 *сыф.* 1. Аяучу, аяп жюрютюучю, зыраф этмеучю, керексиз жоймаучю. *Жаиш бек тизгинли, аяуду, акъыллы болгъанын кёргюзтдю.*

2. Иште кийилмеучю, айбат, омакъ, ариу, байрамгъа, омакълыкъгъа, ишлемеген заманда кийилиучю. *Къыз, аяуду быстырларын кийип, тойгъа хазырланады.*

Аяусуз 1 *сыф.* 1. Аялмаучу, киши аямаучу. *Аяусуз ырысхы.*

2. Хар кюнде да кийилиучю, аялмаучу. *Асият аяусуз быстырларын кийип, бахча къазады. Аяусуз быстырла.*

АЯУЛУ II – АЯУСУЗ II

Аяуду II *хал. сёзл.* 1. Аяп, зыраф этмей, керексиз жоймай. *Малчыла мал ашны аяуду къоратадыла.*

2. Эслеп, сакъ, къайгъырып, жан аурутуп. *Машинаны аяуду жюрютюу.*

Аяусуз II *хал. сёзл.* 1. Тохтамай, къыстау. *Эки адакъа бир бирлери бла аяусуз жулкъушадыла, аланы кикириклери къан болгъандыла (Толгъурланы З. Айыутаиш: 15) /Шарах:/ – Юй бийчеми, жаннетли болсун, бир заманда аяусуз этмегенме. Ауур зат кетюртмегенме, кыйын иш этдирмегенме (Акъайланы Т. Къара жулдуз).*

2. Аямай, жасыкъсынмай. *Киши онглу болгъаны себепли, тюрбюнден жибермей, Асхатны аяусуз тюрдю (Зокаланы З. Солуу кюн: 43). Ол аман, хыянатчыны аяусуз тюрдюле (фольк.).*

Б

БАГЪА I – УЧУЗ I

Багъа I ат 1. Багъасы бийик, багъасы уллу. Тенгешдирип къарагъанда, жылны ичинде отлукъну багъасына къошулуп, багъа бола барады («Заман»).

2. кѣч. Бир затны магъанасы, сыйы. Энди билдик жерибизни багъасын, Кѣргенинде Бахсан сууну жагъасын (Будайланы Х. Алтын тау: 10). Къызны багъасы кесини элинде бир капек, киши элинде минг капек (н. с.).

Учуз I сыф. 1. Багъа болмагъан, багъасы аз болгъан. – Бизде учузду, келигиз, алыгъыз, – деп Салимгерий базарчыланы чакъырады («Жарыкъ жолда»: 199). Аслийжан багъады, учузду деп къарамай, жашчыгъына къыш кийим сатып алды.

2. кѣч. Магъанасыз, бош. Кюн тиймесе, мутхуздула Къарлы тауланы башлары, Таш жюрекге учуздула Термилгенни кѣз жашлары (Мѣчюланы К. Сайламалары: 13).

БАГЪА II – УЧУЗ I

Багъа II сыф. Багъасы бийик, багъасы уллу. Ашланы атларына къарап, бек багъасы бек багъа болур деп, «ветчина» деген бир затны сайладыкъ (Кацийланы Х. Аланла, сизде уа не хапар?: 37). Элден чыкъгъанлай, алаша кишичик къарылгъан ауаз бла: – Теѣри, Солманбий, бир кесек тюшмей боллукъ тюйюлсе. Ай юйюнг бла, ёресине сары алтын болуп окъуна кълса да, бир малгъа асыры уллу багъады (Гулаланы Б. Къачхынчы).

Учуз I Багъасы аз болгъан. Эгечим, багъады, учузду деп къарамай, чурукъланы сатып алды (Минги-Тау).

БАГЪА III – УЧУЗ II

Багъа III хал. сѣзл. Кѣп хакъ тѣлеп, неда алып. /Хан/ тоханада жатады, Малын багъа сатады («Малкъар халкъ жырла»: 24). Харакетни багъа сатып алыу.

Учуз II хал. сёзл. Аз багъа бла. Мырза жерин учуз сатханды (Батчаланы М. Элчилерим: 163). Кёпле отлукъну учуз алып, багъа сатадыла.

БАГЪАЛА – УЧУЗЛА

Багъала эт. 1. Бир затны магъанасын, аны кереклигин тюзге сана. Жарлылыкъны сынамагъан байлыкъны багъаламаз (н. с.). Жашауну багъала.

2. кёч. Сыйла, ариу кёр. Кече билмеген адам адамны сую, багъалай да билмейди (Гадийланы И. Санга айтама).

Учузла эт. Учуз эт, багъасын тюзюр. Кюз артында бир-бир аш-азыкъланы багъасы учузланады.

2. кёч. Сыйын тюзюр, сыйсыз эт. – Таныгъыусуз бир сабий жашчыкъ, бетибизни жойду, намысыбызны учузлады, биз аны ким болгъанын билмей нек ийдик! – деп /нартла/ бирден кычырдыла («Нартла»).

БАГЪАЛАН – УЧУЗЛАН

Багъалан эт. Багъала дегенни зорлаучу айырмасы. Гелляны туудукълары бек багъаланадыла. Иги ишлегенле къайда да багъаланадыла.

Учузлан эт. Учузла дегенни зорлаучу айырмасы. Тюкенледе бир-бир товарланы багъалары учузланганды.

БАГЪАЛАНЫУ – УЧУЗЛАНЫУ

Багъаланыу Багъалан дегенден этим ат. Адеплилиги, намыслылыгъы ючюн багъаланыу.

Учузланыу Учuzлан дегенден этим ат. Сомну учузланыуу.

БАГЪАЛАТ – УЧУЗЛАТ

Багъалат эт. Багъала дегенни къатланыучу айырмасы. Кесинге артыкъ даража излеу. Къонакъгъа чакъырланг, кесинги

багъалатма (н.с.). Ол не заманда да кесин багъалатыргъа бек суйгенди («Минги-Тау»).

Учузлат эт. Учузла дегенни къатланыучу айырмасы. Аш-азыкъ товарланы учузлатыу бла байламлы тёрели жыйылыу баргъанды («Заман»).

БАГЪАЛАТДЫР – УЧУЗЛАТДЫР

Багъалатдыр *Багъалат* дегенни къатланыучу айырмасы. Халал тенгинги багъалатдыр. Ол тенгин багъалатдыра биледи.

Учузлатдыр *Учузлан* дегенни къатланыучу айырмасы. Энци мюклени таматалары чыгъаргъан продукцияларыны кеси багъасын учузландырыу жаны бла кюрешедиле («Заман»).

БАГЪАЛАТДЫРЫУ – УЧУЗЛАНДЫРЫУ

Багъалатдырыу *Багъалатдыр* дегенден *этим ат*. Ата-анасын багъалатдырыу. Къызыны кесин асыры багъалатдырыуун кёпле жаратмай эдиле.

Учузлатдырыу *Учузландыр* дегенден *этим ат*. Адамны сыйын учузлатдырыу. Сатылмай кёп тургъан товарланы учузлатдырыу.

БАГЪАЛАТЫУ – УЧУЗЛАТЫУ

Багъалатыу *Багъалат* дегенден *этим ат*. Бир бирни багъалатыу. Келинни багъалатыу.

Учузлатыу *Учузлат* дегенден *этим ат*. Мал ашланы учузлатыу.

БАГЪАЛАУ – УЧУЗЛАУ

Багъалау *Багъала* дегенден *этим ат*. Ата-ананы багъалау, аланы сыйлы кёрюу хар адамны да борчуду. Адамны аллай бир багъалау ол нечик улуу ыспасды (Залийханланы Ж. Жаннган жүреккле: 339).

Учузлау *Учузла* дегенден *этим ат*. Адамны сыйын учузлау. Сомну учузлау.

БАГЪАЛЫКЪ – УЧУЗЛУКЪ

Багъалыкъ ат Багъасы уллу. Сыйлы, кыйматлы затны багъалыгына кѣп адам сейир этмейди. Бир-бир товарланы багъалыкълары адамны жунчутады.

Учузлукъ ат Багъасы аз. Товарны учузлукъу аны кыйматсызлыгын билдиреди. Ётмекни учузлукъу адамланы кыуандырады.

БАГЪАСЫН – УЧУЗСУН

Багъасын эт. Асыры багъагъа сана, багъа сун. Къыз, излегенин базарда тапмайын, тюкенде алыргъа да багъасынды. Жаш, багъасынын, машинаны алмай кетди.

Учузсун эт. Бир затны учузгъа сана. Жаш машинаны багъасын учузсуну, терк сатып алды. Малланы сатыла тургъан багъаларын учузсуну, иелери жангы багъала бичедиле.

БАГЪАСЫНУ – УЧУЗСУНУ

Багъасыну Багъасын дегенден этим ат. Товарны багъасынуу.

Учузсуну Учузсун дегенден этим ат. Бир затны багъасын учузсунуу.

БАЗЫКЪ I – ИНИЧКЕ / ИНГИЧКЕ I, НАЗИК I

Базыкъ 1 ат 1. Эни кенг, уллу. Терек, не базыкъ болса да, бычхыдан кытулмаз (н. с.). Тереклени тюп базыкъларында, къалын чырпылада да агъач жаныуарланы тюклери, жабагъылары тюбейдиле (Гуртуланы Б. Адилгерий: 87).

2. Толу, токъ. Колхозну председатели къына сакъаллы, базыкъ адам, ёрге туруп, жыйылгъанланы алларында сѣлешип башлады (Гыттыуланы М. Ачыкъ жюрекле: 115).

3. Уллу, тунукъ (ауазны юсюнден). Жырчыны кючлю, базыкъ ауазын кѣпле жаратадыла.

Иничке/Иничке I сыф. 1. Эни, диаметри уллу болмагъан, тар. Пайыпханнаны бели уа ынгым болу эркин жетер кибик инчкеди (Толгъурланы З. Эрирей: 12). Ингичке боюнуну тамырлары

тартыла, ол /Хажил/, кёкюрегини кьангасында тогъуз-он дууасы, теке сакъалын энишиге сылай, афендиге ичги сёзюн айтыргъа акъыл этди (Ахматланы И. Боранда: 69). Чегем тарыны эллеринден адамла, кьозгъалып, тарны эки жанына да баргъан ингичке жолгъа кьуюлдула (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 180).

2. Жукъа, кьуу, кьатангы, назик, арыкъ (адамны юсюнден). /Лейла/ жылланы кюзгюдесанаялмайды, жылланы иничке субай /Лейла/ кеси бла жабып турады (Тёптеланы А. Отлукъ таула: 95). Къызыны ингичке бармакълары кьобузну тюеклерине тап жарашадыла.

3. Назик, ачыкъ, иги эшитилген (тауушну, ауазны юсюнден). Тюлкю тешигинден чыкъды да, айыуну жетип, иничке таууш бла сёлешди («Малкъар халкъ жомакъла», II: 37). Иничке аууазлы тиширыу.

Назик I сыф. 1. Иничке / Ингичке. Назик акътерекчик, ахшы умутча, Тамырла жибере, жауун желинде ёсер (Отарланы К. Сайлама, II: 5).

2. Субай, ариу. Чартлап, чыгъады назик жаш Той ортасында тюзге, Ол чанчылады бек ушаш Къангагъа урулгъан чюйге (Макытланы С. Жашауну ауазы: 42). Тойда назик къызчыкъ хар ким да жаратырча ариу тепсейди.

3. Иничке / ингичке эшитилген (тауушну) ауазны юсюнден). Къызыны ачы назик ауазчыгъы жюрек жаууму ашай эди (Сюйюнчланы А. Адамлыкъ: 22).

БАЗЫКЪБЕЛ – НАЗИКБЕЛ, ИНИЧКЕБЕЛ

Базыкъбел сыф. Бели базыкъ болгъан. Базыкъбел жаш тойда бир-бири ызындан беш къыз бла тепседи («Минги Тау»). Школгъа бир базыкъбел, толу жаш келди.

Назикбел сыф. Бели иничке, назик болгъан. Жауунла жаууп кетгенден сора Макъала жюзген балчыкъ кёл. Мени суйгеним келе болурму, Кенг жауурунлу, назикбел («Малкъар халкъ жырла»: 115). Азамат тойда бир назикбел, къаракёз, къаракъаш къызчыкъ бла абезехге барады.

Иничкебел сыф. Иничке белли. Иничкебел, ёсюмлю къызчыкъ, кьолундан да китапладан толу чемоданчыгъы бла, андан /машинадан/ тюшдю (Ахматланы И. Боранда: 43).

БАЗЫКЪБОЮН – НАЗИКБОЮН, ИНИЧКЕБОЮН

Базыкъбоюн сыф. Боюну базыкъ болгъан. Бир базыкъбоюн, тугулбет буржуй киши арба божаны келтирди (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 286). Базыкъбоюн кючюкчюк.

Назикбоюн сыф. Боюну иничке болгъан. Сырты жассы, бели тюз, назикбоюн алаша. Къошха болуп тамаша («Жарыкъ жолда»: 62). Назикбоюн арыкъ жаш ныгъышда къартла бла саламлашып озду.

Иничкебоюн сыф. Боюну иничке. Иничкебоюн, узунбел ат чаришде биринчи жерни алды. Иничкебоюн къанкъаз кёлде ариу жүзеди.

БАЗЫКЪБУТ – НАЗИКБУТ, ИНИЧКЕБУТ

Базыкъбут сыф. Буту (бутлары) базыкъ. Эмегенле базыкъбутлула, базыкъбеллиле эдиле (фольк.). Базыкъбут тишириу.

Назикбут сыф. Буту (бутлары) иничке болгъан. Назикбут къызычкъ.

Иничкебут сыф. Иничке бутлу. Сатанай, ташны жукъа жеринден тешик этип, бир иничкебут жашчыкъны чыгъарады (фольк.).

БАЗЫКЪЛЫКЪ – НАЗИКЛИК, ИНИЧКЕЛИК (ИНГИЧКЕЛИК)

Базыкълыкъ ат 1. Бир затны энини кенглиги, уллудугъу. /Жёрмени/ тыш чегиси жети арбагъа жип болады, ой-ой! Базыкълыкъы жети арбагъа жүк болады, ой-ой («Малкъар халкъ жырла»: 190).

2. Толудукъ, токълукъ, семизлик. Жыйылыуда сёлеширге бир базыкълыкъы чырайсыз этген, эриши къызылбет эр киши чыкъды.

3. Ауазны тунукълугъу, уллудугъу. Эжиу этгенлени ичинде ёнлери базыкъла да бар эдиле.

Назиклик ат Субайлыкъ, иничкелик. Къаты кишиликни эм назикликни Тюрсюню бизге урады Малкъарымда (Къулийланы Къ. Сайлама, II: 409). Тау акълыкъы, кырдык кёклюгю, жан назиклиги къууандырады мени («Минги-Тау»).

2. Иничке эшитилгенлик (ауазны, тауушну юсюнден). Сабийчиклени ауазчыкъларыны назиклиги. Жырчыны аууазыны назиклигин залдагъыла бек жаратхандыла.

Иничкелик ат 1. Диаметри уллу болмагъанлыкъ. Бармакъланы иничкеликлери къызын къолларын бютюн ариу эте эдиле. Беллерини, бутларыны иничкеликлерине ёхтемленген къызла кёпдюле.

2. Арыкълыкъ, жукъалыкъ, къатангылыкъ, назиклик. Келинни назиклиги, белини иничкелиги бютюн субай эте эди.

3. Назиклик, ачыкълыкъ (ауазны, тауушну) юсюнден. Концертде иничке ариу ауаз бла жыр айтханла кёп эдиле.

БАЗЫМЛЫ I – БАЗЫМСЫЗ I

Базымлы I сыф. Таукел, арсарсыз, тартынмагъан. Докладчыны хар сёзю базымлы эди. /Алий бла Тембот/ къалгъанладан эсе бираз басымлыдыла (Зокаланы З. Солуу кюн: 67).

Базымсыз I сыф. Арсарлы, таукелсиз, таукеллиги болмагъан. Жашны сёзлери базымсыз кибик, иши да анга кёреду. Базымсыз адамгъа кёл этдирирге керекди.

БАЗЫМЛЫ II – БАЗЫМСЫЗ II

Базымлы II хал. сёзл. Таукел, къоркъмай, тартынмай. Атасы жашына базымлы къарады. Ол хар заманда ёхтем, базымлы сёлешиучюдю.

Базымсыз II Таукелленмей, арсар болуп. Базымсыз сёлешиу. Бир затха базымсыз къарау.

БАЗЫМЛЫЛЫКЪ – БАЗЫМСЫЗЛЫКЪ

Базымлылыкъ ат Таукеллик, жигитлик, арсарсызлыкъ. Жашны базымлылыгъы ишни алгъа элтеди. Бизде хар неге да базымлылыкъ керекни кёпле ангыламайдыла.

Базымсызлыкъ ат Базынмагъанлыкъ, таукелсизлик. Базымсызлыкъ къоркъакълыкъгъа, хомухлукъгъа элтеди.

БАЗЫНЫУЛУ I – БАЗЫНЫУСУЗ I

Базыныулу I сыф. Таукеллиги болгъан, арсарсыз. *Жашны кыарамы базыныулу, ёхтем эди. Базыныулу жууап.*

Базыныусуз I сыф. Таукелсиз, арсарлы. *Базыныусуз адамлагъа жашау этген бек кыйынды. Докладчыны сёзлери базыныусузча кёрюне эдиле.*

БАЗЫНЫУЛУ II – БАЗЫНЫУСУЗ II

Базыныулу II сёзл. Таукел, арсар болмай. *Ол кюн жашла жыйылыуда базыныулу сёлешгендиле.*

Базыныусуз II сёзл. Таукел, арсар болуп. *Жашны ауазы базыныусузча эшитиле эди.*

БАЗЫНЫУЛУКЪ – БАЗЫНЫУСУЗЛУКЪ

Базыныулукуъ *ат* Арсарсызлыкъ, тартынмагъанлыкъ, таукеллик. *Отха, бузгъа тёзеди жигит, Базыныулукуъ келип кёлюне (Мокъаланы М. «Жугъутур мюйюз»: 28). Хар затха да базыныулукуълары болгъан адамла.*

Базыныусузукуъ *ат* Базынмагъанлыкъ, таукелсизлик. *Биринчи, базыныусузукуъ кетип, кыыз аны сёзюне тынгыларыгъын сезгенде, Жабыраил керти да таукел болду (Тёппеланы А. «Ташыуул»: 34).*

БАЙ I – ЖАРЛЫ I

Бай I сыф. Малы, мюлкю, ырысхысы кёп, кыолайлы. *Сайды деп терен суугъа кирме, байды деп кызынгы телиге берме (н.с.). Бай киши, бу затны кёргенде, кыызларыны кыадарларына кыоркыгъанды да, кыаланы тёгерегине буруу ишлерге буюргъанды (Мусукаланы С. «Кыарылгъачла»: 68).*

Жарлы I сыф. Малы, ырысхысы болмагъан, неда аз болгъан. *Сюе эдим бир уланны, юйде туугъанны (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 34). Жарлы юйюме адамча кирсенг, кыонакъ этер эдим (Гулаланы Б. Кыачхынчы).*

БАЙ II – ЖАРЛЫ II

Бай II хал. сёзл. Малы, мюлкю кёп болуп, жарлылыкъ сынамай. Фахмулу адамла бирси адамладан эсе бай жашайдыла деп, /Лейла/ анасыны айтханына ышанды (Тёпеланы А. «Отлукъ ташла»: 202). /Асият/ Мен ол жашны бай жашагъанын билмегенме («Шүёхлукъ»).

Жарлы II Ашаргъа, киерге тапмай, къыйналып. Усхур жигит ёксюз, жарлы ёсгенди, Залимликни къолун, жолун кесгенди (Этезланы О. «Нарт къаланы хапарлары»). /Асият анасына:/ Ол сен жарлыды деп бюсюремегенле кечеди, кюндю демей, беллерин тюзетмей ишлейдиде. Адамны бай, жарлы этген да аллахды. Бай эсе, кесине байды... (Шауаланы М. Мурат: 42).

БАЙЛА – ТЕШ

Байла эт. 1. Къыс, туююмчек эт. Билегине акъ бусхул байлап, ушкок тагъып келген адамны Мария таныды (Хубийланы О. Адамла: 38). Къолларынгы байлагъан жыжымланы юзевиз деп итинген батырларынг жоюлдула, жырда къала атлары (Къулийланы Къ. «Кёк чынарла»: 23).

Теш эт. Къысылгъан, байланган, туююмчек этилген затны бош эт, эки къыйырын бир бирден айыр. Осман, женги бла мангылайында терлегенлерин сыйнап, отлай тургъан атны тутуп, кишенин тешди (Токумаланы Ж. Нартланы туудукълары: 180). Таусолтан, чулгъамны тешип, бир жанына атды (Гадийланы И. «Санга айтама»: 201).

БАЙЛАМЛЫ – БАЙЛАМСЫЗ

Байламлы сыф. Биреу неда бир зат бла байламлыгъы болгъан, аны бла бирге келишген. Юсюнюню тюрлю-тюрлю сагъышлары энди Асият бла бирге байламлыдыла (Шауаланы М. Мурат: 133). Къызны сагъышлары той бла байламлыдыла.

Байламсыз сыф. Байламы болмагъан, магъанасыз, келишмеген. Жаш, асыры ачыуланнгандан, не айтырын да билмей эди, аны аузундан байламсыз сёзле чыгъа эдиде. Нартла эмегенлени айтхан байламсыз сёзлерин жаратмай, чыгъып кетдиде (фольк.).

БАЙЛАН – ТЕШИЛ

Байлан *эт.* Байла дегенни зорлаучу айырмасы. Къолу байланып тургъан Мазан Махмутну туугъан къарындашыча къучакълады (Залийханланы Ж. «Тау къушла»: 392). Бек байланган тешилmez, бек анасы жилямаз (н. с.).

Тешилэт. Теш дегенни зорлаучу айырмасы. Зухура, бутуну байлауну тешиле тургъанын кёрюп, жангыдан къысды. Тар кийим терк тешилмейди.

БАЙЛАНЫУ – ТЕШИЛИУ

Байланыу Байлан дегенден *этим ат.* Къыз аякъ бармагъында жарасыны байланыуун жаратмай, кеси жангыдан къысды. Жараны дарман салынып байланыуу.

Тешилиу Тешил дегенден *этим ат.* Анна билегинде жарасыны байлауну хыны тешилиуун онгсунмады. Ачыкъ жараны байлауну тешилиую.

БАЙЛАУ – ТЕШИУ

Байлау Байла дегенден *этим ат.* Жараны дарман жагъып байлау. Билекге быстырны байлау.

Тешиу Теш дегенден *этим ат.* Пальтону тюймесин тешиу. Сабийни чурукъларын тешиу.

БАЙЛЫКЪ – ЖАРЛЫЛЫКЪ

Байлыкъ *ат* Мюлкню, ырысхыны, ахчаны, харакетни кёплюгю, элпеклиги. Ёмюрю да чапхан Россиягъа чабаргъа излегенди, не ючюн десенг, аны байлыкъын таларгъа (Хубийланы О. «Аманат», I:107). Бахча байлыкъ – жангыз айлыкъ (н. с.).

Жарлылыкъ *ат* Жарлы жашау. Жарлылыкъны белин юзюп, Юйлени кенглерин тизип, Илмуну ишлерин сюзюп, Таукел атлайбыз (Гыттыулары М. «Жыйырманчы ёмюр»: 53). Жарлылыкъын жашыргъан бай болмаз (н. с.).

БАЙСЫН – ЖАРЛЫСЫН

Байсын *эт.* Кесинги неда биреуню байгъа сана. *Арт кезиуде тенгим кесин байсынмагъанча кёрюнеди. Байсыннган адам.*

Жарлысын *эт.* Жарлыгъа санау. *Бек онглу жашагъан эллиледен бири кесин жарлысынып сёлеше эди.*

БАЙСЫНЫУ – ЖАРЛЫСЫНЫУ

Байсыныу *Байсын дегенден этим ат. Къоншусун кесинден байсыныу.*

Жарлысыныу *Жарлысын дегенден этим ат. Биреуню жарлысыныу. Кеси кесин жарлысыныу.*

БАЙЫГЪЫУ – ЖАРЛЫЛАНЫУ

Байыгъыу *Байыкъ дегенден этим ат. Саудюгерчини, жаланда байыгъыудан башха, жарсыуу, сагъышы жокъду.*

Жарлыланыу *Жарлылан дегенден этим ат. Жылдан-жылгъа халкъны ишсиз къалууу, жарлыланыуу кёнден кёп бола барады.*

БАЙЫКЪЛАН – ЖАРЛЫЛАН

Байыкълан *эт.* Маллы, мюлклю, ырысхылы, ахчалы бол. Сёсюлюк, кеси аллына юй болуп, малланы да кёп этип, байыкъланып жашай эди (фольк.). Аман адам байыкъланса, къатына къоншу къондурмаз (н. с.).

Жарлылан *эт.* сёл. тил. Жарлы бол. *Байла, бийле бай бола, ишчи халкъ жарлылана бара эди («Минги Тау»).*

БАЙЫКЪЛАНДЫР – ЖАРЛЫЛАНДЫР

Байыкъландыр *эт.* Байыкълан дегенни къатланыучу айырмасы. *Ара мюлкню байыкъландырыугъа улуу эс бурулады («Заман»).*

Жарлыландыр *эт.* Жарлылан дегенни къатланыучу айырмасы. *Кёчгюнчюлюк малкъар халкъны жарлыландыргъан эди («Зорлукъ»).*

БАЙЫКЪЛАНДЫРЫУ – ЖАРЛЫЛАНДЫРЫУ

Байыкъландырыу Байыкъландыр дегенден *этим ат*. Кюзлюкдени заманында байыкъландырыуға да аслам эс бурулады.

Жарлыландырыу Жарлыландыр дегенден *этим ат*. Къытлыкъ кёплени жарлыландыргъанды.

БАР I – КЕЛ

Бар 1 *эт*. Атла, атлаң, жүрю, тебуре. Айыукъулакъ, къызыны да арбагъа олтуртуп, сарыуекге баргъанды («Къарачай халкъ таурухла»: 16). Биреу тойгъандан баралмайды, биреу а ачдан баралмайды (н. с.).

Кел *эт*. Жаяулай неда улоу бла бир жерден экинчи жерге бар, белгили бир жерге жет. – Мен келирме сизни излей, Арып бу ёгюзлерим, Сиз чайкъалырсыз тенгизлей, Мешхут тёкген тюзлерим («Жилтинле»: 192). /Омар:/ Ата, была бизни кёре келгендиле, мени гитче Къабартыда шуёхларымдыла («Шуёхлукъ»).

БАР II – ЖОКЪ

Бар II *хапар*. сёз. Бир затны болгъаны, болуп турлугъу. Барды деп да къууанма, жокъду деп да жиляма (н. с.). Элге келсе, Сафарны жангыз бир барыучу жери бар эди (Хочуланы С. Хапарла: 20).

Жокъ *хапар*. сёз. Бир затны болмагъанын неда болмазлыгъын билдиреди. Уллу иште уят жокъ, кюнюгюзню оздура айланган бирле (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 114). Жокъну керек тапдырыр (н. с.).

БАРЛЫКЪ – ЖОКЪЛУКЪ

Барлыкъ *ат* 1. Бир затны болгъанлыгъы. Къурч темирден къуралгъанды хар саны, анга /Хамзатха/ эрикмеклик ууахты жокъду жашау барлыкъда («Жилтинле»: 391). Барлыкъ жараидырыр, жокълукъ талашдырыр (н. с.).

2. Элпеклик, байлыкъ. Байла, бийле махтанадыла ырысхыларыны барлыгъына (фольк.).

Жокълукъ ат 1. Болмагъанлыкъ. *Жокълукъ* адамны къолун байлар (н. с.). Уруш жыллада жокълукъну азабын кёпле сынагъандыла («Минги-Тау»).

2. Жарлылыкъ, къолунда болмагъанлыкъ. *Жокълукъ* жарлылыкъны белгисиди. Жокълукъ чомартны да къызгъанч этер (н.с.).

БАРЫУ – КЕЛИУ

Барыу. Бар дегенден этим ат. Бир кесекден тюз тепсеу тохтап, абезехге барыу башланды (фольк.). Бусагъатда жашланы Ата журтларын сакъларгъа юйренирге аскерге барыулары низамлы къуралгъанды («Заман»).

Келиу. Кел дегенден этим ат. Къонакъланы келиулери асыры кёнге созулду. Аны кетиуден, келиуден да хапары жокъ эди.

БАСЫМЛЫ I – БАСЫМСЫЗ I

Басымлы I сыф. Сабыр, чыдамлы, тёзюмлю. Басымлы адамланы ичинде жашны алай женгиллик этип сёлешгени ахлуларын уялтды («Шуёхлукъ»). Ол элде басымлы, ариу къылыкълы, субайлыгъы да болгъан къызладан бириди.

Басымсыз I сыф. Терк ачыуланып къалыучу, тёзюмсюз, женгил. Басымсыз адам тырманнга тёзюмсюз болады (айт.). Артыкъсыз да мени кирик басымсыз адамгъа чюйре жууап этселе, сора отубуз ёрге жанмайды (Хубийланы О. Аманат, I: 93).

БАСЫМЛЫ II – БАСЫМСЫЗ II

Басымлы II хал. сёзл. Сабыр, ачыуланмай, тёзюмлюк бла. Шуёхлукъну суйген адам, къысха басымлы сёлешеди (Гулийланы М. Кетмегиз зурнукла: 37). Устаз, сабийлеге басымлы къарай, дерсин башлады.

Басымсыз II хал. сёзл. Ачыуланып, ашыгъып, тёзюмсюзлюк бла. Жаш ол кюн нек эсе да басымсыз сёлешген эди. Басымсыз этилген иш тутхучлу болмайды.

БАСЫМЛЫЛЫКЪ – БАСЫМСЫЗЛЫКЪ

Басымдылыкъ ат Сабырлыкъ, тѣзюмяук, чыдамлыкъ. Басымлылыкъ адамгъа бек керекли затладан бириди. Басымлылыкъы болмагъан адамла туююш ачаргъа ёч болуучудула.

Басымсызлыкъ ат Женгиллик, чыдамсызлыкъ, кеси кесин тья билмегенлик. Басымсызлыкъ адамны къылыгында бек осал шартды. Жашны басымсызлыкъы, асыры женгиллиги алайдагъы адамланы сейирсиндирди.

БАТ – ЧЫКЪ

Бат эт. Кёкде кёрюнмей къал. Ахшам жулдуз, жерни халын, Мудахлана, тау артына батханды (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары). Дырынчыла кюн бата башлагъанда ашаргъа олтурдула.

Чыкъ эт. Кёкде кёрюн, кёрюне башла, эслен. Кёкню къыйырсыз теренинден бир бири ызларындан чыкъгъан жулдузла, кёк къатапагъа тигилгенча жылтырап кёрюнедиле («Шуёхлукъ»).

БАТДЫР – ЧЫГЪАР

Батдыр эт. Эниште чёкдюр, кёрюнмей къалырча эт, терен кийир. /Трактор/ уллу темир сабан агъачны жерге батдырып, дауур эте, баргъан ызын къаралта, кетди (Этезланы О. Тарда: 185). Къуш тырнакъларын къоян балачыкъны сыртына батдырды («Нюр»).

Чыгъар эт. Бери тартып, тартдырып ал (суудан, балчыкъдан д.а.к. затдан). Эки жашчыкъны да кёлден чыгъардыла. Машинаны батмакъдан чыгъардыкъ.

БАТДЫРЫУ – ЧЫГЪАРЫУ

Батдырыу Батдыр дегенден этим ат. Суугъа батдырыу. Батмакъгъа батдырыу.

Чыгъарыу Чыгъар дегенден этим ат. Ишден чыгъарыу.

БАТЫР – КЪОРКЪАКЪ

Батыр *сыф.* Къоркъмагъан, кишилиги болгъан, ётгюр. *Батыр бир ёлюр, къызбай минг ёлюр (н. с.). Нартла къаллай адамла болгъандыла десенг: къарыулу, батыр, кеслери да улуу санлыла, акъыллы, оюмлу, баш адамла болгъандыла («Къарачай-малкъар фольклор»: 113).*

Къоркъакъ *сыф.* Батырлыгъы болмагъан, хомух. *Къоркъакъны юйюне дери сюрсенг, батыр болур (н. с.). Эртте-эртте бир къоркъакъ киши жашагъанды («Къарачай-малкъар жомакъла»).*

БАТЫРЛЫКЪ – КЪОРКЪАКЪЛЫКЪ

Батырлыкъ *ат* Арсарсызлыкъ, жигитлик, къыйынлыкъдан къоркъмагъанлыкъ. *Батырлыкъ – жютюдю, къамача, къоркъакълыкъ – гумухду, салтача (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 37). Таукеллик, батырлыкъ, кишилик – жаланда была Адилгерийни нёгерлери эдиле (Гуртуланы Б. Адилгерий: 22).*

Къоркъакълыкъ *ат* Къоркъакъ болмакълыкъ, къоркъакъ хал. *Аманлыгъынг, игилинг, Къоркъакълыгъынг, жигитлигынг, Ишинг, сёзюнг, къояр ызынг, Бир зат да кетмез бош озуп (Къулийланы Къ. Юйюнге илик!): 346). Тенглери жашны керексиз къоркъакълыгъын жаратмадыла.*

Къызбайлыкъ *ат* Къоркъакълыкъ (эр кишини юсюнден). *Къзауатда хомухлукъ, къызбайлыкъ, кёлсюзлюк этмедик (Хубийланы О. Аманат, 1: 51). Эс ташлауну, къызбайлыкъны быргъап жыкъдыкъ («Жюрек жырлайды»: 136).*

БАТЫШ – ЧЫГЪЫШ

Батыш *ат* Кюн батхан жаны, дунияны төрт жанындан бири. *Кюн да, ай да батадыла батышха, Жулдузла да батадыла ауушха (Шахмырзаланы С. Заман жели: 5). Булгъанган булутла батыш жанындан тёгерекге жайылдыла.*

Чыгъыш *ат* Кюн батышха къаршчы жаны. *Кёк чууакъ, ай жарыкъ, бузлауукъ, бек сууукъ. Танг чолпаны чыгъышдан кёрюнеди зауукъ (Шахмырзаланы С. Назмула: 45). Тайфун желле сызгъырадыла чыгъышдан, Самум желле гюрюлдейдиле батышдан («Шуёхлукъ»).*

БАШЛА – БОША, ТАУУС

Башла эт. Бир затны (ишни) этип тебире. Къойчуланы таматалары Адемей сёзню башлады (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 36). Жашым, тынгыла сен, Хапарны башлайым мен: Мындан алгъа кёп заман Жашау болуучу эди аман (Будайланы А. Мараучуну хапары).

Боша эт. Битдир, ахырына жетдир, аягына чыкъ. Ишден бошан, солургъа деп, адамла татыулу жукъугъа терен батадыла (Къулийланы Х. Жылла озадыла: 31). Бозадан ичип бошан, къолу бла эрнин-бурнун сыйпады да, Суфиян тапчаннга таянды (Токъумаланы Ж.Къурч бюгюлмейди: 241).

Тауус эт. Ахырына чыкъ, битдир, боша. Алайда Къарашауай эмегенлени ёлтюргенди, тауусханды («Малкъарлыланы бла къарачайлыланы халкъ поэзия чыгъармачылыкълары»). Жарлы ана жашына жияй кёз жашларын тауусханды.

БАШЛАН – БОШАЛ, ТАУУСУЛ

Башлан эт. Башла дегенни зорлаучу айырмасы. Солманны терсакъыллыгындан иш оюн бла башланып, жияла бла бошалыргъа аздан къалды (Кацийланы Х. Тамата: 127). Сермеш башланнганыча суху бошалады («Минги-Тау»).

Бошалэт. Этилип, ахырына жет. Уруш бошалса да, халкъ алыкъа эс жыймагъан эди (Шауаланы Х. Кюйген тап: 79).

Тауусул эт. Иш башланнганыча, къууанчлы тауусулду. Берекетсизни ашы бермегенлей тауусулур (н. с.).

БАШЛАНЫУ – БОШАЛЫУ, ТАУУСУЛУУ

Башланыу Башлан дегенден этим ат. Поэтни бу назмусу кесини магъана байлыгы бла, жазылыу халы бир улуу поэмала башланыууна ушайды («Шуёхлукъ»). Ишчи кюнню къууанчлы жыйылыу бла башланыуу.

Бошалыу Бошал дегенден этим ат. Оюнну бошалыуу кёнге созулду. Тирлик жыйынуу бошалыуу.

Тауусулуу *Тауусул* дегенден *этим ат. Жылны жетишимли тауусулуу. Оюннга берилген заманны тауусулуу.*

БАШЛАТ – БОШАТ, ТАУУСДУР

Башлат *Башла* дегенни кьатланыучу айырмасы. Оноучула иги ишни башлатхандыла (*Шаманланы М. Окъа бёрк: 13*). /Эмегенле/ кьолташланы атдырып оюнларын башлатхандыла (фольк.).

Бошат *Боша* дегенни кьатланыучу айырмасы. /Сапыра/ элтип итге ёлор отну ашатды, Сюйген итинден Солтанны бошатды (*Отарланы С. Назмула бла поэмала: 14*).

Тауусдур *Таус* дегенни кьатланыучусу айырмасы. /Чуелди/ ючюнчю кюн ингирликде, атына минип, эмегенлени жангызын да кьоймай кьырып тауусдурду (фольк.).

БАШЛАТДЫР – БОШАТДЫР

Башлатдыр *ат* Башлат дегенни кьатланыучу айырмасы. Ишни башлатдыр. /Маржан эрине:/ Бригаданы келтирип, юйню кьабыргьаларын кьалатып башлатдыр.

Бошатдыр *эт*. Бошат дегенни кьатланыучу айырмасы. Столну таматасы жангы кьонакьлагьа жер бошатдырды. Машинаны жюгюн бошатдырдыла.

БАШЛАТДЫРЫЛ – БОШАТДЫРЫЛ

Башлатдырыл *Башлат* дегенни зорлаучу айырмасы. Окъуу жыл кьуралыулу башлатдырылгьанды.

Бошатдырыл *Бошатдыр* дегенни зорлаучу айырмасы. Журтланы ишлеу кьыш суукьлагьа дери бошатдырылды.

БАШЛАТДЫРЫЛЫУ – БОШАТДЫРЫЛЫУ

Башлатдырылыу *Башлатдырыл* дегенден *этим ат. Тойну башлатдырылыуу*.

Бошатдырылыу *Бошатдырыл* дегенден *этим ат. Сабийлени дерден бир сагьат алгьа бошатдырылыулары*.

БАШЛАТДЫРЫУ – БОШАТДЫРЫУ

Башлатдырыу *Башлатдыр* дегенден *этим ат.* Экзаменлени заманында башлатдырыу. Чалгъы чалыуну башлатдырыу.

Бошатдырыу *Бошатдыр* дегенден *этим ат.* Жашха окъууну бошатдырыу. Дырынны жыйып бошатдырыу.

БАШЛАТЫУ – БОШАТЫУ

Башлатыу *Башлат* дегенден *этим ат.* Картоф къазыуну башлатыу. Къазауатны башлатыу.

Бошатыу *Бошат* дегенден *этим ат.* Ахчаны бошатыу. Азыкъны бошатыу.

БАШЛАУ – БОШАУ

Башлау *Башла* дегенден *этим ат.* Назмуну кёлден айтып башлау. Чалгъы чалып башлау.

Бошау *Боша* дегенден *этим ат.* Окъууну бошау. Урлукъ себиуню заманында бошау.

БАШЛЫ – БАШСЫЗ

Башлы *сыф.* Акъыллы. Башлы адам.

Башсыз *сыф.* сёл. тил. Акъылсыз, тели, билимсиз. *Не заманда да баш тутта билгенледен эсе, башсызла аслам болгъандыла.*

БАШХА – БИРГЕ

Башха *хал. сёл.* Энчи, кеси аллына, бирсилеге къошулмай. Межгитни аллында кишиле башха, жашла да башхаракъ тегереклешип, сюдню болурун сакълайдыла (Шауаланы М. «Мурат»: 189). Байны биченчи жалчылары уа башха ишлей эдиле («Шуёхлукъ»).

Бирге *хал. сёл.* Бирлешип, къошулуп, бёлюнмей. Бушуу келсе, бирге жилярбыз (Бабаланы И. Жетегейле: 18). *Асият да, Шерифат*

да бирге шош болуп, не эсе да бир сагъыш эте тынгылайдыла (Шауаланы М. Мурат).

БЕГИМЛИ I – БЕГИМСИЗ I

Бегимли 1 сыф. Бек, къаты. Кёпню сёзю бегимли (н. с.). Бу жол бек бегимли керекли иш этилгенди.

Бегимсиз 1 сыф. Иги бегимеген, ышаннгысыз. Аны сёзю бегимсиз болуучуду. Ол бегимсиз, магъанасыз иш эди.

БЕГИМЛИ II – БЕГИМСИЗ II

Бегимли II хал. сёзл. Тынгылы, тап. Иш ишлейсе усталыкъкъга тюшюнюн, хар бармагъынг бирер ишни биширип, Ишинги бегимли, ахшы тындырып, Душманланы жюреклерин сындырып («Жашауубузну байрагъы»: 45).

Бегимсиз II хал. сёзл. Иги, тап, тынгылы утгай. Чалман бегимсиз сюелип къалгъанды. Элде ток келген чыбыкъла бегимсиз тартылып къалгъаннга ушайдыла.

БЕГИМЛИЛИК – БЕГИМСИЗЛИК

Бегимлилик ат Бек, къаты хал. Бек анасы жилямаз, Бегимлилик апчытмаз (Шахмырзаланы С. Сырыйна: 73). Бегимлилик бир заманда шашдырмаз (Отарланы К. Сайлама, 1: 83).

Бегимсизлик ат Бегимегенлик. Адеп, жорукъланы бегимсизликери. Экономиканы бегимсизлиги сагъыш этдиреди.

БЕДИШ – МАХТАУ

Бедиш ат Айып. /Анасы къызына:/ Башыбызны бедишден алмасанг, менден ыразылыкъ излеме (Боташланы И. Пьесала: 58). /Къушжетер Базарбийге:/ Къызынг къайры кетсе да, бедиши юйюнгден кетерик туююлдою (Хубийланы О. Аманат, III: 38).

Махтау ат Биреуню ишине берилген ахшы, кёлге жараулу багъа, бюсюреу, ыразылыкъ, ыспас. Къара къузгъунну кери

ким учурду? Шарау аны да билмеди, билсе, билмесе да, Найыпхан нохтабау, махтау излемейди (Толгъурланы З. Эрирей: 146). Сабанлагъа – чагъыу, жашнау, гыржын бла тузгъа – махтау (н. с.).

БЕДИШЛИ I – МАХТАУЛУ I

Бедишли I сыф. Айыплы, уятлы. – *Ах, къалай бедишли сёзлени жаза турама мен былайда (Байрамукъланы Х. Тиширыуну ханпары: 28). /Зарият:/ Къаншаубий! Тилейме, энтта да къайтарып тилейме, унут мени атымы. Эл бедишлиги этме! Сёз да айтмай юйюме барма къой!... Тилейме! (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 95).*

Махтаулу I сыф. Махтаугъа тийишли, белгили, аты айтылгъан. Махтаулу устаз. Махтаулу адам.

БЕДИШЛИ II – МАХТАУЛУ II

Бедишли II хал. сёзл. Айып этерча. Ала уа бек айыплы, бедишли хорлатхан эдиле («Шуёхлукъ»). – *Да анабыз не айтырыкъбыз? Улуу айыплы иш болгъанды./ Асият / башыбызны кесди, бедишли этди, – деди тамата къызы (Шауаланы М. Мурат).*

Махтаулу II хал. сёзл. Махтарча, махтаугъа тийишли. Махтаулу ишлегенлени саугъаладыла. Жаишчыкъ школну махтаулу бошады.

БЕДИШЛИК – МАХТАУЛУКЪ

Бедишлик ат Айыплы зат. Бабын кесине келген бедишликни хорларгъа кюрешеди, кючю жетмейди (Тёптеланы А. Отлукъ ташла: 197). Аны биле тургъанлай, Абдуллах Нафисатха ол бедишлик ишни нек этдирди? (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 40).

Махтаулукъ ат Бир затны неда биреуню асыулугъу, игили. Эки элинги тыйсанг, жети элден махтаулукъ алырса (н.с.). Айжаягъым, ариу акъжаулукъ, Къалмагъанды керти энди сени юсюнде, Керти алгъын киби махтаулукъ (Батчаланы М. Элчилерим: 142).

БЕЛГИЛИ I – БЕЛГИСИЗ I

Белгили I сыф. Хар ким да билген, таныгъан. Ол кезиуде экеуленден къуралгъан киеу жёнгер белгили дорбуннга жетип тохтагъан эди (Гулаланы Б. Къачхынчы: 43).

Белгисиз I сыф. Белгили болмагъан. Эки къолун жаякъларына салып, бир тюрлю белгисиз сазгъышха къалып, Заурбек олтура эди эшикде (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары). Аны бир белгисиз кюч кишенлеп, кетерге къоймады (Салпагъарланы К. Кёмеюл: 56).

БЕЛГИЛИ II – БЕЛГИСИЗ II

Белгили II хал. сёзл. Тамам, толу, ишек болмазча. Танг атып, таи, агъач да белгили танылып башлады (Къобанланы Д. Таулада таууш: 185).

Белгисиз II хал. сёзл. Белгили болмай, билинмей, ачыкъланмай. Къайтмагъанла кёндюле ызларына, Белгисиз къалып не бары, не жогъу (Отарланы К. Сайлама, II: 177).

БЕЛГИЛИЛИК – БЕЛГИСИЗЛИК

Белгилилик ат Хар кимге да ачыкъ болмакълыкъ. Белгилилик адамгъа терк келип къалмайды.

Белгисизлик ат Белгили болмагъанлыкъ, билинмегенлик. Ишни белгисизлиги. Кюнню бузуллугъу бла бузулмазлыгъыны белгисизлиги дырынчыланы жарсытады.

БЕРЕКЕТЛИ – БЕРЕКЕТСИЗ

Берекетли сыф. Бай, байлыкълы, къолайлы. Алгъыш аякъ, боза аякъ, Берекетли бол аякъ, Огъур бла кел, аякъ («Жилтинле»: 322). Бийчени къол ызы берекетли, Аякъ ызы женгил болсун, Къангасы ашдан-суудан, Чыккырлары ичгиден толсун, Аны суймеген а бу дуниядан Тюп болсун! («Къарачай-малкъар мифле»: 85).

Берекетсиз сыф. Берекети болмагъан. Бу къутсуз, берекетсиз къум тюзден нек кетмейсиз? (Хубийланы О. Мурат: 68). Берекетсизни ашы бермегенлей тауусулур (н. с.).

БЕРЕКЕТЛИК – БЕРЕКЕТСИЗЛИК

Берекетлик ат Кёплюк, монглуқъ, элпеклик, байлыкъ. – Сенден /Малкъар/ айырылмайын бир кюнде. Берекетлик жүрюсюн хар юйюнде (Отарланы К. Сайлама, II: 207). Берекетлик бу юйден кетмесин, Къаргъыш бу юйге жетмесин (алгъыш).

Берекетсизлик ат Берекетли болмагъанлыкъ. Къум тюзлени берекетсизлик бийлегенди. Юйню берекетсизлиги.

БИЙ – КЪУЛ

Бий ат /Хамзат:/ Эй, уллулугъу болгъан мени бийим, Аперим! Сени сёзюнг къурчдан къатыды («Малкъар халкъ жомакъла» 1957: 159) /Бузжигит:/ Анам! Хан, бий – барын да Унутханма мен бюгюн, Бюгюн биринчи кере кёрдюм дунияны жолун! (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны эки томлугъу II: 124).

Къул ат Башына эркинлиги болмагъан, унукъдурулгъан классланы адамы. Сёзден сёз чыгъа кетип, хан Насыра Хожагъа: «Хожа, мен къул болсам, сен мени неллай бирге сатып алыр эдинг?» – деп соргъанды (Ёртенланы А. Насыра Хожаны хапарлары: 16). Аны /Заурбекни/ жүрегине ётген, намысына къатылгъан жалан да бий, къул деген сёзледиле (Гулаланы Б. Къачхынчы).

БИЙЛИК – КЪУЛЛУКЪ

Бийлик ат Ие болургъа, иелик этерге, бойсундурургъа эркинлик. Ким ёлор бу бийлик зорундан къутулуп? («Малкъар халкъ жырыла»: 89). Ханны бийлиги кесине сыйды (Ёзден адет: 394).

Къуллукъ ат Къулну болуму. Бурун заманлада къуллукъгъа кёп адам сатылгъанды. Къул бийге къуллукъ этерге жаратылгъан инсанды (Хочуланы С. Хапарла: 15).

БИЛИМЛИ – БИЛИМСИЗ

Билимли сьф. Окъууу, билими болгъан. Билимли адам. Халкъыбыз окъуулу, билимли бола барады.

Билимсиз сыф. Окъууу, билими болмагъан. Билимсизге кюн келмез, келсе да билмез (н. с.). Билимсизге жол тар (н.с.).

БИЛИМЛИЛИК – БИЛИМСИЗЛИК

Билимлилик ат Окъуудулукъ, билими болгъанлыкъ. /Аслан Мурадиннге:/ Аны/ Далхатны/ сенден не артыкълыгъы бардымы дейсе? Билимлилигиди артыкълыгъы («Минги-Тау»).

Билимсизлик ат Окъуусузлукъ, къарангылыкъ, билими болмагъан. Бизге бек къыйынлыкъ – билимсизликди. Тийишсиз сёзлени билимсизлик айтдырады.

БИРИГИУЛЮ – БИРИГИУСЮЗ

Биригиулю сыф. Бирикген, шуёх. Биригиулю къоношула. Биригиулю коллектив.

Биригиусюз сыф. Бирикмеген, бирге болмагъан. Биригиусюз жыйында адамны ишлери келмейди.

БИРИГИУЛЮК – БИРИГИУСЮЗЛЮК

Биригиулюк ат Бирик, бирлешмеклик, байламлыкъ. Биригиулюк болмаса, бирик болмаз (н. с.). Ишни игиси – биригиулюк (н.с.).

Биригиусюзлюк ат Бирлешмегенлик, бирге болмагъанлыкъ. Биригиусюзлюк ишни жалчытыуда улуу чырмауду. Ол ишчи коллективде биригиусюзлюк эсленеди.

БИТИМЛИ I – БИТИМСИЗ I

Битимли I сыф. 1. Бай, кёп тирлик берген, битими иги (жерни юсюнден). Къыш къарлы болса, жаз битимли болур (н. с.). Битимли сабанла.

2. Битимли, иги битиучю, кёп тирлик бериучю. Битимли жер. Битимли къоз терекле.

Битимсиз II сыф. 1. Аз, осал тирлик бериучю. Улуу алма терек жылдан-жылгъа битимсиз бола барады.

2. Осал тирлик бериучю. Топурагъы осал жер битимсизди. Битимсиз жерле.

БИТИМЛИ И – БИТИМСИЗ И (къарач.)

Битимли И сыф. къарач. Ёсюмлю. Битимли адам. Тойда битимли жашла тепсейдиле.

Битимсиз И сыф. къарач. Алаша бойлу. Киеу битимсиз кёрюне эди. Битимсиз адамла бирсиледен эсе гынттылыракъ боладыла.

БИТИМЛИЛИК I – БИТИМСИЗЛИК I

Битимлилик ат 1. Себилген, салыннган жерден алыннган тирликни ёлчеми. Быйыл будайны битимлилиги игиди. Элчилени картофну битимлилиги къууандырады.

2. Жерни, топуракъны битимлени ёсюулерин, жашауларын аш бла жалчытырча онлары. Сабанланы битимлиликлери. Тереклени битимлиликлери.

Битимсизлик ат 1. Битими осал. Жылны битимсизлиги кёплени жарсытады.

2. Тирликсизлик (жерни юсюнден). Жерлерини ташлылыгъы, битимсизлиги адамланы жарсытады.

БИТИМЛИЛИК II – БИТИМСИЗЛИК II

Битимлилик ат къарач. Субай санлылыкъ. Къызны битимли-лигин кёпле жаратадыла.

Битимсизлик ат къарач. Алаша бойлулукъ. Жашны битимсиз-лиги.

БИЧИМЛИ – БИЧИМСИЗ

Бичимли сыф. 1. Тап бичилип, ариу тигилген, юсге жарашхан. Бир бичимли кийим кийген, Кёп жашаргъа бирча суйген... (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 9).

2. Ариу битген, субай. Тойда бичимли жашла, къызла да терктерк чыгъып, эки-эки тепсейдиле («Минги-Тау»).

Бичимсиз *сыф.* 1. Ариу, тап тигилмеген, юсте жарашмагъан. Бичимсиз тон. Бичимсиз чепкен.

2. Къарамсыз, жапысыз. Бичимсиз жаш терслигине женгдирди.

БОЙЛУ – БОЙСУЗ

Бойлу *сыф.* Уллу ёсюмлю, бою узун болгъан. Османдан бойлу эсе да /Махмут/ базманнга салсагъ а, баям, андан эсе юч кере аз тартыр (Шауаланы Х. Кюйген тап: 70). Бойлугъа боюм жетмейди, бойсузгъа къолум жетмейди (н.с.).

Бойсуз *сыф.* Алаша бойлу. Бойсуз жаш назик, кесинден бойлу къыз бла ушакъ эте эди, Тенглерини барындан да бойсуз болгъанлыкъгъа, чабышханда уа Мурат алагъа оздурдурмайды («Нюр»).

БОЙЛУЛУКЪ – БОЙСУЗЛУКЪ

Бойлулукъ *ат* Ёсюмю, бою уллу, бийик. Жашыны бойлулугъуна анасы бек къууана эди. Тойда киеуню бойлулугъун, чырайлылыгъын кёпле жаратхандыла.

Бойсузлукъ *ат* Ёсюмю, бою алаша. Жашны, бойсузлугъундан баиха, адам жаратмаз заты жокъ эди. Бир-бирле бойсузлукъну шарайыпха санайдыла.

БОЛЖАЛЛЫ – БОЛЖАЛСЫЗ

Болжаллы *сыф.* Бир кесек заманнга деп белгиленнген. Болжаллы келишим. Ол мюлкде болжаллы ишлегенле да бардыла.

Болжалсыз *сыф.* Ахыры, болжалы болмагъан, тохтамагъан, тюрленмеген. Болжалсыз прописка. Арт кезиуде жаш адамлагъа болжалсыз иш табыу къыйын болгъанды.

БОЛУМЛУ – БОЛУМСУЗ

Болумлу *сыф.* Бир затны этерге къолундан келген, жигер, тири. /Зубайда:/ Мен къызымы кюбюрге салмагъанма, ол менден эсе болумлуду (Къобанланы А. «Кюн таякъла»: 151). Болумлу киеу.

Болумсуз *сыф.* Бир зат эте билмеген, неда этерге кьолундан келмеген, кьарыусуз. *Мекамсыз, биченсиз, тонсуз, Отунсуз, тымсыз, оюмсуз, Болумсуз, сансыз эм онгсуз жалынадыла хыны кьартха («Жарыкъ жолда»: 67).*

БОЛУМЛУДУКЪ – БОЛУМСУЗЛУКЪ

Болумлудукъ *ат* Тирилик, жигерлик, бир ишни этерге, бардырыгъа кьолдан келиую. *Болумлудугъу болгьанны иши кьуралыулу барады. Жашны болумлудугъу ачыкъ болду.*

Болумсуздукъ *ат* Бир жукъ эталмагьанлыкъ, кьолундан келмегенлик, жараусуздукъ. *Аны /Асиятны/ болумсуздукъун да биле тургьанлай, бош ышанган эдим анга аллай жууаплы ишни («Минги-Тау»). Болумсуздукъунну, айыбынгы кимден жашырсаң да, бу тауладан, агъачдан, суудан да жашыралмазса.*

БОРБАЙЛЫ – БОРБАЙСЫЗ

Борбайлы *сыф.* 1. Уллу санлы, кьарыулу, кючлю. – *Энди уа экибизден кьайсыбыз борбайлы эсе да кёрчю! – дегенча, Бийсолтан Чомайгъа кьарайды (Байрамукъланы Х. Чолпан: 257).*

2. кёч. Бай, кьолайлы. *Бийле, байла борбайлы эдиле.*

Борбайсыз *сыф.* 1. Кьарыусуз, кьарыуу, кючю аз болгьан. *Борбайсыз сабий.*

2. кёч. Жарлы, кьолайсыз. *Борбайсызланы саны ёседен-ёсе барады.*

БОРБАЙЛЫЛЫКЪ – БОРБАЙСЫЗЛЫКЪ

Борбайлылыкъ *ат* 1. Кьарыулудукъ, кючлюлюк. *Жашны борбайлылыгъын тутушууда, иште да кёргендиле.*

2. кёч. Байлыкъ, кьолайлылыкъ. *Тенгими борбайлыгъы эки кереге кёбейгенди.*

Борбайсызлыкъ *ат* 1. Кьарыусуздукъ, кьарыуу азлыкъ. *Жаш кесини борбайсызлыгъын биле тургьанлай, борбайлы, уллу санлы жигит бла тутушургъа чыкъды («Шуёхлукъ»).*

2. кёч. Жарлылыкъ, кьолайсызлыкъ. *Мюлкню борбайсызлыгъы ишчилени жарсытады. Ол юйню борбайсызлыгъын элчиле биле эдиле.*

БОШЕМЧЕК – КЪАТЫЕМЧЕК

Бошемчек *сыф.* Тынч сауудуучу (ийнекни юсюнден). Аланы ийнектери бошемчекди.

Къатыемчек *сыф.* Къыйын сауудуучу (ийнекни юсюнден). Къатыемчек ийнекни сауугъан тынч тыйюлдю.

БУ – ОЛ

Бу *кѣрг. алм.* 1. Жууукъ жердеги затны кѣргюзтеди. – Мен айтырыкъны бу айтыр, – деп, Суфу къоюнунуна къучакълап тургъан маузерни столгъа-столгъа къагъады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 87). *Къарт да, жаш да дуняда жашау этер.* Ол хакъды: жаны баргъа ажал жетер. Бу дуняда бир жан болмаз ёмюрлюк. *Кетдиле, кетербиз, келген да кетер* (Ёлмезланы М.Жашырын тала: 176).

2. Аты тюз бусагъатда сагъынылгъан адамны неда затны кѣргюзтеди. Бу хапардан сора Азрет Муратны кѣрюрге сюеди («Малкъар халкъ жомакъла», II: 158). Бу уа париймиди огъесе тыйюлмюдю? Ол ёз къошуна чапхан парий, бу а – ёз къошу ючюн къалгъанланы богъурдакълары кесген (Толгъурланы З. Кѣк гелеу: 163).

Ол *кѣрг. алм.* 1. Бирге ушагъан затладан арлакъдагъын кѣргюзтеди, аргъы. Ол заманда тенгсизлик, къарыулу къарыусузгъа артыкълыкъ этиу бютюн да бек кючленгендиле (Таумырзаланы Д. Ауал бла Астал: 95). Ол кече окъуна, танг атаргъа энди кѣп къалмагъанды деген заманда Кемалны болушлугъу бла Бадинахан элден къачып къутулгъан эди (Хучиналаны М. Кюйсюз заман: 184).

2. Алгъын айтылгъан затны кѣргюзтеди. /Эфенди халкъгъа:/ Бир адамла чыгъарыкъдыла, ала шериятха, диннге, Аллахны кесине окъуна къажау болуп сюелликдиле... Ол адамланы атларына большевикле, коммунистле дейдиле (Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 5).

БУЗ – ИШЛЕ

Буз *эт.* Сындыр, ууат, чач, жарамазча эт. Хамзат, бузлагъан жерни бузалмай, урса, гетмени артха чартлай, иги кесек кюрешиди (Тѣппеланы А. Кюн батмайды: 97). Эски юйню бузуп, жангысын ишлейдиле.

Ишле эт. Бузугъан жерни тап эт. Жашла тракторну сынган жерлерин ишледиле. Жаш машинасыны бузугъан жерлерин ишлерге ашыгъады.

БУЗДУР – ИШЛЕТ

Буздур эт. Буз дегенни къатланыучу айырмасы. Ахча буздур. Аппа эски мал орунларын буздуруу, жангы мал орун ишлетди.

Ишлет эт. Ишле дегенни къатланыучу айырмасы. Байкъул бла Зулкъарний кёпюрле бла жолла ишлетедиле (Залийханланы Ж. Тау къушла: 394). Жангы школну ишлетип башлагъандыла.

БУЗДУРУЛ – ИШЛЕТИЛ

Буздурул Буздур дегенни зорлаучу айырмасы. Эски школ буздурулгъанды. Эски юй буздурулуп, аны орунуна туюплю-башлы мекая ишлетилгенди.

Ишлетил Ишлет дегенни зорлаучу айырмасы. Жангы кёпюр ишлетилгенди. Жангы ишлетилген заводда жюзге жууукъ адам ишлейди («Заман»).

БУЗДУРУЛУУ – ИШЛЕТИЛИУ

Буздурuluу Буздурул дегенден *этим ат*. Эски хуналары буздурuluулары.

Ишлетилиу Ишлетил дегенден *этим ат*. Элде жангы тюкенни ишлетилиую элчилени къуандыргъанды.

БУЗДУРУУ – ИШЛЕТИУ

Буздурuu Буздур дегенден *этим ат*. Эски саман юйню буздурuu. Бешмингсомлукъ ахчаланы буздурuu.

Ишлетиу Ишлет дегенден *этим ат*. Алтыны, кюмюшю кёп къаланы ишлетиу (фольк.). Адамланы ишлетиу.

БУЗЛА – ЭРИ

Бузла *эт.* 1. Буз бол (бир затны юсюню баш кьатысыны юсюнден). Бузлагъан ёзенгиледен Азретни башлы чурукълары тыйгъысыз ычхындыла (Кациланы Х. Тамата: 45). Суу бузлагъанды.

2. кёч. Бек сууукъ бол. Сабийни кьолчукълары асыры сууукъдан бузлайдыла

Эри *эт.* 1. Жылылыкъны кючю бла суусун халгъа кел (къарны, бузну юсюнден). Къарым, бузум эридиле, Таиха, агъачха чапхандан (Мокъаланы М. Жугъутур мюйюз: 70). Къарчыкъ эри барады, Жанкъозчукъ чагъа турады. Чыпчыкъчыкъ да чююлдейди, Очукъ не келеди дейди? (Ёлмезланы М. Элберле китабы: 34).

2. кёч. Жылытылып, къайнатылып, суусун халгъа кел. Ыстауат таба айланып келген кьойла, бузлагъан жау исси табада эригенча тас болуп барадыла (Байчораланы М. Уллу Къарачайда: 4).

БУЗЛАТ – ЭРИТ

Бузлат *эт.* Бузла дегенни къатланыучу айырмасы. Къыш, асыры бек сууукъла, Жер бузлата, жетдиле (Гуртуланы Б. Жарыкъ танг: 57).

Эрит *эт.* Бир затны эриген (суу) халгъа келтир. /Дебет/ хар бир таида не болгъанын кёргенди. Ол таишланы суула киби эритгенди («Нартла»: 132). Кюнню къарыуу аздан, аны кюмюш таякълары къарны эриталмайдыла (Кацийланы Х. Тамата: 31).

БУЗЛАТДЫР – ЭРИТДИР

Бузлатдыр *эт.* Бузлат дегенни къатланыучу айырмасы. Этни бузлатдыр.

Эритдир *эт.* Эрит дегенни къатланыучу айырмасы. Жауну эритдир. Чайырны эритдир.

БУЗЛАТДЫРЫЛ – ЭРИТДИРИЛ

Бузлатдырыл *эт.* Бузлатдыр дегенни зорлаучу айырмасы. Суу бузлатдырылгъанды. Жау холодильникде бузлатдырылгъанды.

Эритдирил *эт. Эритдир* дегенни зорлаучу айырмасы Къара чайыр отда эритдирилгенди.

БУЗЛАТДЫРЫЛЫУ – ЭРИТДИРИЛИУ

Бузлатдырылыу *Бузлатдырыл* дегенден *этим ат. Этни* бузлатдырылыуу.

Эритдирилиу *Эритдирил* дегенден *этим ат. Жауну* эритдирилиуу. Шекерни эритдирилиую.

БУЗЛАТЫЛ – ЭРИТИЛ

Бузлатыл *эт. Бузлат* дегенни зорлаучу айырмасы. Суу бузлатылгъанды. Тюкенчи къыз бузлатылгъан чабакъла сатады.

Эритил *эт. Эрит* дегенни зорлаучу айырмасы. Ёзенни теренинде сууну кюзгюсю, эритилген окъача кёрюнеди («Алчыла»: 105). Темирни эритилгени.

БУЗЛАТЫЛЫУ – ЭРИТИЛИУ

Бузлатылыу *Бузлатыл* дегенден *этим ат. Сабийле хоккей* ойнаучу жерлерини бузлатылыууна бек къууандыла.

Эритилиу *Эритил* дегенден *этим ат. Къоргъашинни* эритилиую.

БУЗЛАТЫУ – ЭРИТИУ

Бузлатыу *Бузлат* дегенден *этим ат. Ауузу бла, къыш чиллеча,* бузлатыу – Осал адамны ол да бир юлгюсю, Алай этмейди игиси (Отарланы С. Жюрек саугъа: 25). Жолланы бузлатыу.

Эритиу *Эрит* дегенден *этим ат. Къурчну* эритиу.

БУЗЛАТЫУЧУ – ЭРИТИУЧЮ

Бузлатыучусыф. Бир затны суутуп, бузлатыр ючюн ишленген. *Холодильный (бузлатыучу) комбинат.*

Эритиучю сыф. Эритир ючюн хайырланылычу. *Эритиучю цех.*

БУЗУКЪЛУ – БУЗУКЪСУЗ

Бузукълу сыф. Бузулгъан, жараусуз. *Мени жюрегим, бузукълу сагъатча, Къыстау урады кезиусюз (Отарланы О. Жырла: 43). Машинаны бузукълу жерлерин алышдырыу.*

Бузукъсуз сыф. Айыпсыз, тап. *Бузукъсуз улоу. Бузукъсуз бошалгъан иш.*

БУЗУУ – ИШЛЕУ

Бузуу Буз дегенден *этим ат.* Эски саман юйлени бузуу, аланы орунларына кирпич юйле ишлеу. *Байчо бузуу, ууатыу дегенни кёрюп болмагъанды (Тёппеланы А. «Ташыуул»)*

Ишлеу Ишле дегенден *этим ат.* Таулула Орта Азиядан кёчюп келген жыллада юйле ишлеу къыстау бара эди («Шуёхлукъ»). Къачда колхозну биченин, *гардошун жыйыуда, къышха межам ишлеуде жигерлени атларын айтып, Азал бюсюреу этди (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 139).*

БУЛУТЛУ – БУЛУТСУЗ

Булутлу сыф. Булутлары болгъан, булут басхан. *Анам, сен шаудан суудан бер манга, Тау бузла сууугъу – анда, Булутлу тёппеле, къарланы Тазалыгъы къара сууда (Къулийланы Къ. Сайлама, I: 38). Кюн булутлу бола, ачыла турады.*

Булутсуз сыф. Булуту болмагъан, ачыкъ, чууакъ. *Кёк чууакъды, булутсузду. Булутсуз кёкде кече жулдузла жылтырайдыла.*

БУРУННГУДУ – БУСАГЪАТДАГЪЫ

Буруннгуду сыф. Эрттегили, алгъыннгы. *Эртте-эртте, буруннгуду ёмюрледе бек амалчы бир тюлкю жашай болгъанды («Малкъар халкъ жомакъла», II: 309). Ойнап айтсанг да, эслеп айт», – деп, буруннгуду акъылманла бошму айтхандыла (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 288).*

Бусагъатдагъы сыф. Шёндюгю, бу кезиудеги. Буруннгу жашау бла бусагъатдагъы жашау жаханым бла жаннетчадыла. Тоба, Мёлек, бусагъатдагъы жаш тёлю артыкълыкъны бизнича кётюрмейди (Эбизеланы Х. Къанаматны журтунда: 48).

БУСЛИЙМАН / МУСЛИЙМАН, БУСУРМАН – ГЯУУР

Буслийман ат дин. Бусурман динни тутхан адам. /Хажии Омар Зауурбекге:/ Намаз этмей, ораза тутмай жашагъанлыкъгъа, не десек да, буслийман эдинг (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 58). Буслийманла намаз этедиле, ораза тутадыла, къарыусуз юйюрлеге болушадыла.

Муслийман ат дин. къ. **буслийман**. Эфенди осал эсе, Муслийман дининги терслеме (айт.). /Шабаз:/ – Ой, бизни сыйлы бийибиз, ол жаны бла не аз да ишеклигинг болмасын, Сунжа черекни жагъасынданды, таза муслийманладанды (Геляланы Л. Жесир).

Бусурман ат дин. Минчакъ тартханны бары бусурман туююлдю (н. с.). /Таубий Асланнга:/ Ай юйюнге, биз эмчек къарындашлабыз, аны айтмай къойсам да, бусурманлабыз да! (Боташланы И. Пьесала: 52).

Гяуур ат дин. Муслийман болмагъан, башха динни тутхан адам. Буслийман, гяуур деп кюрешмейик, Игиге аманнга юлешмейик, Тюз болуп, бир бирге илешейик, – Дин къарындашлабыз биз (Мёчюланы К. «Дин къарындашлабыз биз»). Гяуургъа тоба жокъ (айт.).

БУСУРМАНЛЫКЪ – ГЯУУРЛУКЪ

Бусурманлыкъ ат Бусурман динни тутаргъа тийишли жорукъла. Бусурманлыкъны шарты. – Сен а, жюйюсхан, энди

кӱолубузгъа тӱшме, экинчиде бусурманлыкъ этмек, – деди жаш (Ёзденланы А. Саният: 154).

Гяуурдукъ ат Буслийман болмагъанны, гяуурну шарты. Къантулукъ бийни гяуурдукъдан къалдыргъан жери жокъ эди (фольк.).

БУТТУКЪ, ДУШПУКЪ – ЖЮТЮ, КЪЫЛКЪЫЯР

Буттукъ сыф. Иги биленмеген, жютю угъай, аберини кесерге, тууаргъа жарамагъан. Буттукъ чалгъы. Буттукъ оракъ.

Душпукъ сыф. къ. буттукъ. Душпукъ бичакъ кӱол кесер (н.с.).

Жютю сыф. Иги кесиучю, иги биленген. Балта сап сыйдам болургъа керекди, балта уа – жютю (Тӱппеланы А. Кюн батмайды: 121). Жютю къылыч.

Къылкъыяр сыф. Бек жютю. От жагъада, таулула Къурч къаманы къылкъыяр этдиле. Жырладыла, жилидыла ала, Сабийлерин да эркелетдиле (Мокъаланы М. Къушну ауанасы: 15).

БУТТУКЪБУРУН – ЖЮТЮБУРУН

Буттукъбурун сыф. Буруну буттукъ болгъан, буттукъ бурунлу. Буттукъбурун уллу ауазлы Чиляний жерге жийиргенчи тюрдю (Гыттыулары М. Ачыкъ жюрекле: 109). /Мырзабек/ чырпа мыйыкъларын жыйырылгъан буттукъ бурунуну эки жаны бла ёрге сюелтди (Гуртулары Б. Жангы талисман: 59).

Жютюбурун сыф. Буруну жютю болгъан. /Суфуну/ чепкенини ёшонлеринде, хазырла тютюл, жютюбурун, къызыл окълу, сары жез патронла тизилипдиле (Гуртулары Б. Жангы талисман: 86).

БУТТУКЪЛУКЪ – ЖЮТЮЛЮК

Буттукълукъ ат Биленмегенлик, кесерге, тууаргъа жарамагъанлыкъ. /Жаш/ бичакъны буттукълугъуна сейир этди. Анна балтаны буттукълугъун хыршы таш бла билеп кетерди.

Жютюлюк ат Иги кесерча, биленген хал. /Зауурбек/ сауутлагъа-сабалагъа къарайды, Къылычланы жютюлюгюн сынаиды (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары). Жаш кӱой сояргъа жютюлюгю болгъан бичакъны алды.

БУУАЗ – КЪЫСЫР

Бууаз сыф. Ичинде баласы болган. *Эртте-эртте дорбунлада тургъанда, Таш тегене, агъач элек болгъанды, Кёк Тейриси Жер Тейрини алгъанды, Кёк кёкюреп, бу жер бууаз болгъанды. Тогъуз жылны тогъуз кюнню бууаз болуп тургъанды, Жер жарылып, сора Дебет туугъанды («Нарт темирчи Дебет»).* *«Бууаз айыу болур эди, харип,» – деп, Хасым жазыкъсына эди (Гуртуланы Б. Адилгерий: 65).*

Къысыр сыф. Бугъагъа, ажирге д.а.к. айланмагъан (хайыуан мал). *Къысыр жатса, эт этер, саулукъ жатса, сют этер (н. с.). Къысыр ийнек.*

БУУАЗЛЫКЪ – КЪЫСЫРЛЫКЪ

Бууазлыкъ ат Бууаз болган хал. Болсада *«ётюрюкчюнню къуйругъу бир тутум» дегенча, къарауаш къызын бууазлыгъы бир кесек замандан белгили болду («Нартла»: 206).* *Аппа, ийнекни бууазлыгъын билип, къуанды.*

Къысырлыкъ ат Къысыр хал. Базарда малны *къысырлыгъын, бууазлыгъын кёпле сорадыла.*

БУШУУ, БУШМАН – КЪУУАНЧ

Бушуу ат Къайгъы, жарсыу, ачыу, жюрек мудахлыкъ. *Адамны къууанчына бла бушууна бармагъандан уллу айып жокъду (Толгъурланы З. Эррей: 151).* *Озуп, арлакъда тохтайыкъ да, сиз машинада туругъуз, толуракъ хапар билала эсем, кёрейим, – деп Хажисмайыл, машинадан тюшюп, бушуу болган арбазгъа кирди (Гулаланы Б. Тъзыл тарыны назылары: 105).*

Бушман ат къ. бушуу. Ол ачы хапарны эшитип, элчиле бушуу-бушман болдула. *Бушман басханды элибизни: Киргендиле ит душманла жерибизге («Минги-Тау»).*

Къууанч ат Жюреке улду ыразылыкъ келтирген, зауукълукъ берген сезим. *Къууанч* бла бушуу аякълашып жюрюйдюле (н.с.). Бу дунияда *къууанч* азды, бушуу – кёп, Къууанчха жолну кёралмадым излеп. Бушуу жюрегими элекча этди, – Кязим къайгъыла бла кёп кюрешиди (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны эки томлугъу, I: 338).

БУШУУДУ I – КЪУУАНЧЛЫ I

Бушууду I *сыф.* Къыйынлыкъ кѳрген, ачыу сынагъан, къайгъылы, жарсыуду. *Зубай, къарт къатынны сѳзюне ийнанмай да болалмай, юйге къоймагъанына ишекли бола, жюреги бир бушууду ишни сезе, артха айланды (Тѳппеланы А. Отлукъ ташла: 194).*

Къууанчлы I *сыф.* Къууанчы болгъан. Къызыны бюгюн бек къууанчлы кюнюдю. *Къууанчлы жыйылыуда жыр, тепсеу да кѳп эди.*

БУШУУДУ II – КЪУУАНЧЛЫ II

Бушууду II *хал. сѳзл.* Ачыу, къайгъы этип, жарсып, мудах болуп. *Жаш, мудах болуп, бушууду сѳлешеди. Ынна бушууду мурулдай эди.*

Къууанчлы II *хал. сѳзл.* Къууанып, къууанч бла. Ала къууанчлы жашайдыла. *Жашны кѳзлери къууанчлы жылтырайдыла.*

БУШУУДУКЪ – КЪУУАНЧЛЫКЪ

Бушуудукъ *ат* Къайгъылыкъ, жарсыудукъ, жарсыр, бушуу этер зат. Ала тынгылап, терен бушуудукъда эм сагъышылыкъда сюеле эдиле (*Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 52*). Кѳчгюнчюлюк кѳп юйюрлеге бушуудукъ сынатханды.

Къууанчлыкъ *ат* къ. Къууанч. *Нарт халкъына берекет, къууанчлыкъ келгенди (фольк.). Биз сюебиз окъургъа, Алыргъа терен билим. Къууанчлыкъда жашайбыз Бизде жюрюмейди зулму (Къулийланы Х.-М. Жулдузчукъла: 19).*

БЫЙЫЛ – БЫЛТЫР

Быйыл *заман. сѳзл.* Бу жыл, бара тургъан жыл, юсюбюздеги жыл. */Сарыбий:/ Сиз келликни билип, бир къозучукъну быйылдан бери асырай эдим (Этезланы О. Тарда: 37). Быйыл жыл жауунлуду.*

Былыр *заман. сѳзл.* Озгъан жыл, кетген жыл. */Разият:/ былыр да, быйыл да институтха киралмай къалгъанды (Ахматланы И. Боранда: 22). Былыр «Алтын къол» деген сейирлик фестивалъ бизни республикада биринчи кере бардырылгъанды («Заман»).*

БЫЙЫЛГҒЫ – БЫЛТЫРҒЫ

Быйылгғы сүф. Быйыл бола, этиле д.а.к. тургъан. *Муратха быйылгғы* къыш бек акъырын баргъанча кърюнеди (*Шауаланы М. Мурат: 209*).

Былтырғы сүф. Озгъан жыл болгъан, озгъан жылдан къалгъан. *Былтырғы* жыл бла тенгледиргенде быйыл мылылыкъ аслам тюшгенди. *Былтырғы* жылдан къалгъан бичен.

БЮГЮН – ТАМБЛА – ТЮНЕНЕ

Бюгюн заман. сёзл. Алыкъа озмагъан, бара тургъан кюн. *Тамбла тауукъдан бюгюн* жумуртха иги (н. с.). *Насып тилейме келлик кюннге, Тилегенча бюгюн* кесиме! (*Къулийланы Къ. Жангъы китап: 207*).

Тамбла заман. сёзл. Бюгюнню ызындан келлик кюн. Бюгюнню ишни *тамблагъа* къойма (н. с.). */Хасым/ письмо жокъду десе, тамбладан умут эте, кюнлерими оздурама* (*Гулаланы Б. Жаяу жолчукъ: 12*).

Тюнене заман. сёзл. Бюгюнню аллында кюн. *Жанчыкъны юсюнде тюнене* кийип кетген жыйрыгъы барды (*Тёппеланы А. Кюн батмайды: 136*). *Тюнене республиканы Башчысы Правительствону юйюнде кенгеш бардыргъанды* («Заман»).

БЮГЮНЛЮ – ТЮНЕНЕЛИ

Бюгюнлю заман. сёзл. Бюгюнню кюнню узуну, бюгюн сау кюнню. */Мустафа/ бюгюнлю, жаякъ жапмай, тутулгъанлагъа аман тапханын къуяды* (*Аппаланы Х. Къара кюбюр: 186*). */Мурат:/ бюгюнлю бери бу юч къой, келирге унамай, кемсиз къыйнадыла. Асламысына кезиу-кезиу кётюре келгенме* (*Шауаланы М. Мурат: 205*).

Тюненели заман. сёзл. Тюненеден бери. *Мухаммат тюненели* бери улан нёгерини юйюндеди (*Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 95*). */Хажак:/ Зейтунну тюненели* излейбиз табалмайбыз (*Этезланы О. Тарда: 32*).

БЮГЮННГЮ – ТАМБЛАГЪЫ – ТЮНЕНЕГИ

Бюгюннгю *сыф.* Эндиги, бусагъатдагы. Бюгюннгю жарыкъ жашау ючюн жан бергенлени унутургъа жарарыкъ туююлдю («Коммунизмге жол»). Бюгюннгю кюн Кулизаргъа бла Харуннга жылча кёрюнеди (Къулийланы Х. Дорбунда ушкок атылды: 30).

Тамблагъы *сыф.* Тамбла боллукъ, этиллик. *Директор тамблагъы* кюнню борчларын белгилей, олтурады (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 75).

Тюненеги *сыф.* Тюнене болгъан. Биз Солтанны тюненеги низамсыз ишине къбараргъа жыйылгъанбыз (Шауаланы Х. Кюйген тап: 69). – Тюненеги межгит алгъыннгы межгит туююлдю энди, ол тозурагъанды («Минги-Тау»).

БЮСЮРЕУЛЮ – БЮСЮРЕУСЮЗ

Бюсюреулю *хал. сёзл.* Адам сюерча, онгсунурча. *Жаш къызгъа бюсюреулю* къарады. *Артыкъ да бек малчыла бюсюреулю* урунадыла («Ленинни байрагъы»).

Бюсюреусюз *хал. сёзл.* Суюмей, жаратмай. *Ол анга бюсюреусюз* къарагъанды. *Исмайыл, нек эсе да, бюсюреусюз* сёлешди.

Г

ГИТЧЕ 1 – УЛЛУ 1

Гитче 1. *сыф. 1.* Ёлчеми уллу болмагъан. *Уллу палах гитче* сылтаудан тууады (н.с.). Гитче адамгъа, кесинден гитчени кёрюп къууангандан уллу къууанч жокъду (Ёзденланы Р. Таулуну минг айтыуу).

2. **Аз санлы, аз.** *О, халкъым! Сен кесинг гитче болсанг да, Тауладан бийикди сени намысынг* (Боташланы И. Таула сакълайдыла: 65). *Аны /Хашимни/ соргъан ким болса да «Чамчы Хашимними излейсиз?» – демей къоймаучудула, бу гитче тау элчикде Хашимле бир кёп болгъан кибики* (Текуланы Ж. Къара кюн).

3. Артыкъ кючлю болмагъан (ауазны, тауушну юсюнден). Келинни ауазы асыры гитчеден, сёлешигени хазна эшитилмей эди.

4. Жыл саны бирсиледен аз болгъан, жыл саны бла жаш. Уллуну хатерин этмеген, гитчени хатерин этмез (айт.). Ол бизден бир – эки жылгъа гитчеди.

Уллу 1. сыф. 1. Ёлчеми аслам болгъан, абадан. Эл уллу болса да, от жагъасындан тютюн чыкъгъан юйле уа бек аз эдиле (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 59). Эртте заманлада Кенделен элни башында, бир ненча жюз жыл мындан алгъа, уллу къанич губула жашагъандыла («Къарачай-малкъар мифле»: 114).

2. Адам саны кёп болгъан, кёп санлы. Омар аллай уллу юйюрге эрке ёсмегенди (Тёпеланы А. Омар Этезов: 18). Районда уллу юйюрге болушлукъла этиледиле.

3. Асыры дауурлу (ауазны, тауушну) юсюнден. Тракторну гюрюлдеген тауушу асыры уллудан, адамланы башлары хайран болады («Шуёхлукъ»).

4. Биреу бла тенглешдиргенде, андан алгъа туугъан, жыл саны бла тамата. Марат тенглеринден бир жылгъа уллуду.

ГИТЧЕ II – УЛЛУ II

Гитче II хал. сёзл. Тынч, сабыр халда. Гитче сёлеши да, уллу къап (н.с.).

Уллу II хал. сёзл. Бек кючлю халда. Жел урса, ёртен уллу жанар (н.с.).

ГИТЧЕЛЕЙ – УЛЛУДАЙ

Гитчелей заман. сёзл. Гитче замандан башлап. Насыбы болур эди, Айнюр гитчелей окъуна юйге да, жюрекге да жарагъан къызчыкъ болгъанды (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 20). Къызчыкъ гитчелей ёксюз къалгъан эди (фольк.).

Уллудай заман. сёзл. Жылы жетген, акъылбалыкъ болгъан. Аталыгъы жашны уллудай, иги хайт деген жаш болгъанда алгъан эди (фольк.).

ГИТЧЕЛЕН – УЛЛАЙ

Гитчелен *эт.* Гитче бол. Аслан, ыннасын кӛргенлей, серленди, гитчеленди.

Улдай *эт.* Акъылбалыкъ бол, эсли бол. Талай жылла оздула, жашчыкъ улдайды («Малкъар халкъ жомакъла», 1:174).

ГИТЧЕЛИК – УЛЛУЛУКЪ

Гитчелик *ат* Биреуню, неда бир затны гитче болгъанлыгъы. Алыучу ийнекни гитчелигин жаратмады.

Уллулукъ *ат* Биреуню неда бир затны уллу болгъанлыгъы. Ёрюзмекни къарыууну, саныны уллулукъу да нартлагъа белгили кибик, нартланы жаулары эмегенлеге да туура болгъанды («Нартла»).

ГИТЧЕСИН – УЛЛУСУН

Гитчесин *эт.* Биреуню неда бир затны гитчеге сана. Башын уллусунмагъан, аягъын гитчесинмеген хан эшигинден кирмез (фольк.).

Уллусун *эт.* Биреуню неда бир затны уллукъа сана. Эмегенле Къарашауайны уллусундула (фольк.).

ГИТЧЕСИНИУ – УЛЛУСУНУУ

Гитчесиниу *Гитчесин* дегенден *этим ат.* Гебенни гитчесиниу.

Уллусунуу *Уллусун* дегенден *этим ат.* Кесин уллусунуу. Намысын уллусунуу.

ГУМУХ – ЖЮТЮ

Гумух *сыф.* Иги биленмеген, иги кесмеучю. Гумух бичакъ къол кесер (н.с.). Аталары – Дебет ёлгенден сора, онсегиз къарындаш да, бу кичи къарындашларын бырнак *эте кетип*, ахырында кеслеринден айырдыла да, анга юлюшге жети къой, тьюбю тешик бир къазан, аллай бир да челек, бир да гумух балта, бир да къысха жип, юрмеген да бир ит, къулагъы эшитмеген да бир сюрюучю бердиле («Малкъарлыланы бла къарачайлыланы халкъ поэзия чыгъармачылыкълары»: 137).

Жютю *сыф.* Иги кесиючю, биленнген. *Балта сап сыйдам болургъа керекди, балта уа – жютю (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 212). Жютю бичакъ къыннга ёч, жалгъан сёз жаннга ёч (н.с.).*

ГУМУХЛА – ЖЮТЮЛЕ

Гумухла *эт. сёл.тил.* Кесерге, туураргъа жарамазча *эт. Жаиш, суюкни сындырама деп, бичагъын гумухлады.*

Жютюле *эт. сёл. тил.* Жютю *эт. Къаманы жютюле. Чалгъычыла, чалгъылары ны къайырылгъан жерлерин хырышы таш бла тюзетип, хыртин бла жютюледиле.*

ГУМУХЛАН – ЖЮТЮЛЕН

Гумухлан *эт.* Гумухла дегенни зорлаучу айрмасы. *Къыпты бираз гумухланнганды.*

Жютюлен *эт.* Жютю бол. Бичакъла, *жютюленип, эт туураргъа хазыр этилгендиле. Жашны чалгъысы жютюленгенди.*

ГУМУХЛАНЫУ – ЖЮТЮЛЕНИУ

Гумухланыу *Гумухлан дегенден этим ат. Балтаны гумухланыуу. Къаманы гумухланыуу.*

Жютюлениу *Жютюлен дегенден этим ат. Балтаны жютюлениуу. Бичакъны жютюлениуу.*

ГУМУХЛАУ – ЖЮТЮЛЕУ

Гумухлау *Гумухла дегенден этим ат. Бичакъны гумухлау. Балтаны гумухлау.*

Жютюлеу *Жютюле дегенден этим ат. Къаманы жютюлеу. Къылычны жютюлеу.*

ГУМУХЛУКЪ – ЖЮТЮЛЮК

Гумухлукъ *ат* Биленмеген, иги кесмеген хал. *Къыз, бичакъны гумухлукъун кёрюп, бир жанына салды. Къыптыны гумухлукъу къызны жарсытды.*

Жютюлюк ат Иги кесерча, биленнген хал. Къамагъа айбатлыкъ угъай, Жютюлюк керекди (Къулийланы Къ. Сайлама, 1: 196). Бичакъны жютюлюгю башха барырча эди.

ГЫЗМАН/ГЫЗМАР (къарач.), КЪЫЗГЪАНЧ – ЧОМАРТ

Гызман сьф. къарач. Бирзатны берирге, жояргъа, къоратыргъа, хайырланыргъа кёзю кыймаучу. /Таусолтан Муратха:/ Сора ол гызман /Аслан/ санга мишинасын берип сау къалай къалгъанды? (Хубийланы О. Аманат: 267). Ол жаш кесини гызман болгъанын кёргюзтдю.

Гызмар сьф. къарач. къ. гызман. /Абдуллах:/ Исхакъ гызмарды, харамды (Къобанланы Б. Кюнню тюбюнде экеулен: 28).

Къызгъанч сьф. Берирге, къоратыргъа, жояргъа кёзю кыймаучу. Ёрузмек, асыры къызгъанчдан, бергенин да къусдурмай берир амалы жокъду (Залийханланы Ж. Тау къушла: 25). Къызгъанч адам, факътырачыгъа сом берсе, кеси кесин шыйых сунар (айт.).

Чомарт сьф. Къызгъанч болмагъан. Бий Къубадий, Аллах айтса, сен байса, Къалгъан бийледен да артыкъ чомартса (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары). Къызгъанч кёргенин айтмаз, Чомарт бергенин айтмаз («Ёзден адет»: 296).

ГЫЗМАНЛЫКЪ/ГЫЗМАРЛЫКЪ (къарач.) / КЪЫЗГЪАНЧЛЫКЪ – ЧОМАРТЛЫКЪ

Гызманлыкъ ат къарач. къ. гызман. Амма, кесинги хорлатмай гызманлыкъгъа, Сатып ал да не бир уллу къой, Неда эки семиз эчки сой (Ёртенланы А. Жазгъанларыны сайламалары: 68).

Гызмарлыкъ ат къарач. къ. гызмар. «Хо, гызмарлыкъ этмесе, мал табарыкъса», – деди чалгъычыла /Сейитге/ (Къоркъмазланы К. Горда бычакъ, 1: 154).

Къызгъанчлыкъ ат Мардасыз аяулдукъ, къысдыргъычлыкъ, малкёзлюк. Сабанла бла чаллыкъланы ахшысы, огъурсузлугъу, къызгъанчлыгъы бла белгили Батырбий деген бийни къолунда болгъандыла (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 8).

Чомартлыкъ ат Чомарт болгъанлыкъ. Жамауат элни чомартлыгъына, халаллыгъына, къайгъырыулугъуна жетген не болур

эди! (Тёпеланы А. Ташыуул). Чомартлыкъ юлгюсю – Тейри («Ёзден адет»: 296).

ГЮНАХ – СУУАП

Гюнах ат дин. Динни төрелерин бузмакълыкъ. Жашла чалгъы чаладыла, Къызла дырын жыядыла, Ата – анагъа гюнахды: Сюйгенледен тыядыла («Малкъар халкъ жырла: 209). Былай айтыучудула: «Макъаны ёлтюргеннге да, хажини ёлтюргеннге да бирча гюнах жазылады» («Къарачай-малкъар мифле: 9).

Сууап ат дин. Аргъы дуниясына болушлукъ болур деп этилген иш. Эрирей деген къууатды, жарлыгъа берген сууапды (н.с.). Ёксюзню къууандырсанг – андан улуу сууап жокъ (Ёзден адет: 253).

ГЮНАХЛЫ – СУУАПЛЫ, ГЮНАХСЫЗ

Гюнахлы сыф. Гюнахы болгъан. Мал урлагъан бир гюнахлы, малы тас минг гюнахлы (н.с.). Кирип мен а ол отха, Кюч салсам да, женгдирдим Ёхтемликни мен кёкден Гюнахлы жерге эндирдим (Зумакъулланы Т. Жаным – сени кьолунгда).

Сууаплы сыф. Сууабы болгъан, сууап келтирген. Къарыусузлагъа болушуп, сууаплы ишле этиледиле. /Омар Хасаннга:/ Жашагъан ёмюрюнде бир сууаплы иш этген болурмуса? («Шуёхлукъ»).

Гюнахсыз сыф. Гюнахы болмагъан. Мен бир гюнахсыз адам, Кишиге жукъ айтмайма, Неках къалам излемей, Гюнахлыны сакълайма (Зумакъулланы Т. Кёз жарыгъым: 68). Гюняхсыз жанла, гюняхларым азды демегиз, сууапларым кёпдю демегиз («Минги-Тау»).

Д

ДАМЛЫ1 (къарач.) – ДАМСЫЗ 1(къарач.)

Дамлы 1 сыф. къарач. Татыуу иги. Ишчилени бир бирлери бла татлылыкълары кибики, ашагъан ашлары да дамлыды, берекетлиди («Ленинни байрагъы»).

2. кѣч. къарач. Магъаналы, магъанасы терен болгъан, иги, сейир. Ол ингирде къызла жашны дамлы сѣзюне суйюп тынгылай эдиле. Аланы жашаулары дамлыды.

Дамсыз 1 сыф. къарач. Татыуу жокъ, татыуу болмагъан. Дамсыз шорпа.

2. кѣч. Магъанасыз, осал, болмачы. Келгенигиз да дамсыз, кетгенигиз да дамсыз (Хубийланы О. Аманат, III: 173).

ДАМЛЫЛЫКЪ (къарач.)– ДАМСЫЗЛЫКЪ (къарач.)

Дамлылыкъ ат къарач. 1. Татыуу иги. Ашарыкъланы дамлылыкълары.

2. Татымы барлыкъ. Ханс къууутну дамлылыгъы. Мал ашланы дамлылыкълары.

Дамсызлыкъ ат къарач. 1. Ашны татыуу жокълукъ. Бастаны дамсызлыгъы.

2. Татымы жокълукъ татымсызлыкъ. Мал ашланы дамсызлыгъы.

ДАУУРЛУ 1 – ДАУУРСУЗ 1

Дауурлу 1 сыф. Уллу, кючлю, ачы тауушлу, дауур, таууш этиучо. Бизни юйню къартлары, ... ушакъ эте, кеслерини дауурлу, тынгысыз туудукъчукъларыны оюнларына къарап туруучудула (Гуртуланы Б. Азретни къууанч кюню: 46).

Дауурсуз 1 сыф. Къаутгъасыз, тынч, ырахат. Омар дауурсуз, тынч, огъурлу къартды. Отоуну ичи, чибин учса да, эшитир эдинг, алай бир дауурсуз эди («Минги-Тау»).

ДАУУРЛУ II – ДАУУРСУЗ II

Дауурлу II хал. сёзл. Дауур, таууш этип. Жыйылыугъа келгенле бир бирлери бла жарыкъ, дауурлу хапарлашадыла.

Дауурсуз II хал.сёзл. Дауур, таууш этмей. Къызыны дауурсуз, таууш этмей къачырдыла.

ДУМ-КЪАРА, КЪАП-КЪАРА – АППАКЪ, ЧЫММАКЪ

Дум-къара сыф. Къара дегенни айырма даража формасы. Жыйылыуну бир толу, жарыкъ бетли, акъ бетин узун къара кирпичкери бла дум-къара къашлары жасагъан, жумушакъ ёнлю малкъарлы ачды (Гуртуланы Б. Адилгерий: 104). Найыпхан аны /атны/ юсюнде, чокъуракъча, жугъур бетчикни эм дум-къара кёзчюклени эследи (Толгъурланы З. Эррей: 46).

Къап-къара сыф. Къара дегенни айырма даража формасы. Тели Зондарны несин айтаса, бети къап-къара кир, къоллары, аякълары тыкыр, бурунундан суу салынганлай турады («Малкъар халкъ жомакъла», II: 287). Тауукъ балачыкъланы бирчиги къап-къара доппанбашчыкъды («Нюр»).

Аппакъ сыф. Акъ дегенни айырма даража формасы. Аппакъ къар.

Чыммакъ сыф. Акъ дегенни айырма даража формасы. Чаука баласына: «Чыммагъым» дей эди (н.с.). Амма бир чыммакъ гыранчаны кюбюрюнден чыгъарды.

ЁЛ, ДЫГЪЫРАЙ – ТИРИЛ

Ёл эт. Жашама, жашаудан къал, кет, жан бер. /Ёрюзмек Сибилчиге:/ Мен энди къарт болгъанма, ёлор заманым жетип келеди («Нартла»: 59).

Дыгъырай эт. эриши сёз. къ. ёл. Бир жютюсакъал, тишсиз къартчыкъ аллыма келип: «Жюйюсхан, бек ачма, дыгъырайып къалама, негиз барды?» – деп сорду («Шуёхлукъ»).

Тирил эт. Жангыдан жан кирип, ёсюп, жашап башла. Ёлгенле тирилселе, атам келмей къалай турлукъ болур эди! Ол келсе, мени

хар ким да сюерик эди (Тёппеланы А. Отлукъ ташила: 44). Аналары ёле тура, балалары тириле тура (элбер).

ЁЛТЮР, ДЫГЪЫРАЙТ – ТИРИЛТ

Ёлтюр эт. Жанын ал. Жашау жол – тайгъакъ кёпюрдю, Илине барсанг, кёлтюрдю, Учхалап кетсенг – ёлтюрдю («Жилтинле»: 192). Эшитдим мен, ой, атам, Аман акъыл этгенсе: Бузжигитни ёлтюрюп, Муратынга жетгенсе (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны эжитомлугъу, П: 148).

Дыгъырайт эт. эриши сёз. къ. ёлтюр. Алайда партизанла эки фашистни дыгъырайтхан эдиле.

Тирилт эт. Тирил дегенни къатланыучу айырмасы. Ол къууанч кюнню да келтирир, Кюн къарны эритир, эритир. Кюн жишил кырдыкны тирилтир (Отарланы К. Сайлама, П: 113).

ЁЛТЮРЮЛ – ТИРИЛТИЛ

Ёлтюрюл Ёлтюр дегенни зорлаучу айырмасы. Баймырза бла къаргъышчы къатынны, сау кюнню узунуна къуру жилинны ёлтюрюлгенине жарсый, гыз-гыз эте турадыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 393).

Тирилтил Тирилт дегенни зорлаучу айырмасы. Бир ёлген тирилтилмейди.

ЁЛТЮРЮУ – ТИРИЛТИУ

Ёлтюрюу Ёлтюр дегенден этим ат. Уручула бир бирлерине: – Не ёлюу, не ёлтюрюу андан башха къалмагъанды («Малкъар халкъ жомакъла»).

Тирилтиу Тирилт дегенден этим ат. Телини юйреттиу ёлгенни тирилтиулейди (н.с.).

ЁЛТЮРЮЛ – ТИРИЛТИЛ

Ёлтюрюл Ёлтюр дегенни зорлаучу айырмасы. Баймырза бла къаргъышчы къатыны, сау кюнню узунуна къуру жилинны

ёлтюрюлгенине жарсый, гыз-гыз эте турадыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 393).

Тириатил Тирилт дегенни зорлаучу айырмасы. Бир ёлген тирилтилмейди.

ЁЛЮМ – ЖАШАУ

Ёлюм ат Жашауну тауусулууу, бошалыуу. Къачар онг тапмай ёлюмден, Жаула сынсырла, улурла, Беш бармагынг – беш элия, – Беш душман кёзге урурла! (Бабаланы И. Жетегейле: 112). Къайры къаран, ёкюрелле Семизлей туруучу малларынг? Ёлюмню жолун тыялмалла, Бузлагъа ёрлеучю санларынг (Таумырзаланы Д. Асмаран: 179).

Жашау ат Адамны, жаныуарны, битимни туугъанындан (жаратылгъанындан) ёлгюнчю дери жашагъаны, ёмюрю. Жашауу болгъанны къадары болур (н.с.). Къыйынлыкъда бюгюлме, Жашауунгдан тюнгюлме («Ёзден адет»: 246).

ЁР – ЭНИШ

Ёр ат Тик жер. Алдыкъ бир бирни къолгъа. Булгъаша онгнга – солгъа, Ташайдыкъ тик энишге, Киши уа жокъ ёрюшге (Будайланы А. Мараучуну хапары). Ол / апта/ дагъыда бу жерни Алышмады бир жерге, Ташын, ёзенин, ёрюн Сюйгенлей, кирди кёрге (Къулийланы Къ. Жангы китап: 71).

Эниш ат Эниучю жер. Кийикле ушкок атылгъан тауушну эшитип эниш къачдыла. Ма ышарды алтын алтын кюн, жарыкъды эниште эм ёрде («Шуёхлукъ»).

ЁРГЕ – ЭНИШГЕ

Ёрге орун. сёзл. Бийикге, кёкге, башына. Мустафир гитче, кырдык басып тургъан эчки жолчукъ бла ёрге айланганлай, жерден бир къарелди кётюрюлдю (Толгъурланы З. Айыутаиш: 33). Мария ариу жыйышдырылгъан ундурукъну къатына барды да, тёшекни къыйырын ёрге кётюрюп, аны тюрбюнден юч мюйюшлю письмону чыгъарды (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 285).

Эниште орун. сөзл. Бийикни бирси, төбен жаны. *Топай, бузоулары эниште кыууалап, Гөдейни кёрюрге келе тургъанлай, Мырзагъа тюбеди (Гуртулары Б. Адилгерий: 136). Адамла да кими ёрге, кими эниште ашыгъадыла (Токъумаланы Ж. Ауанала: 60).*

ЁРГЕДЕ – ЭНИШГЕДЕ

Ёргеде орун. сөзл. Бийикде, башында, баш жанында. *Ушкок а, бир жарым кычырым ёргеде атылган эди (Гулаланы Б. Жаяу жолчукъ: 36).*

Эништеде орун. сөзл. Бир затны эниште жанында, тюбюнде. *Анда, эништеде, суху барган тау суучукъну тауушу ёрге селирек болуп жетеди (Төппеланы А. Отлукъ ташила: 45).*

ЁРГЕДЕН – ЭНИШГЕДЕН

Ёргеден орун. сөзл. Башындан, огъартын. *Ёргеден къарасанг, эл гитчечик кёрюнеди. Билмей тургъанымлай аллыма ёргеден бир атлы чыкъды («Минги-Тау»).*

Эништеден орун. сөзл. Эниште жанындан, төбентин. *Эништеден итлени юрген тауушлары чыгъады.*

ЁРГЕЛЕ – ЭНИШГЕЛЕ

Ёргеле эт. Ёрге бар, кётюрюл. *Сюрюючу жаш къой сюрююню да аллына этип ёргеледи. Гинасуу, ноль градусдан, ёргелеге, жылылыкъны кёргюзтеди («Естествознание»: 53).*

Эништеге эт. Эниште жанына бар. /Афар:/ *Не эништегелегенсе, Байчо (Төппеланы А. Ташыуул).*

ЁРГЕЛЕУ – ЭНИШГЕЛЕУ

Ёргелеу Ёргеле дегенден этим ат. *Сталбагъа ёргелеу.*

Эништегеу Эништеге дегенден этим ат. *Таудан эништегеу.*

ЁРЕБЕТ – КЕНГБЕТ

Ёребет *сыф.* Бети узун болган, узунбет. *Ныгыыида олтурганланы ичинде бир ёребет кьарт да барды.*

Кенгбет *сыф.* Бети кенг болган, кенгбет. *Тухошну кёзлери ингирили бери тынгылауну басып турган кенгбет, базыкьбел жайша илинедиле (Кацийланы Х. Тамата: 36). Тойда бир кенгбет, алаша бойлу жаш тепсейди.*

ЁРЕКЪУЛАКЪ – САЛПЫКЪУЛАКЪ

Ёрекъулакъ *сыф.* Къулакълары тик турган (жаныуарланы юсюнден). *Чыммакъ акъчыкъ, улакъчыкъ, Ёрекъулакъ, чуначыкъ, Жигейчигин къайырып, Хансчыкъланы айырып ашайды («Шохлукъ»: 329). Топалкъуйрукъ, ёрекъулакъ кючюкчюкню жашчыкъ юйге келтирди («Нюр»).*

Салпыкъулакъ *сыф.* Къулакълары эниште салынган (жаныуарланы юсюнден). *Картоф бахчабызгъа кьоншубузну салпыкъулакъ эшеги киргенде, Аны ачыталмадынг ташны сызып, Бар, иенге хайыр боллукъ!», – дединг (Мокъаланы М. Жугьутур мюйюз: 127). Талагъа талакъ солуу эте, салпыкъулакъ кьоянчыкъ жетгенди: – Ма алайда... алайда деп, гузаба этгенди («Нюр»).*

ЁРЕЛЕ – ЧЁГЕЛЕ

Ёреле *эт. къарач.* 1. Болуучу халынгдан ёрге кётюрюл, ёре бол. *Кёк жашнайды, кюкюрейди Толкъунла да, Шыбылага эришгенден, кёмюкленип, Ёрелейдиле, чёгелейдиле («Жюрек жырлайды»: 80).*

2. Кётюрюл, ёрге кьоп. *Жаш – кьарт, къатын – къыз, сабий – бири калмай /Чоппа ташы таба/ ёрелегендиле (Сылпагъарланы К. Кёмеуюл: 75).*

Чёгеле *эт.* 1. Тобукъланы бюгюп, эниште чёгюп, аякъларынгы юсюне олтур. *Малжей бла ол алаша кишичик, чёгелеп, ахча санайдыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 284).*

2. Бир кесекге олтур. *Жан сюегини ачыгъаны кетгенде, афенди чёгелерге, кюрешип, Абдул – Къадыргъа жити къарады (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 116).*

ЁРЕЛЕТ – ЧЁГЕЛЕТ

Ёрелет Ёреле дегенни кьатланыучу айрмасы. *Олтуруп тургъан адамланы ёрелет.*

Чөгелет Чөгеле дегенни кьатланыучу айырмасы. *Эки кьартны да диваннга чөгелетдиле.*

ЁРЕЛЕТИУ – ЧЁГЕЛЕТИУ

Ёрелетиу Ёрелет дегенден *этим ат*. *Олтуруп тургъан сабийлени ёрелетиу.*

Чөгелетиу Чөгелет дегенден *этим ат*. *Аскерлени жау кёрмезча жерге чөгелетиу.*

ЁРЕЛЕУ – ЧЁГЕЛЕУ

Ёрелеу Ёреле дегенден *этим ат*. *Олтура кетип, ёрелеу.*

Чөгелеу Чөгеле дегенден *этим ат*. *Ишлей кетип, арып чөгелеу.
Жумушакъ шинтикге чөгелеу.*

ЁРЕЛЕШ – ЧЁГЕЛЕШ

Ёрелеш *эт*. *Бир бирге туююшюрге чап, жагъалаш. Аны эшитгенлей, олтуруп тургъан жашла ёрелешдиле. Къочхар тонлула, чырна бёркюле арбазда ёрелешедиле («Шуёхлукъ»).*

Чөгелеш Чөгеле дегенни араш айырмасы. *Сабийчикле, чөгелешип, не затны эсе да букъдуруп кюрешедиле.*

ЁРЕЛЕШИУ – ЧЁГЕЛЕШИУ

Ёрелешию Ёрелеш дегенден *этим ат*. *Тенглени бир бош затны юсюнден даулашлары ёрелешиюлери.*

Чөгелешию Чөгелеш дегенден *этим ат*. *Къызланы кеслерини жашырын затларын сюзерге чөгелешиюлери.*

ЁРЛЕ – ЭН

Ёрле *эт.* Таугъа, сыртха кётюрюл, ёрге чыкъ. Жайны жашнагъан жашил эрттенликлеринде таулу сабийле, кимлери эшеклеге минип, кимлери жаяу, кимлери да таякъны ат этип, ойнай, жырлай малчыкъларын кютерге жайлыкъла таба ёрлейдиле (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 39). /Ёрюзмек:/ Къоланындан тюшюп акъ маралны атарем дегенди, дейди, ол бир сыртха ёрлеп кетгенди, дейди (фольк.).

Эн *эт.* Таудан, бийикден энишге тюш, кел, бар. Танг аллында чыгъып къарасанг, ол кёзге кёрюнмеген жолла бла жугъутурла суу боюнуна къалай эннгенлерин кёресе (Тёттеланы А. Отлукъ ташла: 112).

ЁРЛЕТ – ЭНДИР

Ёрлет *эт.* Ёрге миндир, элт. Эки жашны да къаячыла, биргелерине элтип, къаягъа ёрлетдиле. Сабийни терекге ёрлет.

Эндир *эт.* Таудан, бийикден энишге тюшюр. Къышхыда гебенни тёшден эндирген къыйын ишди (Гыттыуланы М. Жюрекле бла алтын къолла: 13). Алтау айры болса, арадагъын алдырыр, экеу бир болса, тёбендегин эндирир (н.с.).

ЁРЛЕТИЛ – ЭНДИРИЛ

Ёрлетил *эт.* Ёрлет дегенни зорлаучу айырмасы. Арбала тёбени башына ёрлетилгендиле.

Эндирил *эт.* Эндир дегенни зорлаучу айырмасы. Гебенле сыртдан тюзге эндирилгендиле.

ЁРЛЕТИЛИУ – ЭНДИРИЛИУ

Ёрлетилиу Ёрлетил дегенден *этим ат.* Мирзеу машокланы чардакъгъа ёрлетилиулери.

Эндирилиу Эндирил дегенден *этим ат.* Къой сюрюуню кюз артында таудан элге эндирилиую.

ЁРЛЕТИУ – ЭНДИРИУ

Ёрлеттиу Ёрлет дегенден *этим ат. Малланы сыртха ёрлеттиу. Туристлени Акъ Къая башына ёрлеттиу.*

Эндириу Эндир дегенден *этим ат. Гебенлени таладан энишге эндириу. Кийиклени къуууи, тардан эндириу.*

ЁРЛЕУ – ЭНИУ

Ёрлеу Ёрле дегенден *этим ат. Къаягъа ёрлеу.*

Эниу Эн дегенден *этим ат. Таудан эниу.*

ЁРЛЕШ – ЭНИШ

Ёрлеш Ёрле дегенни араш айырмасы. Ёрлешип башына жетгенлей, тырхыкдан тёнгереп башлагъан мазаллы, къара къыппача, жол тик энишге айланды («Алчыла»: 106).

Эниш Эн дегенни араш айырмасы. Чыракъ жарыкъда эслене Хунала эм хурула, Тау жолладан энишебиз, Айланч-бойланч бурула (Гуртуланы Б. Шуёхла арасында: 170).

ЁРЛЕШИУ – ЭНИШИУ

Ёрлештиу Ёрлеш дегенден *этим ат. Къаялагъа ёрлештиу.*

Эништиу Эниш дегенден *этим ат. Таудан эништиу.*

ЁСЮМЛЮ – ЁСЮМСЮЗ

Ёсюмлю сыф. Узун бойлу, ёсюмю уллу. Кишини жашлары ёсюмлю, уллу санлы болгъандыла («Малкъар халкъ жомакъла», 1:38).

Ёсюмсюз сыф. Бойсуз, ёсюмю гитче. Ёсюмсюз адамла артдан-артха кёп бола барадыла.

ЁСЮМЛЮЛЮК – ЁСЮМСЮЗЛЮК

Ёсюмлюлюк ат Бойлудукъ, ёсюмю уллу болгъанлыкъ. *Жаш кесини тенглерины ичинде ёсюмлюлюгю бла айырмалы эди.*

Ёсюмсюзлюк ат Бойсуздукъ, ёсюмю гитче болгъанлыкъ. *Адамны ёсюмсюзлюгю аны чархында бек керекли затладан бир къаууму жетишмегени себепли да болады.*

ЁТЛЮ – ЁТСЮЗ

Ётлю сыф. Тири, таукел, жигит, батыр. *Къазий жукъа битген, ётлю жашды, Алий басымлы, сабыр сёзлю, ауурадамды (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 253).*

Ётсюз сыф. Таукеллиги болмагъан, къоркъакъ. *Сынлагъа эс бурмайдыла ётсюзле (Отарланы К. Сынла: 140).*

ЁТЛЮЛЮК – ЁТСЮЗЛЮК

Ётлюлюк ат Кесин батыр, жигит, таукел жюрютмеклик, тирилик. *Ётлюлюк адамгъа, бегирекда эр кишиге, бек керекли затды. Жашны ётлюлюгюн кёпле биледиле.*

Ётсюзлюк ат Къоркъакълыкъ, таукелсизлик. *Жашны ётсюзлюгю сыйген къызындан айыргъанды.*

ЁТЮРЮК – КЕРТИ

Ётюрюк ат 1. Керти, тюз затны иш этиц, терсине бурулгъаны. *Асиятны ёлгенини юсюнден хапарла бошдула, ётюрюкдюле деген сёзле элде бекден – бек жайыла башладыла (Шауаланы М. Мурат: 125). Ётюрюкден туюбу жокъ, Кётюрюрге жиби жокъ (н.с.).*

2. Керти болмагъан, жалгъан. *Ётюрюк хапар аякъ туюбу бла жюрюйдю (н.с.). Фельетонну газетде чыгъарырдан алгъа, керти бла ётюрюк болгъанын тинтирге керекбиз (Токъумаланы Ж. Ауанала: 241).*

Керти ат 1. Болгъан, ётюрюксюз, жалгъансыз. *Кертини кёзюнде айт (н.с.). /Жанбатыр/ дуния къалай къууралгъанын, ётюрюк бла кертти не болгъанын биледи (Гуртуланы Б. Адилгерий: 176).*

2. Жалгъаны, ётюрюю болмагъан. Жылла да барадыла, ёмюрге Керти хапарчылай къала (Отарланы К. Сайлама, П:177). –«Омакъ сёзден эсе керти сёз игиди» – деп, буруннгулула бошдан айта болмаз эдиле (Текуланы Ж. Къара кюн: 130).

ЁТЮРЮКЛЮК – КЕРТИЛИК

Ётюрюклюк ат Бир затны керти болмагъанлыгы, кертиликге келишмеулюю. Ётюрюклюк бла жашагъандан эсе, кертилик бла ёлген игиди (н.с.). Тинтгенде, жазылгъанны ётюрюклюгю ачыкъланды.

Кертилик ат Ётюрюю, жалгъаны болмагъанлыкъ, керти болгъанлыкъ. Айнюрюню таза кёзлерине къарап, Бийберт айтханыны кертилигине ишекли болду (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 41). Кертилик бла тюзлюк эгиз къарындашладыла (Макытланы С. Шаудан: 77).

ЁТЮРЮКЧЮ – КЕРТИЧИ

Ётюрюкчю ат Ётюрюк айтыучу, алдауукъ адам. «Ётюрюкчю», – деп, атар халкъ атынга, Ётюрюкде жетмезге муратынга, Ийнам болмаз сени айтхан сёзюнге, Адамса деп, кёз къарамаз кёзюнге (Отарланы С. Жюрек саугъа: 19). Ётюрюкчюню шагъаты хазыр (айт.).

Кертичи сыф. Алдаусуз, ётюрюксюз. Сёзюне кертичи адам. /Мазан/ мен ёмюрден ахыргъа экибизни сюймеклигибизге кертичилей къаллыкъма (Токъумаланы Ж. Ауанала: 49).

ЁТЮРЮКЧЮЛЮК – КЕРТИЧИЛИК

Ётюрюкчюлюк ат Ётюрюк айтыргъа ёчлюк. Жашны ётюрюкчюлюгю ачыкъ болгъандан сора, хар ким анга арт бурдула. («Нюр»). Саудюгерчилик, ётюрюкчюлюк айыпха саналадыла.

Кертичилик ат Керти болгъанлыкъ. Бекболатны намысын кётюрген аны усталыгы, кертичилиги, тенгине халаллыгыды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 394). Ата журтха кертичилик.

ЁЧЮЛ – ЖАН

Ёчюл *эт.* Жанмай, жарытмай, жарымай тохта (отну, жулдузланы д.а.к. затны юсунден). Сора тёртюнчю кюн эмеген сюрюуден келип, от этерге тебирегенинде, отлары ёчюлюп тургъанын кёрдю («Нартла»: 59).

Жан *эт.* Жарыт, жарыкъ бер. Жамийлятны отоуунда чыракъ кече ортагъа дери жаннганлай туруучуду (Кацийланы Х. Тамата: 8).

ЁЧЮЛТ, ЁЧЮР – ЖАНДЫР

Ёчюлт *эт.* Чыракъны, отну д.а.к. затны жаннганын, жарытханын тохтат. – Зухура, ханым, халалым, жазыуунг – къыйын, мадар – аз, бу дунияда махаббат отун ёчюлтюрге ким кюрешмейди?! (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны экитомлугъу, 1:175). Сакъ жауун, окъ-топ кюйдюрген юйлени ёрге алып, жаннган отларын ёчюлталмайды (Ахматланы И. Боранда: 4).

Ёчюр *эт.* /Ибрагим/ энишге бурулуп, сокъур кёз кибик, аз – маз жана тургъан фатеген чыракъчыкъны ёчюрдю (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 17).

Жандыр *эт.* Жан дегенни къатланыучу айырмасы. Бир жыйын бир элни жандырыр (н.с.). Ынна, печни аллында олтуруп, отну жандыралмай кюрешеди (фольк.).

ЁЧЮЛТДЮР, ЁЧЮРТ – ЖАНДЫРТ

Ёчюлтдюр *эт.* Ёчюлт дегенни къатланыучу айырмасы. Къарт арбазда отну ёчюлтдюрдю. Жаш отну мыдыхын кюлге кёмдюрюп ёчюлтдюрдю.

Ёчюрт *эт.* Агъачда отну мычымай ёчюртдюле. Чыракъны юфгюрюп ёчюртген – ырысды.

Жандырт *эт.* Анасы къызына отну жандыртды, аш этдирди.

ЁЧЮЛТДЮРЮЛ – ЖАНДЫРТЫЛ

Ёчюлтдюрюл *эт.* Ёчюлтдюр дегенни зорлаучу айырмасы. Агъачда отну ёчюлтдюрюлгенине адамла къууаннгандыла. Элде чыракъ ёчюлтдюрюлген эди.

Жандыргыл *Жандыр* дегенни зорлаучу айырмасы. *Эрттеден бери бузулуп турган орам чыракъла ишлетилгендиге, жандыргылгандыла.*

ЁЧЮЛТДЮРЮУ – ЖАНДЫРТЫУ

Ёчюлтдюрюу *Ёчюлтдюрюл* дегенден *этим ат.* *Агъачда отну ёчюлтдюрюую.*

Жандыргыу *Жандырт* дегенден *этим ат.* *Орам чыракъланы жандыргыу.*

ЁЧЮЛТЮЛ, ЁЧЮРЮЛ – ЖАНДЫРЫЛ

Ёчюлтюл *эт.* *Ёчюлт* дегенни зорлаучу айырмасы. *Бу от терк ёчюлтюлмесе, узакъ кетерик ёртен боллугъун большевикле, Миронов ахшы ангылайдыла (Залийханланы Ж. Тау кбууша: 170).*

Ёчюрюл *эт.* *Ёчюр* дегенни зорлаучу айырмасы. *Ёртен ёчюрюлгенди. Чыракъла ёчюрюлгендиге.*

Жандырыл *Жандыр* дегенни зорлаучу айырмасы. *Бир – бир юйледе фатеген бла жандырылган чыракъла кёрюнедиге («Шуёхлукъ»).*

ЁЧЮЛТЮЛЮУ, ЁЧЮРЮЛЮУ – ЖАНДЫРЫЛЫУ

Ёчюлтюлюу *Ёчюлтюл* дегенден *этим ат.* *Кюндюз орамда жанып турган чыракъланы ёчюлтюлюулеру.*

Ёчюрюлюу *Ёчюрюл* дегенден *этим ат.* *Отну ёчюрюлюую. Жандырылыу Жандырыл дегенден этим ат. Отну жандырылыуу.*

ЁЧЮЛТЮУ, ЁЧЮРЮУ – ЖАНДЫРЫУ

Ёчюлтюу *Ёчюлт* дегенден *этим ат.* *Бушууну ёчюлтюу. Агъачда отну ёчюлтюу кёпге бармады.*

Ёчюрюу *Ёчюр* дегенден *этим ат.* *Къызыу кюрешни отун ёчюрюу энди тынч тюйюлдю (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 113).*

Жандырыу Жандыр дегенден *этим ат. Ёчюлюп тургъан отну тамызыкъ бла жандырыу. Машинаны чыракъларын жандырыу.*

ЁЧЮЛЮУ – ЖАНЫУ

Ёчюлюу Ёчюл дегенден *этим ат. Отну ёчюлюую. Чыракъланы сунмай тургъанлай ёчюлюулер.*

Жаныу Жан дегенден *этим ат. Отну ёрге уруп жаныуу.*

Ж

ЖАЗ 1 – КЪЫШ 1

Жаз 1 ат 1. Жылны къышдан сора келиучю заманы. Жаз – жайны босагъасы (н.с.). Жашил дарий жыйрыгъын кийип, жаз да жетгенди (Отарланы К. Жолла: 21).

2. Жылны бек жылы заманы, жай. Самат бу дунияны къышына, жазына да кёп жылланы къарап тургъан деменгили чынарны тюрбюнде газет окъуйду (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 76). Жаз кюнню ауурлугъу кетип, ингир салкъыны айланганлай, мен арбазда кесим орнатхан терекчиклеге суу къуяргъа чыкъдым (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 231).

Къыш 1 ат 1. Жылны кюз артындан сора келиучю бек сууукъ кезиую. Жер китабы – бар сауланы хазнасы, Дунияны кюзю, къышы, жайы, жазы (Къулийланы Къ. Жер китабы: 11). Муратха быйылгъы къыш бек акъырын баргъанча кёрюндю (Шауаланы М. Мурат: 209).

2. сыф. Къыш бла байламлы. Къыш азыгъынгы жайда жый (н.с.). Къочхарла къыш боранда къаяданмы кетдиле, Жаз жауунда ырхыламы элтдиле (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары).

ЖАЗ II – КЪЫШ II

Жаз II заман. сёзл. Жылны къышдан сора келиучю заманында. Жаз жилия келир да, нюр тегер (айт.). Мен, кёп къарагъанма жангы

кырдыкга, Кён жатханма мен жаз аны юсюне (Къулийланы Къ. Сайлама, 1:262).

Къыш сыф. II заман. сёзл. Къыш болган заманда, къыш кезиуде. Жаз ойнаган къыш жиляр (н.с.). Атай бла Ёрюзмекни къой къошлары къыш турлукъ жерлерине кече келедиле (Залийханланы Ж. Тау къушла: 35).

ЖАЗГЪЫ – КЪЫШХЫ

Жазгъы сыф. Жаз башындагъы, ол кезиуде болуучу, чыгыучу. Жангы кёгерген чегет битеу хауаны жазгъы ийисден толтургъанды (Байрамукъланы Х. Къарчаны юйдегиси: 11). Жазгъы жабалакъ, тюшер-тюшмез эрип, суу, болуп барады (Хубийланы О. Жукъсуз кечеле: 55).

Къышхы сыф. Къышда болуучу, къыш кезиудеги. Къышхы кюн къоянны къуйругъу тенгли бирди (н.с.). Улуйду эрттенлик боран, Къагдады эшиклени, Бек сюеди къышхы боран Тыгъырыкъ тешиклени («Жилтинле»: 193).

ЖАЗГЪЫДА – КЪЫШХЫДА

Жазгъыда заман. сёзл. 1. къ. жайда. /Шарау/ жазгъыда башындан уллу акъ къалпагъын хазна тешмеучю эди (Толгъурланы З. Эрирей: 7). Ажогъачыла жаз башында, жазгъыда, ташыуулда тюрт сёзю кёрюп болмагъан огъурлу адамла эдиле (Тёппеланы А. Ташыуул).

Къышхыда заман. сёзл. Къыш кезиуде болуучу. Билим бла къышхыда алма бишер (н.с.). Алай таулу мирзеуюн Ёсдюреди къаялада, Къышхыда кёксюл тютюн Чыгдады ожакъладан (Къулийланы Къ. Сайлама, 1:10).

ЖАЙГЪЫДА, ЖАЙДА – КЪЫШДА

Жайгъыда заман. сёзл. къ. жайда. Тауланы этеклери жайгъыда хашил кийим киедиле (Шауаланы М. Мурат: 5).

Жайда заман. сёзл. Жай кезиуде. Колхоз жылкъы да жайда Ийнал Сыртына барады (Маммеланы И. Чалгъы: 132). Жайда солургъа таулагъа барганла кёндюле.

Къышда заман. сёзл. Къыш кезиуде. *Жайда, къышда да ала арбаздан кетмейдиде, атлары чорбат чыпчыкъ болса да, жашагъан а дууда этедиде* (Тёпеланы А. Ташыуул).

ЖАЙЛА – КЪЫШЛА

Жайла *эт.* Жайны къаллай да болсун, бир жерде ётдюр. *Къойчула къайда жайларыкъларың тохташдырылгъанды* («Коммунизмге жол»).

Къышла *эт.* Къышны бир жерде ётдюр, къышда бир жерде къал (малланы юсюнден). *Малланы кефлерине кёре, алагъа къыш ким къалай къарагъаны, ала къалай къышлагъанлары кёрюнеди* (Кацийланы Х. Тамата: 13).

ЖАЙЛАТ – КЪЫШЛАТ

Жайлат *эт.* Жайла дегенни къатланыучу айырмасы. *Къулакъ сайын кёп мал жайлатхын* («Малкъар халкъ жырла»: 8).

Къышлат *эт.* Къышла дегенни къатланыучу айырмасы. *Малчыла быйыл мал къышлатыргъа тынгылы хазырлангандыла* («Заман»).

ЖАЙЛАТЫУ – КЪЫШЛАТЫУ

Жайлатыу *Жайлат* дегенден *этим ат.* *Малланы кютюую иги болгъан жерде жайлатыу.*

Къышлатыу *Къышлат* дегенден *этим ат.* *Мында мал къышлатыу иги къуралгъанды* («Ленинни байрагъы»).

ЖАЙЛАУ – КЪЫШЛАУ

Жайлау *Жайла* дегенден *этим ат.* *Хаймашада жайлау.*

Къышлау *Къышла* дегенден *этим ат.* *Мюлкню таматасы къышлаугъа иги хазырланыргъа керегин чертипайтды* («Коммунизмге жол»).

ЖАЙЛЫКЪ – КЪЫШЛЫКЪ

Жайлыкъ ат Малланы жайда кютюлючю жерлери. / *Жаш/ эсгереди сабийликде мал кютген Кёк кырдыклы жайлыкъларын, сыртларын («Жанкъылыч»: 20). Жайлыкъ жиян кибик, не къары-усузса (айт.).*

Къышлыкъ ат Малла кютюлючю, кечиниучю жер. *Ырыс-хынга кёре жаш ёсер, къышлыкъынга кёре мал ёсер (н.с.). Кюз арты, малла къышлыкъга къайтхандыла (Шауаланы Х. Кюйген тап: 17).*

ЖАРАУЛУ – ЖАРАУСУЗ

Жараулу сыф. Керекли, жарагъан. *Жараулу* хансны къатында *жарауруз ханс да ёседи (н.с.). Тёгерегине къарап, жараулу шинтик кёргенинде, кёлтюрюп, столну орундукъ таба къысды (Апталаны Х. Къара кюбюр: 118).*

Жарауруз сыф. Жарамагъан, осал. *Жарауруз* агъачны чыгъа-нагъы уллу болур (н.с.).

ЖАРАУЛУДУКЪ – ЖАРАУСУЗЛУКЪ

Жараудулукъ ат Жарарчалыкъ, жараулу хал. Эл салынырыкъ жерни сууну келтирирге, жол салыргъа, адам тынч жашаргъа *жараудулугъуна* кёре сайларгъа керекди («Коммунизмге жол»).

Жараурузлукъ ат Осаллыкъ, жарамагъанлыкъ, жарауруз хал. Адамла жазыкъсына башласала, кесинги къарыуруз болгъанынгы, *жараурузлугъунгу* бил да къой (Толгъурланы З. Эррей: 39).

ЖАРСЫ – КЪУУАН

Жарсы эт. Бир затха бушуу эт, жан аурут. *Жарсыйса*, Туугъан журт, жарсыйса сен, Жокълай, жоулгъан жашларынгы (Гыттыулары М. Жыйырманчы ёмюр: 133). /*Зокай Ханийфагъа:/ Эгечим, мени ючюн жарсымагъыз, анама да къайдагъымы айтмагъыз (Гуртулары Б. Жангъы талисман: 269).*

Къууан эт. Къууанчлы бол, къууанч сезимледентол. Асиятны, соймеклик бийлеген жюреги асыры *къууангандан*, жиялмукълары

келедиле (Шауаланы М. Мурат: 29). Жолоучу кечиксе – аман, Мараучу кечиксе – кьууан («Ёзден адет»: 422).

ЖАРСЫТ – КЪУУАНДЫР

Жарсыт эт. Инжит, жүрегин кьыйна. Аманлыкъ жарсытады, игилик кьууандырады (н.с.). Хамызатны жарсытхан аны кичи жашы Мухтар эди (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 38).

Кьууандыр эт. Кьууанчлы эт, кьууанч сезимледен толтур. Тенгинги жиятып, душманынгы кьууандырма (н.с.). Жаш, окьугъа киргенин айтып, юйдегилени кьууандырды.

ЖАРСЫТЫУ – КЪУУАНДЫРЫУ

Жарсытыу Жарсыт дегенден этим ат. Жалгъан даула, жарсытыула тохтарла (Отарланы К. Танг жулдузум: 29). Къалай эсе да, адамланы бир аман жарсытыу иш болду («Минги-Тау»).

Кьууандырыу Кьууандыр дегенден этим ат. Окьургъа кирмей къалгъанлары да, бирери бирер жерде ишге жарашып, кьууандырыучудула (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 89). Ата-ананы кьууандырыу.

ЖАУ, ДУШМАН – ТОС, ШУЁХ

Жау ат Ким болса да биреу бла жау адам, эриш халда тургъан адам. Жаугъа сатылма, телиге къатылма (н.с.). Шуёх болургъа жыл керек, Жау болургъа кюн керек («Ёзден адет»: 315).

Душман ат къ. жау. Душманынгы душманы сени бла шуёх болур (н.с.). /Эмеген:/ Эй, адам улу, хорланган душманынгы башын кесерге сени кибик жигит тулпаргъа айып болмазмы? («Малкъар халкъ жомакъла»: 11:185).

Тос ат Тенг, шуёх. Ачыу – душман, акъыл – тос (н.с.). Мурдух башында бир бёлек атлы кёрюндю, Ала тосму экен, жауму экен? («Къарачай поэзияны антологиясы»: 89).

Шуёх ат Биреу бла шуёхлукъ жүрютген адам. Шуёхума, душманыма да тюбей, Жашайма жашау жүюгюмю кётюрюп (Мокъаланы М. Жугъутур мюйюз: 22).

ЖАУЛУ – ЖАУСУЗ

Жаулу сыф. Жауу болгъан. Жаулу чегиле тылпыу эте турадыла. Этни шорпасы асыры жаулу эди да, къонакъла анга хазна батмадыла.

Жаусуз сыф. Жауу болмагъан. *Жаш шорпаны да, чегилени да жаусузларың суюди.*

ЖАУЛУКЪ, ДУШМАНЛЫКЪ – ТОСЛУКЪ, ШУЁХЛУКЪ

Жаулукъ ат Бир бирге жау хал. Жаулукъ этсенг, ачыкъ эт (н.с.). Аланы араларында жаулукъ эрттеден жюриюу эди.

Душманлыкъ ат Арада жау хал, къажаулукъ. Кесинги токъгъа, Душманыңгы жокъгъа санама («Ёзден адет»: 444).

Тослукъ ат Экеуленни арасында шуёхлукъ, тенглик хал. *Жашланы арасында тослукъну кёпле биледиле.*

Шуёхлукъ ат Адамланы арасында болгъан таза халла. *Сау дунияны шуёхлукъгъа чакъыра, Жер букъдургъан хазналаны табабыз (Шахмырзаланы С. Заман жели: 6). Адамны адамлыгъы шуёхлукъда танылып (н.с.).*

ЖАУУНЛУ – ЖАУУНСУЗ

Жауунлу сыф. Жауун терк - терк жаууучу (*жер, жыл, ай д.а.к.*). *Озгъан жаз башы бек жауунлу эди. Жылла жауунлу, бузлу бола, Кёнге тёздю жюрегим (Къулийланы Къ. Чумла къызарадыла: 21).*

Жауунсуз сыф. Жауун жаумаучу, къургъакъ (*жер, жыл, ай д.а.к.*) *Жай айла жауунсуз болуучудула. Жыл жауунсуз болуп, кырдык ёсмей, чалгъыгъа кеч чыгъаргъа тюшдю.*

ЖАШ II – КЪАРТ

Жаш сыф. II. Акъылбалыкъ, жыл саны уллу болмагъан (*эр киши*). Акъыл къартда, жашда тюйюлдю – *башдады (н.с.). Ахмат жаш адам болгъанлыкъгъа, иги оноучуду.*

Къарт сыф. Кёп жашагъан, къартлыкъгъа жетишген (*жаны болгъан затланы бла ёсюмлюклени юсюнден*). *Бирде, юйге*

къайта келип ныгыышдан, Къарт аппа олтургъанды кюн туууида (Отарланы К. Сагъышла: 22). Озгъан жылланы ичинде мингле бла тюрлю-тюрлю жаш терекле орнатылгъандыла, жараусуз, къарт терекле ариуланганлай турадыла («Ленинни байрагъы»).

ЖАШЛЫКЪ – КЪАРТЛЫКЪ

Жашлыкъ ат 1. Жаш заман, жаш жылла. Жашлыкъда билгенинги къартлыкъда унутмазса (н.с.). Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг, Мен сени жибердим атып. Къайсы сырт артына аудунг, Не къаягъа тийдинг барып? (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны эки томлугъу, П:13).

Къартлыкъ ат Жашауу толуп, айныуу тохтагъандан сора, чархны болуму къарыусузгъа айланган кезиу. Къойчу, къартлыкъын сан этмегенча, хыжысына таянып, ёрге кётюрюлдю (Гыттыулары М. Ачыкъ жүрекле: 64). Къартлыкъ хорлагъан Хажомарны мутхуз кёзлери окъуна, теренден жылтырадыла (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 30).

ЖАШНА – КЪАРТАЙ

Жашна эт. Болгъан жыл санынгдан кичи кёрюн, жашыракъ бол. Мен къартая барсам да, Сен жашнайса (Зумакъулланы Т. Къаяда гюлле: 11). Бу ишни кёргенде, Ибрахим жашнады, тирилди (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 74).

Къартай эт. Алгъындан эсе къартыракъ кёрюн, къарт халгъа жет. Кертиси бла да, къая жухла, кенген къарагъанда, къартайгъан адамны тишлерине ушай эдиле (Гыттыулары М. Жүрекле бла алтын къолла: 10). /Эмеген:/ Къартайгъанма ансы, мен санга, адам улуна, оюнла кёргюзтюрем (фольк).

ЖАШНАТ – КЪАРТАЙТ

Жашнат эт. Жашна дегенни къатланыучу айырмасы. Къуруй баргъан бахчаны сел жауун жашнатханча, бир жарыкъ оюмла аны

/Азаматны/ жюрегин жашнатып, юйню тегерегинде, зауукъдан толуп, тирилип, жумуш этеди (Тейпеланы А. Отлукъ ташла: 65).

Къартайт эт. Къарт халгъа жетдир. Сагъыш саргъайтыр, къатын къартайтыр (н.с.).

ЖАШНАТЫУ – КЪАРТАЙТЫУ

Жашнатыу *Жашнат* дегенден *этим ат.* *Шахар паркны* жашнатыу.

Къартайтыу *Къартайт* дегенден *этим ат.* *Адамны тырман* бла къартайтыу.

ЖАШНАУ – КЪАРТАЙЫУ

Жашнау *Жашна* дегенден *этим ат.* *Кёкню* жашнауу. *Табийгъатны* жашнауу.

Къартайыу *Къартай* дегенден *этим ат.* *Адам* къартайыуну суймейди. *Малны* къартайыуу.

ЖАШЫРТЫН, ТАША – АЧЫКЪ, ТУУРА

Жашыртын хал. сёзл. Кишиге билдирмей, букъдуруп, ташатын. Къоркъакъ *ит* жашыртын къабар (н.с.). Зулкъарней жашыртын ышарды, жашланы жаз тил бла сёлешгенлерине къууанды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 125).

Таша хал. сёзл. Букъдуруп, билдирмей, кёргюзтмей, айтмай. ...Бусагъатха деричи кеси къайгъысына кетип, тынгылап тургъан Къыямът, таша ышара, айтды... (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 161). Жууугъунга таша бер да, туура ал (н.с.).

Ачыкъ хал. сёзл. Кишиден жашырылмай, жашырынсыз, туура. Алай бла хар затны юсюнден ачыкъ сёлешгенден сора, жашла ызларына айландыла («Минги-Тау»).

Туура хал. сёзл. Букъдурмай, ачыкъ, болушунлай. Туугъанынга туура айт (н.с.). – Жарашайыкъ: этиллик ишинги да белгили эт, берлик хакъыннгы да туура эт, – деп тохтады жаш («Алгъышла, нарт таурухла...»: 30).

ЖАШЫРЫНЛЫКЪ – ТУУРАЛЫКЪ

Жашырынлыкъ ат Таша, жашырылган зат. *Космосну жашырынлыкълары.*

Тууралыкъ ат Ачыкълыкъ. Ишчилени арасында тууралыкъ болса, игиди.

ЖЕНГИЛ – САБЫР

Женгил сыф. Терк ачыулануучу. *Сабыр адам сары алтынды, билесе, Женгил татыусузду, билесе («Жюрек жырлайды»: 211) Жашладан бири, асыры женгил эди да, терк ачыулануу кълалыуучу эди.*

Сабыр сыф. Басымлы, женгил акъыллы болмагъан. *Сабыр туюбу – сары алтын (н.с.). Сабырлыкъны сизге баям этейим, Сабыр этген – адам игисид дейим. Сабыр этген кери болур хатадан, Кён сёлешмез, керексизге къан тёмкmez (Мёчюланы К. Чыгъармаларыны эжитомлугъу, П:191).*

ЖЕР – КЁК

Жер ат Адам жашагъан, ишлеген территория. *Шёндю аны /Асхатны/ кёзлерине къурулуш боллукъ жер кёрюнеди (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 132). Кёкден таш туюссе, жерге тиймезчады.*

Кёк ат Жерни къуршалап, андан ёргеде кёрюнюп тургъан дуня, хауа кенглик. *Жолну букъусу кёкге къонмаз (н.с.). Сюеме сени, таула башы Кёкню, къанатлы суюген кирик. Бийикден жаннган жулдузланы Кечикген атлы суюгенча (Къулийланы Къ. Сайлама, 1:42).*

ЖЕТИШИМЛИ – ЖЕТИШИМСИЗ

Жетишимли сыф. Жетишими болгъан. *Хорлауну жетишимли жолу эришиу болгъанды (Маммеланы Д. Кязим Мечиев: 125). Жашны спортда жетишимли болгъаны элчилерин къууандырады.*

Жетишимсиз сыф. Ишин этерге заманы жетмеген, онгу болмагъан. *Ол жетишимсиз тиширдуу.*

ЖИБИ – КЪУРУ

Жиб *эт.* Жауун, суу кирип, суу, мылы бол. *Келин, жаууннга жибий, жалан аяклай, жол ырхыладан ёте барады (Кацийланы Х. Тамата: 154). Чурукъла да жибигендиле, ичлери суудан толгъанды (Маммеланы И.Санга саугъам: 50).*

Къуру *эт.* Къургъак бол, кепчи. Ол /Хамызат / узалды да, энди къурун, кепчий келген бахча топурагъындан ууучун толтуруп алды (Тейпеланы А. Кюн батмайды: 150). Чыкъ къуругъунчу, жашла чалгъы чаладыла.

ЖИБИК/ЖИБИДИК (къарач.) – КЪУРГЪАКЪ

Жибик *сыф.* къарач. Суу болгъан, жибиген, суу кирген. Жибик быстырла.

Жибидик *сыф.* къ. жибик. Жибидик чурукъла.

Къургъакъ *сыф.* Суу мылы болмагъан, жибимеген. *Таусолтан, аны /Таужанны/ къолларын бетинден айырып, кесини къургъакъ къол жаулугъу бла жыламукъ жугъу бетин, кёзлерин сюртдю (Хубийланы О. Аманат, III: 102). Жашла, терк окъуна тешинип, къургъакъ кийимле кийдиле.*

ЖИБИТ – КЪУРУТ

Жибит *эт.* Суу, мылы эт. *Жауады жауун сагъышын этмей, Къайры жауарын, кимни жибитирин (Зумакъулланы Т. Кёз жарыгъым: 45). Таулу бичен чалады агъач талада, Мал кютеди, жибите жаз жауун (Мокъаланы М. Жугъутур мюйюз: 54).*

Къурут *эт.* Къургъакъ эт, кепдир. Къасым жауун ётген кийимлерин къурутургъа тохтады (Шахмырзаланы С. Танг ала-сында: 125).

ЖИБИТДИР – КЪУРУТДУР

Жибитдир *эт.* Жибит дегенни къатланыучу айырмасы. Ана, къызына суу бюркдюрюп, арбазны жибитдирди.

Къурутдур *эт.* Къурут дегенни къатланыучу айырмасы. /Хаджи – Батыр Асланнга:/ Юйюнгю мурдору бла къурутдурурма мен сени! (Боташианы И. Пьесала: 9).

ЖИБИТДИРИЛ – КЪУРУТДУРУЛ

Жибитдирил *эт.* Жибитдир дегенни зорлаучу айырмасы. Кирпич этиллик жер сууу жиберилип жибитдирилди.

Къурутдурул *эт.* Къурутдур дегенни зорлаучу айырмасы. Жууулгъан жюгле къурутдурулгъандыла.

ЖИБИТДИРИУ – КЪУРУТДУРУУ

Жибитдириу *Жибитдир* дегенден *этим ат.* Жерни жибитдириу.

Къурутдуруу *Къурутдур* дегенден *этим ат.* Кырдыкны жайдырып къурутдуруу.

ЖИБИТИЛ – КЪУРУТУЛ

Жибитил *эт.* Жибит дегенни зорлаучу айырмасы. Жибитилди ётмек кесек, Къызыу сютге сугъулуп (Шахмырзаланы С. Сырыйна: 14).

Къурутул *эт.* Къурут дегенни зорлаучу айырмасы. Элде бир – бир кемчиликке толусунлай къурутулгъандыла.

ЖИБИТИЛИУ – КЪУРУТУЛУУ

Жибитилиу *Жибитил* дегенден *этим ат.* Быстырланы жибитилиулеру.

Къурутулуу *Къурутул* дегенден *этим ат.* Аман аурууланы къурутулууларына докладчы эс бургъанды («Заман»).

ЖИБИТИУ – КЪУРУТУУ

Жибитиу Жибит дегенден *этим ат. Жауун, эсингдемиди, Терк жетип жибитиучюнз тереклени? (Къулийланы Къ. Сайлама, П:4). Урлукъгъа салынырыкъ нартнохню жибитиу.*

Къурутуу Къурут дегенден *этим ат. Кюнню чыкъны къурутуу кёпге созулду. Жууулгъан жюнню кюннге жайып къурутуу.*

ЖИБИУ – КЪУРУУ

Жибиу Жиби дегенден *этим ат. Жауунда жибиу.*

Къуруу Къуру дегенден *этим ат. Сууну къурууу. /Бийберт Къайсыннга:/ Сен бир заманда къурутууну, къурууну билмей жашагъан, жипи суу кибиксе (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 147).*

ЖУКЪА 1– КЪАЛЫН 1

Жукъа 1 сыф. 1. Къалынлыгъы аз, гитче. Антон кеси бир жанындан, Бекболат бла Осман бирси жанындан кёп жамаулу жукъа жууургъан тюбюне сугъулдула (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 49). Жукъа эринли, къаракъаш, къарачач, уллу кёзлю къыз школгъа келди («Минги-Тау»).

2. Бир бирге жууукъ болмагъан, бир бирден узагъыракъда битген, ёсген, тохтагъан. Чаллыкъны кырдыгы быйыл жукъады.

3. Сууу кёп, башха заты аз болгъан. Кюмюш жукъа айрандан Ибрахим кеси ишлеген агъач чёмючлеге къуйду (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 247). Жукъа боза.

Къалын 1 сыф. 1. Жукъа болмагъан. Узун, къара, къалын чачлы тиширыу элге узтаз болуп келди. Анда – мында къалын тютюн кёкге кётюрюледи (Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 15).

2. Бир бирге жууукъ тургъан, бир бири къатларында битген, ёсген. Илипинлени башларында уа кими ташдан, кими суу талыштакладан толгъан дуула, аны кибик, къалын чырпылары бла кёп бутакълы терекле бир бири юслерине салынып турадыла (Залийханланы Ж. Тау къушла: 5). Къалын будай сабанла.

3. Сууу кёп болмагъан, жукъа болмагъан. Ынна туудукъларын къалын сют баш бла сыйлады. Къалын айранны кёпле сюедиле.

ЖУКЪА II – КЪАЛЫН II

Жукъа II хал. сёзл. 1. Тыкъ, къалын болмай. Кёкге мамукъну жукъа жайгъанча, акъ булутла кёкню жартысын жапхандыла (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 105). Жукъа чыгъып битген нартых бахчала.

2. Аралары бир бирден узакъ, кенг. Терекле асыры жукъа орнатылгъандыла.

3. кёч. Женгил (сёз ючюн кийин). Жаш тёлю жукъа кийинирге сюеди.

Къалын II хал. сёзл. 1. Бир бирге жууукъ. Къаланы тюплеринде агъач къалын чыкъгъанды (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 29). Чёплеу асыры къалын ёсгенден, орталарын адам жыралмазчады.

2. Битимлени неда башха затланы битген жери бек жууукъ. Малчыла агъачны къалыны таба кетдиле. Кырдыкны къалынлыгъы мюлк таматаны къууандырды.

3. кёч. (сёз ючюн кийин) Къартла къалын кийинип, ныгъыида олтурадыла.

ЖУКЪАЛЫКЪ – КЪАЛЫНЛЫКЪ

Жукъалыкъ ат Къалынлыгъыны азыгъы. Сютню жукъа-лыгъы. Бозаны жукъалыгъы.

Къалынлыкъ ат Къалын болгъан хал. Къой сютню къалынлыгъы. Сют башны къалынлыгъы.

ЖУКЪАР – КЪАЛЫНЛАН

Жукъар эт. Жукъа бол. Энди аны / тылыны/ стол юсюне салып, папирос къагъытча жукъаргъынчы жазаргъа керекди (Кацийланы Х. Аланла, сизде уа не хапар?: 36). Жол бийикден бийик ёрлей баргъаны сайын, туман жукъара башлады (Гуртуланы Б. Адилгерий: 175).

Къалынлан эт. Къалын бол. Ачыуу бише баргъанына кёре, къаралыуу да алай къалынлана келген Ордан дагъыда айтды (Тёпеланы А. Ташыуул: 207). Пиринч хантус эрттенликте къалынланды.

ЖУКЪАРТ – КЪАЛЫНЛА

Жукъарт *эт.* Жукъа неда жукъаракъ *эт.* Аття къанганы сюрмелеп жукъартды. Айраннга суу къошун жукъарт.

Къалынла *эт.* сёл. тил. Къалын *эт.* Кёкде къара булутла къалынладыла.

ЖУКЪАРТДЫР – КЪАЛЫНЛАНДЫР

Жукъартдыр *эт.* Жукъарт дегенни къатланыучу айырмасы. Амма, изеу *этип*, чюгюндюрню жукъартдырды.

Къалынландыр *эт.* Къалынлан дегенни къатланыучу айырмасы. Шорпаны къалынландыр.

ЖУКЪАРТДЫРЫУ – КЪАЛЫНЛАНДЫРЫУ

Жукъартдырыу *Жукъартдыр* дегенден *этим ат.* Нартюхню жукъартдырыу. Чюгюндюрню жукъартдырыу.

Къалынландырыу *Къалынландыр* дегенден *этим ат.* Бояуну къалынландырыу.

ЖУКЪАРТЫЛЫУ – КЪАЛЫНЛАНЫУ

Жукъартылыу *Жукъартыл* дегенден *этим ат.* Бахчада быхыны жукъартылыуу.

Къалынланыу *Къалынлан* дегенден *этим ат.* Бузну къалынланыуу.

ЖУКЪАРТЫУ – КЪАЛЫНЛАУ

Жукъартыу *Жукъарт* дегенден *этим ат.* Жаз башы келгенлей, чюгюндюрню биягъы себиу, жукъартыуу, сугъарыу башланады (Гулаланы Б. Жаяу жолчукъ: 60).

Къалынлау *Къалынла* дегенден *этим ат.* Бозаны къалынлау. Какны къалынлау.

ЖУМУШАКЪ 1– КЪАТЫ 1

Жумушакъ *сыф.* 1. Къаты болмагъан. Бийни жашы къаты тѣшекде да уяналмаучу эди, жумушакъ тѣшекде уа къайдан уяналлыкъэди («Алгъышла, нарт таурухла...»: 33). Шарийфат къызыл къатапа жайылгъан жумушакъ диванны къыйырына жоппучукъ болуп, терезеден гокка ханслагъа мыдах къарайды (Къобанланы Д. Кюн таякъла: 107).

2. Ишлерге, этерге тынч болгъан. Жумушакъ темир. Жумушакъ агъач.

3. Къатмагъан, эскирмеген. Жумушакъ ътмек.

4. Ариу, хычыуун, суйдюмлю эшитилген (ауаз, таууш). /Ахматны/ сабыр, басымлы сѣзлери, жумушакъ ауазы хар адамны жюрегине синнген эдиле (Хубийланы О. Аманат, 1:14) Жумушакъ ауазлы жырчы къыз сахнагъа чыкъды.

5. кѣч. Эркелетиучю, суйдюмлю. Къаты сѣз темирни тешер, жумушакъ сѣз къылычны кесер (н.с.). Жумушакъ сѣзлю, ариу тилли ынна.

6. кѣч. Тынч, сабыр, жууаш. Ол /ана/ барындан да жумушакъ кимден да халал болады (Хубийланы О. Адамла: 64). /Алим Жууашбекге:/ Сен асыры жумушакъ адамса. Къолундан келген болса, сен юйюрюнгю эндиге дери да жыярыкъ эдинг ууучунга (Токъумаланы Ж. Ёртен).

Къаты *сыф.* 1. Иги бюголмеген, тынч кесилмеген, къысаргъа, эзерге, сындырыргъа д.а.к. къыйын. Темирчи гюрбежисинде бир къаты темирни тюйюп кюрешеди.

2. Ишлерге къыйын болгъан. Къаты агъач.

3. Къатхан, эскирген. Къызчыкъ къатхан гыржын бурхуланы тауукъ балачыкълагъа берди («Нюр»).

4. Удлу, кючлю (ауаз, таууш д.а.к. зат). Таулагъа улан туугъанда, Хажибекирни юйюню шошлугъун жангы туугъан жигитни къаты ауазы бузду (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 9).

5. кѣч. Хыны, тюрт (жууап, сѣз). Хашир кеси муратыча болмазын таныгъанды, алай а къаты сѣзле бла къанын бузуп, кесин басалмады (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 89). Комендантны эриши къаты сѣзлери, кѣплени мудах этдиле («Зорлукъ»).

6. кёч. Огъурсуз, эриусюз, кюйсюз. Къаты адам. Бий, биягыча жалчысына къаты урушду (фольк.).

ЖУМУШАКЪ II – КЪАТЫ II

Жумушакъ II хал. сёзл. 1. Тийип, тутуп кысып кёргенде, къаты болмагъан. Къарабаш ирикни жумушакъ биширип, къонакъланы алларына салды (фольк.).

2. Кюч салмай, акъыртын. Кёлюне асыры жумушакъ сермегенча келип, къатын биягы эшекни саурусуна, бутларына да иги огъуна тартды (Эбизеланы А. Махти: 28). Ахмат автоматны жумушакъ басды.

3. кёч. Суйдюмлю, таза, халал жүрекден. Дауумхан Азаматны башындан биягыча жумушакъ сылады (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 67).

Къаты II хал. сёзл. 1 Терк тешилмезча, ычхынмазча. Аны ичинден кысылгъан акъсыл чикиясы къаты тартылгъанды (Толгъурланы З. Эррей: 23)

2. Битеу кючюнгю салып, не амалынгы да аямай. /Жамийля адамлагъа:/ Урлукъну берирге жарарыкъ туююлдю деп, къаты турсагъыз эди уа, – деп, тырман этди (Кацийланы Х. Тамата: 81).

3. кёч. Бет этмей, хыны, айтырын артха салмай. Тюнене жыйылыуда адамла элни жарсыуларыны юсюнден къаты айтхандыла.

ЖУНЧУУДУ I – ЖУНЧУУСУЗ I

Жунчууду I сыф. 1. Жунчугъан, жарсыуду. Арбазында талай ууакъ аякълысы болмагъан юйдеги кесин жунчуудуга терген жашайды (Лайпанланы С. Гургумлу: 72). Жунчууду болум.

Жунчуусуз I. сыф. Жетишимли, иги, тап, тынч. Къыш жунчуусуз болгъаны себепли, малла азмагъандыла.

ЖУНЧУУДУ II – ЖУНЧУУСУЗ II

Жунчууду II хал. сёзл. Абызырап, кыйналып, жунчуп тургъан хал. «Не дединг, Азирет?» – деп, Шарийфа жунчууду сорду (Къобанланы А. Кюн таякъла: 119).

Жунчуусуз II хал. сёзл. Иги, кереклисича, тап халда. Бичен хазырлау жунчуусуз барады. Той жунчуусуз ётдю.

ЖУУАПЛЫ I – ЖУУАПСЫЗ I

Жууаплы I сиф. 1. Белгили бир иште жууап берлик, жууап берирге борчлу. Жууаплыма хар инсан жюрек ючюн, Кече элгенип уянама андан (Къулийланы Къ. Чумла къызарадыла: 40).

2. Бек улду магъанасы болгъан. Жашчыкъ бек жууаплы ишлеге къатыша келеди (Толгъурланы З. Айыуташ: 47). Билимге элтген жол тикди, жууаплыды.

ЖУУАПЛЫ II – ЖУУАПСЫЗ II

Жууаплы II хал. сёзл. Жууаплылыкъны ангылап. Хар адам кесини инсан борчуна жууаплы къараргъа керекди.

Жууапсыз II хал. сёзл. Жан аурутмай, кёл салмай, аман, осал. Районну таматасы кесини ишине жууапсыз къарагъаны ючюн къуллугъундан эркин этилгенди.

ЖУУАПЛЫЛЫКЪ – ЖУУАПСЫЗЛЫКЪ

Жууаплылыкъ ат Кесини этген ишине жууап берирге, аны тамамларгъа кереклилик. Тирлик ючюн жууаплылыкъ бек алгъа агрономну боюнуна салынады («Коммунизмге жол»).

Жууапсызлыкъ ат Этген, толтургъан ишине кёлсюзлюк, жууаплылыкъны сезмегенлик. Жууапсызлыкъгъа жол берирге жарамайды.

ЖУУУКЪ I – УЗАКЪ I

Жууукъ I сиф. 1. Бу тегерекдеги, узакъ болмагъан. Жууукъду деп, къыйын жолну барма, узакъды деп, иги жолдан къалма (н.с.).

2. Кёп турмай, къысха заманны ичинде боллукъ. Жууукъ заманда школгъа ремонт этип бошарыкъдыла («Заман»).

Узакъ 1 сыф. 1. Кенгде орналгъан. /Алауган/ бек ахырында бир узакъ ёзенде бир уллу къарелди эследи («Нартла»: 135).

2. Кёпге созулгъан, кёп заманны баргъан. Анда эски къалала элни узакъ ёмюр ётдюргенине шагъатлыкъ этедиле («Шуёхлукъ»).

ЖУУУКЪ II – УЗАКЪ II

Жууукъ II орун. сёзл. Къатына жанлап, къысха барып. Аманны къатына жууукъ барсанг, минг тюрлю аманлыкъы жугъар (н.с.). Жашла, бир бирге жууукъ олтуруп, хапарлашадыла.

Узакъ II орун. сёзл. Аралары жууукъ болмай, кенгде, арлакъда. Сюрюючю узакъ барып къыйналмай, къойланы тахтада кютеди. /Холамлы Солтаннга:/ Асыу анча айны кёзюнде келмей, кёрюнмей нек турады? Мындан шахаргъа алай узакъ туююл ушайды да, барып хапарын нек билмейсе? (Текуланы Ж. Къара кюн).

ЖУУУКЪГЪА – УЗАКЪГЪА

Жууукъгъа орун. сёзл. Биреуню неда бир затны къатына, жууукъ жерге. Шош, хапар сора, сен / жаш/ жууукъгъа келдинг (Зумакъулланы Т. Къаяда гюлле: 95). Жарыкъ танг атханды. Таугъа къарайыкъ, Эслер ючюн, эм Жууукъгъа барайыкъ (Гуртуланы Б. Жарыкъ танг: 38).

Узакъгъа орун. сёзл. Аралары уллу болгъан жерге, арлакъгъа, кенгге. Жашыракъ къауум Къонакъны бла Азаматны тегерегинден узакъгъа кетмедиле (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 104). Тембот эфендини терезелери мутхузлай къалып, эски жашауну узакъдан узакъгъа къала баргъан къарелдилерине ушай эдиле (Токъумаланы Ж. Ауанала: 142).

ЖУУУКЪДА – УЗАКЪДА

Жууукъда орун. сёзл. Жууукъ жерде. Укуланы бла тюлкюлени дауурлары жууукъда, узакъда да эшитиледиле (Этезланы О. Тарда: 77).

Узакъда орун. сёзл. Кенгде. Таулу тиширзула ургъан кийизле, сокъгъан чепкенле, тикген жамычыла, башлыкъла Малкъардан

узакъда белгили болгъандыла («Зорлукъ»: 164). Узакъда, кёк тёшледе отлагъан къойла акъ, къара тамгъалача кёрюнедиле (Шауаланы М. Мурат: 57).

ЖУУУКЪДАН – УЗАКЪДАН

Жууукъдан орун. сёзл. Жууукъ жерден. Жууукъдан жылтырагъан жулдузла сансыз къарамларын тынчлыкъсыз жерге бурундула (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 45).

Узакъдан орун. сёзл. Арлакъдан, кенгден. Къайдан эсе да узакъдан къобуз, орайда тауушла келедиле (Шауаланы М. Кечерлеми?: 65). Къойланы, къозуланы макъырышханлары узакъдан, бир бахшасы болмай, зикир айтхан таууушлача, эшитиледиле (Шахмырзаланы С. Танг аласында : 9).

ЖУУУКЪЛАШ – УЗАКЪЛАШ

Жууукълаш эт. Бир затны жанына, къатына жууукъ бар, неда кел, жетерге аз къал. Кюз арты жууукълашады.

Узакълаш эт. сёл. тил. Кенгге, узакъгъа кет. Тобукъланып, жюгюнюп, Узакълашдым байдан мен (Ёртенланы А. Жазгъанларыны сайламалары: 127).

ЖУУУКЪЛАШДЫР – УЗАКЪЛАШДЫР

Жууукълашдыр эт. Биреуню неда бир затны башха адамны, башха затны къатына жууукъ элт. Жашчыкъ ит кючюкню кесине жууукълашдырды.

Узакълашдыр эт. Узакъ эт. Къуртха эки суюгенни бир бирден узакълашдырды.

ЖУУУКЪЛАШЫУ – УЗАКЪЛАШЫУ

Жууукълашыу Жууукълаш дегенден этим ат. Кюнню батаргъа жууукълашыуу. Къышны жууукълашыуу.

Узакълашыу Узакълаш дегенден этим ат. Юйден узакълашыуу. Тенглени бир бирден узакълашыуулары.

ЖУУУКЪЛУКЪ – УЗАКЪЛЫКЪ

Жууукълукъ 1 ат Узакъ болмагъанлыкъ (жолну, жерни) юсюнден. Ишлегем жерими юйге жууукълугу къууандырады.

Узакълыкъ ат Эки затны арасындагъы кенглик,узакъ болгъанлыкъ. Тау элни табийгъатыны ариулугу жолуну узакълыгъын къонакълагъа унутдурду. /Къарасакъл:/ Биз юч къарындаш болабыз, бирибиз бирибизден он къычырым узакълыкъда жашайбыз («Нартла»: 89).

3

ЗАКОНЛУ – ЗАКОНСУЗ

Законлу сыф. Законнга келишген, закондан чыкъмагъан. Къурулушну таматасы этилген ишле законлу болургъа кереклисин аныгылатды. Ол адамны терслигине законлу сюд этилинди.

Законсуз сыф. Законнга келишмеген, анга къажау. /Адырахман/ «Сизге быллай законсуз ишле этерге ким эркинлик бергенди?» – деп, бир узун санлы кишини балтасын сыйырып тебиреди (Ёздэнланы А. Саният: 78).

ЗАКОНЛУКЪ – ЗАКОНСУЗЛУКЪ

Закондукъ ат Закон бла келишген, анга тийиншли законла бла жалчытхан болум. Закондукъ бла айырылыу. Закондукъну эм низамны кючлеу.

Законсуздукъ ат Законнга келишмеген. Бу ишде законсуздукъ этгенле да бар эдиле («Заман»). Исса, сюдде ауазы кълалтырай, законсуздукъ этесиз деди.

ЗАРАНЛЫ – ЗАРАНСЫЗ

Заранлы сыф. Хата келтириучю, хаталы. Жазны белгиси болуп, Жашайса сен, къарылгъач: Заранлы чибинлени Ашайса сен, къарылгъач (Къулийланы Х.-М.Жулдузчукъла: 20). Заранлы хансланы къурутуу.

Зарансыз сьф. Адамгъа неда бир затха зараны жетмеген. /Хажимет:/ Кеси къыйыным бла урунуп, хыянатсыз жашагъан бир зарансыз адам эдим («Малкъар халкъ жомакъла», П:254).

ЗАРАНЛЫЛЫКЪ – ЗАРАНСЫЗЛЫКЪ

Заранлылыкъ ат Зараны бар, болгъан. Битеу дунияда врачла ичгини бла тютюнню саурукъгъа заранлылыкъларын эрттеден бери да дайым чертип турадыла («Коммунизмге жол»). Бир-бир дарманланы адамланы саурукъларына заранлылыкълары.

Зарансызлыкъ ат Зараны жокъ. Ханс дарманны зарансызлыгъы.

ЗАУУКЪЛУ – ЗАУУКЪСУЗ

Зауукълу сьф. Зауукълукъну сынагъан, къууанчлы, насыплы. Нёгерим элде ишлеген жылларын бек зауукълу заманнга санайды.

Зауукъсуз сьф. Зауукълугъу болмагъан. Адепли жюрюмеген кюнлери анга /Азаматха/ къалай эсе да бир тюрлю эригиулю, зауукъсуз кюнле кёрюндюле (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 23).

ЗЫБЫР – СЫЙДАМ

Зыбыр сьф. Тийип, тутуп кёргенде, хырттылы, сыйдам болмагъан. Темботну къара качын Хорасан зыбыр къолу бла сылайды (Байрамукъланы Х. Чолпан: 159). Зыбыр къой жюн.

Сыйдам сьф. Тюз, дуппуру, чунгуру болмагъан. Кёл жагъада, сары къумну сыйдамында мен атынгы жаза эдим къадалып (Батчаланы М. Сагъышла: 43).

ЗЫБЫРЛА – СЫЙДАМЛА

Зыбырла эт. Къаты, хырттылы эт. Къара иш адамны къолларын зыбырлайды. Суху жел къызчыкъны эринлерин зыбырлады.

Сыйдамла эт. Сыйдам эт. Кюнлени бир кюнюнде къыз тюзню, къолну да къар бла сыйдамлап, жарашып тохтады («Алчыла»: 94). Бу ташны юсю асыры сыйдамдан: «Арабий, муну агъачны сюрмелегенча,

адам кьолу бла сыйдамлагъан болур», – деп, кёпле сейирсингендиле (Залийханланы Ж. Тау кьушла: 6).

ЗЫБЫРЛАН – СЫЙДАМЛАН

Зыбырлан эт. Зыбырла дегенни зорлаучу айырмасы. Жашны кьоллары хырттылы болуп, зыбырландыла. Къарт аптаны кьоллары зыбырланнгандыла.

Сыйдамлан эт. Сыйдамла дегенни зорлаучу айырмасы. Дырын жыядыла къызла, Бир билерине эрише, Сыйдамланып бичен ызла, Мыллык атып ишлерине («Жилтинле»: 243).

ЗЫБЫРЛАНЫУ – СЫЙДАМЛАНЫУ

Зыбырланыу Зыбырлан дегенден этим ат. Столну юсюню тырналып зыбырланыуу.

Сыйдамланыу Сыйдамлан дегенден этим ат. Арбазны сыйдамланыуу.

ЗЫБЫРЛАУ – СЫЙДАМЛАУ

Зыбырлау Зыбырла дегенден этим ат. Полну зыбырлау.

Сыйдамлау Сыйдамла дегенден этим ат. Къанганы сюрмелеп сыйдамлау.

ЗЫБЫРЛЫКЪ – СЫЙДАМЛЫКЪ

Зыбырлыкъ ат Бир затны зыбыр халы. Баям, къалтакъны зыбырлыгъы ачитхан болур эди къызчыкъ уллу къычырып жияды да, анасы келди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 79).

Сыйдамлыкъ ат Бир затны сыйдам халы. Къарт жона тургъан агъачыны сыйдамлыгъын жаягъына ышып кёреди (Байрамукъланы Х. Чолпан: 100).

ЗЫНГЫРДАУУКЪ – ТУНАКЫ

Зынгырдауукъ сѳ. Уллу тауушу болгъан, ачыкъ тауушлу. Къулакъ суучукъну зынгырдауукъ тауушу келеди (Семенланы А. Жазыу айла: 44). Арбала, орамла зынгырдауукъ сабий ауазладан толгъандыла («Шуѳхлукъ»).

Тунакы сѳ. Тунукъ, иги эшитилмеген. Ауур топланы узакъда улугъан Ол тунакы тауушлары эсдеди («Жюрек жырлайды»: 131). Агъачдан ушкок атылгъан бир тунакы таууш эшитилди («Минги-Тау»).

ЗЫНГЫРДАУУКЪ КЪЫСЫКЪ – ТУНАКЫ КЪЫСЫКЪ

Зынгырдауукъ къысыкъ линг. Дауур бла ауаздан къуралгъан къысыкъ. Зынгырдауукъ къысыкъланы асламысы нѳгерлиледиле: з-с, д-т, гъ-къ, б-п.

Тунакы къысыкъ линг. Жаланда дауурдан къуралгъан къысыкъ. Къарачай-малкъар тилде: п,ф,к, т дагъыда башхала тунакы къысыкъладыла.

И

ИДЕЯЛЫ – ИДЕЯСЫЗ

Идеялы сѳ. Идеясы болгъан, тутхучлу. Идеялы искусство чыгъарма.

Идеясыз сѳ. Идеясы болмагъан, тутхучсуз. Ол жыллада бу назмула, идеясызгъа саналып, басмагъа къыйын ѳтгендиле («Огъурлу тангъ»: 227).

ИДЕЯЛЫЛЫКЪ – ИДЕЯСЫЗЛЫКЪ

Идеялылыкъ ат Терен магъаналылыкъ, тутхучлудукъ. Бир бирле чыгъарманы идеялылыгъын тюз ангыламайдыла («Коммунизмге жол»).

Идеясызлыкъ ат Магъанасызлыкъ, тутхучсуздукъ. Искусствону идеясызлыгы.

ИЕЛИ – ИЕСИЗ

Иели сыф. Къыралныкъы, жамауатныкъы угъай, энчи адамныкъы. Иели мюлк. Иели малла.

Иесиз сыф. Иеси болмагъан неда кимники болгъаны белгисиз. *Шахарлада иесиз итле кенден – кен бола барадыла. Хапарлада жюрюгеннге кере, аны / бугъаны/ атасы, анасы болмагъанды, ол иесиз эди (фольк.).*

ИЕЛИ АЙТЫМ – ИЕСИЗ АЙТЫМ

Иели айтым линг. Айтымда хапарчы тюрлю-тюрлю затланы (ишни, халны, шартны) кёргюзтеди. Айтымны башчысы уа ол затлагъа ие болады. Сабийле хапардан иели айтымланы айырып жазадыла.

Иесиз айтым линг. Иеси болмагъан болургъа да амалы болмагъан айтым. Иесиз айтымланы хапарчылары этимни жаланда бир-бир турушларындан къураладыла.

ИЕЛИК – ИЕСИЗЛИК

Иелик ат Биреуню кесини мюлкю. Ол /урлаучу/ иеликге талпыйды, Къыйсыкъ атлайды, чалпыйды (Отарланы К. Назмула бла поэмала: 11).

Иесизлик ат Мюлкню жюрюте, анга иелик эте билмегенлик, низамсызлыкъ. /Жамийлят:/ Къыралгъа этни планда кёргюзтюлген заманда берирге керекбиз. Бу затда иесизлик бизге кечилмез (Кацыйланы Х.Тамата: 75).

ИЕЛИК ЭТ – ИЕСИЗЛИК ЭТ

Иелик эт Башчылыкъ, оноу эт, иш жюрют. Иелик этебиз тауну хазнасына (Отарланы О. Жырла: 24). Сарыбий мындан

арысында бу мал орунлагъа целик этмезлигин билдирди (Этезланы О. Тарда: 62).

Иесизлик эт Мюлге ие кёз бла къарамай, аякъ тюп эт. Жыйылыуда фермерлеге бюгюнню болумланы тынгылы хайырланмасала, тамблагъы кюнлери цесизликге келтирлиги айтылгъанды («Заман»).

ИЙМАНЛЫ – ИЙМАНСЫЗ

Ийманлы сыф. 1. дин. Диннге ийнанган. Ийманлы бол. Муслийман халкъны ийманларыны жоллары Меккъягъа эди («Заман»).

2. кёч. Намыслы, тюз ниетли. Жамауатда иманлы адам деп, бек тюз ниетли, халал, адежли адамгъа айтыучу эдиле (Тёппеланы А. Ташыуул).

Имансыз сыф. 1. Аллахха, муслийман диннге ийнанмагъан. /Хажил/ Керти айтаса, Атай, бек керти, бир иймансызла ючюн элге къан жауаргъа боллукъду (Залийханланы Ж. Тау кбуушла: 331).

2. кёч. Уятсыз, бетсиз, хыйлачы. Биреу амалсыз, биреу иймансыз (н.с.). Кёргюзтюрме мен алагъа / жашлагъа/ Ол бетсиз иймансызлагъа! (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 158).

ИЙНАМЛЫ 1(къарач.) – ИЙНАМСЫЗ 1(къарач.)

Ийнамлы 1 сыф. къарач. Ийнандыргъан, керти, ишексиз. Аны /Исламны/ кесгин айтылгъан ийнамлы сёзлери чексиз апчыгъан къарангы адамланы бушуулу сагъышладан уятдыла (Сылпагъарланы К. Кёмеуул: 98).

Ийнамсыз 1 сыф. къарач. Ийнандырмагъан, ийнанырча тюл. Ийнамсыз хапар.

ИЙНАНЫМЛЫ II (къарач.) – ИЙНАНЫМСЫЗ II (къарач.)

Ийнанымлы II хал. сёзл. къарач. Ийнандырырча, ишекли болмазча. Жыйылыуда жаш ийнанымлы сёлеше эди («Къарачай»).

Ийнанымсыз II хал. сёзл. къарач. Ийнандырмазча, ишекли. Ийнанымсыз къарау. Ийнанымсыз сёлешуу.

ИЛЕШИУЛЮ – ИЛЕШИУСЮЗ

Илешиулю сыф. Биреуге юйорсюн, юйрен, жууукълаш. Илешиулю сабий. Илешиулю адам бла шуёхлукъ жюрютюу.

Илешиусюз сыф. Адамгъа юйорсюнмеучю, жууушмаучю. Сабийлени ичлеринде илешиусюзлери да боладыла.

ИНГИР – ЭРТТЕН

Ингир ат Сутканы кюн батхандан кече башланнгынчы дери заманы. Тюшге дери ёмюрюнг болса, ингирге дери болукъ азыкъ жый (н. с.). Ингир сайын кьоншулары, Фатийма, тёрт сабийин да алып, ауругъанны кёрген сълтау бла, Домалайлагъа келеди (Хубийланы О. Дерт: 61).

Эрттен ат Кюн башланырны аллында заман. Эрттени бузулукъ болса, ингирде кюн къызарып батар (н.с.). Бараз кюнню эрттени аязды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 292).

ИНГИРГИ – ЭРТТЕННИ

Ингирги сыф. Ингирде болуучю, этилиучю. Ингирги ныгъышда адамла Асиятны эр юйюне къайтыргъа унамагъанын, ол иш нелеге жетерге боллугъундан таурухлайдыла (Шауаланы М. Мурат: 113). Ингирги школ.

Эрттенни сыф. Эрттенликде болуучю. Эрттенни дерсле бошалыр заманнга жел кётюрюлюп, тереклени тёппелерин, бутакъларын бюгеди (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 244). Эрттенни чыкъ.

ИНГИРДЕ – ЭРТТЕНДЕ/ЭРТТЕННИДЕ (къарач.)

Ингирде заман. сёзл. Ингир болгъанда. Къонакъны адети ингирде келип, эрттенде кетиюдю (н.с.). Аслан юйюне ингирде кеч келди.

Эрттенде заман. сёзл. къ. эрттенликде. Эрттенде чыпчыкъла жырлайдыла.

Эрттенгиде заман. сёзл. къарач. Эрттенликде. Къызыккъ эрттенгиде уяныргъа сыймеучюдю.

ИНГИРЛИ – ЭРТТЕНЛИ

Ингирли заман. сёзл. Сау ингирни узунуна. Ингирли бери Токъал, анасы да анга болушуп, Семённу таи бла ургъан хапарын беш – алты кере айландырып айтхандыла (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 194). Ингирли ол бизде олтурады.

Эрттенли заман. сёзл. Эрттенликден бери. Эрттенли Темирчи улу правленни эшиклерин ачып, патчахны суратын жыртып, ууатып, тышына атханды (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 176). Эрттенли жауун жауады.

ИНГИРЛИК – ЭРТТЕНЛИК

Ингирлик ат къ. ингир. Кюнню ингирлиги хар жерде да шош эди (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 13).

Эрттенлик ат Кюн башланырны аллында заман. Эрттенли-ги булут болса да, кюн аяза башлады (Шауаланы М. Мурат: 14).

ИНГИРЛИКДЕ – ЭРТТЕНЛИКДЕ

Ингирликде заман. сёзл. къ. ингирде. «Тели» Къайсын келип юсюме аугъанды, Ингирликде ийнегими саугъанды (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 156). Мисирхан ингирликде, ышанган ахлуларыны келинлерин, къызларын да чакъырып, бек алгъа отоуларын жыйдыртды (Толгъурланы З. Эррей: 175).

Эрттенликде заман. сёзл. Эрттенлик заманда. Анасы жашына эрттенликде кёк тузлукъ неда гыржын бурхучукъ, неда мандалакъ-ла киби к картофчукъла береды (Шауаланы М. Мурат: 209).

ИССИ 1, КЪЫЗЫУ 1– САЛКЪЫН 1

Исси сыф. Къызыу. Кюн иссиде тал тереклени салкъынында Кюмюш Акка намаз этеди (Батчаланы М. Элчилерим: 4). Жайны

исси кюню кюйдюрюп къояды дерча эди (Аликаланы В. Сен кимни машинасын озуп бараса: 98).

Къызыу сыф. Исси, къызган. Къызла дырын жыядыла Исси, къызыу кюнледе. Мен а ийнарла этеме, Сериуон, салкъын юйледе («Малкъар халкъ жырла»: 209). Бир къызыу кюн, жууунуп эс табайым деп, Чонай суу боюнуна барды (Токъумаланы Ж. Кюлкючу Чонай).

Салкъын сыф. Тап, иги, хычыуун кёрюнюрча аз сууукъ хауа. Энтда жерибизде кырдык Чыгъа турады. Жукъла, жукъла. Къар тёп-пеледен салкъын жел Энтда урады, жукъла, жукъла (Къулийланы Къ. Жангы китап: 152). Сейирсинеме, салкъын тёбенгиде Бешик жырны эшитгениме къууанама. Къыш кече боран улуй тебирегенде, Аны манга шош айтхан эди анам (Мокъаланы М. Къушну ауанасы: 28).

ИССИЛИК, КЪЫЗЫУЛУКЪ – САЛКЪЫНЛЫКЪ

Иссилик ат Хауаны ауурлугъу, исси, къызыу болгъаны. Талада кюнню иссилу кюйдюрюп дерчады («Алчыла» : 132).

Къызыудукъ ат Иссилик. Бир заманда, жерни башын къызыудукъ алып, терек чапыракъла, кырдыкла да хууерилип, саргъалып башладыла («Нартла»: 95). Мардасыз август къызыудукъ Тумалады тегерекни (Гыттыулану М. Жыйырманчы ёмюр: 24).

Салкъынлыкъ ат Хауаны хычыуун, иги кёрюнгени, салкъын болум. Таулану юслеринде ырахатлыкъ, салкъынлыкъ тохтады (Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 11). Исси кюн алай къалын агъачны теренине кирсенг, билемисе, ол салкъынлыкъ ант этеме, адамгъа жангыдан жан салгъан кибик алай зауукъду! (Залийханланы Ж. Тау къушла: 78).

ИЧ – ТЫШ

Ич ат 1. Жаны болгъан затны чегилери тургъан жери, къарыны. Ичи ичге кирсе, акъыл тышха чыгъар (н.с.). «Ашагъанлары ичлерине сыйынмай айланадыла!» – деп, Шахым кечеге бёрк жабып тургъан башын къымылдатды (Хубийланы О. Жукъсуз кечеле: 116).

2. Тегереги, башы жабылгъан затланы тышларына къаршы жанлары. /Жашла/ Дорбунну ичинде уллу къара кюбюрню тапханды-

ла (фольк.). /Майрусхан/ – Оу, отум кёмюлген, энди уа не болду? – деп сордум. Келин жууап къайтармады. Ол, олтургъан жеринден секирип туруп, ич юйге кирип кетди (Гулаланы Б. Акъ атны хапары: 9).

Тыш ат 1. Бир затны ичинден бирси жаны. Тышы жылты-рауукъ, ичи къалтырауукъ (н.с.). Жулдуз картофну тыш къабугъун артып, чоюн бла отха салды («Минги-Тау»).

2. Тышына айланган, тышына къарагъан, кёрюннген. Жерни тыш къаты.

ИЧГЕРИ (къарач.) – ТЫШХАРЫ (къарач.)

Ичгери орун. сёзл. Ичине (юйню, сарайны, къошну д.а.к.) Малчыла, мал тындырып, бары да ичгери жыйылдыла (Семенланы А. Жазыу айла: 14).

Тышхары орун. сёзл. Тышына. Тенсен арыгъандан сора жашла тышхары чыкъдыла.

ИЧГИ – ТЫШХЫ (къарач.).

Ичги сыф. Ичинде болгъан, ичиндеги. Кертиди, къошакъсыз сезим ичги кючю бла тартады кесине: поэзияда жумушакълыкъ окъуучудан жууапсыз къалмайды (Байрамукъланы Н. Назму бла жазсала: 34).

Тышхы сыф. къарач. Тышындан эсленнген. Былай эди ол заманны саламы, Жити эди жазгъан бизге къаламы, Тюрме эди ичи, тышхы къарамы, Байламай эди ашланыучу жараны («Жюрек жырлайды»: 121).

ИЧИНДЕ – ТЫШЫНДА

Ичинде орун. сёзл. Бир затны ичинде. Юйню ичинде не болгъанын юйню иеси биледи.

Тышында орун. сёзл. Межамны неда бир башха затны ичинде болмагъан жерде. /Тюлкю/ тышында бир кесек туруп, кеси аллына сёлеше, артха къайтды («Малкъар халкъ жомакъла», П:314).

ИЧИНЕ – ТЫШЫНА

Ичине орун. сёзл. Ич жанына. Кюбюрчекни ичине къарасала: анда уа – ахчала! /Чюелди/ Дорбунну эшигине къапланып тургъан къара гыйы ташны аудуруп, ичине киргенди («Нартла»: 252).

Тышына орун. сёзл. Тыш жанына. Ибрахим, аркъау агъачны тышына чыкгъан къыйырына къапланып, жылай тура эди (Аптала-ны Х. Къара кюбюр: 8). /Байкъасым/ Эфендиге окъутуп да не этеме, кесими къызым окъуй биледи, – деп Сакийнатны арбаздан къычырып тышына чыгъарды (Этезланы О. Аслан: 118).

ИЧИНДЕН – ТЫШЫНДАН

Ичинден орун. сёзл. Ич жанындан. Андан бери ненча жыл озду, тёртмю, бешми ненча жыл эсе да, деп кючсюндю ичинден Халимат (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 162). Юсюнню кёз жашы чыкъмаса да, жюреги кюеди, ичинден сарнайды (Шауаланы М. Мурат: 47).

Тышындан орун. сёзл. Тыш жанындан. Солтан-Хамит къаманы тышындан къысса да, герохну ичинден тагъып жюрютгенди (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 160).

ИШЕКЛИ – ИШЕКСИЗ

Ишекли хал. сёзл. Бир затны кертилигине ишек болуп. Комендант нек эсе да жашха ишекли къарады («Зорлукъ»).

Ишексиз хал. сёзл. Ишек болмай, таукел. Къызыу кюнде жол къыдыргъан, Элге кирип, суу тилесе, Ишексиз айтып къояма, Таулу анга айран берир (Гыттыуланы М. Жыйырманчы ёмюр: 79). – Бизге ол хаталаны бир да ишексиз адам улу этгенди. Биз билмегенлей, ол бизни ушагъыбызгъа жашырын тынгылап тургъан болур («Алгъышла, нарт таурухла...»: 45).

ИШЕКЛИК / ИШЕКЛИЛИК – ИШЕКСИЗЛИК

Ишеклик ат Бир затны кертилигине толу ийнанмагъанлыкъ. Мёчюланы Кязимни бу чыгъармасы малкъарлы поэтлени кёбюсюне

назму жазаргъа себеп болгъанына ишеклик жокъду (Маммеланы Д. Кязим Мечиев: 133).

Ишеклилик ат къ. ишеклик. Адамны суймеклик къайнатхан заманда тѳгерек ишекликден толунду (Кацийланы Х. Мухаммат: 47).

Ишексизлик ат Ишек болмагъанлыкъ. Ишни тюзеллигине ишексизлик. Планны толлугъуна ишексизлик.

К

КЕЗИУЛЮ – КЕЗИУСИОЗ

Кезиулю сыф. Бир бири ызындан бѳлюнмей, тохташдырылгъан кезиуню бузмай баргъан, болгъан д.а.к. «Минги-Тау» журналны кезиулю номери басмадан чыкъгъанды. Депутатланы кезиулю съездини оноуулары басмалангандыла.

Кезиусюз сыф. Кезиуюнде этилмеген, болмагъан д.а.к. Кезиусюз къонакъ къонакъ болмаз (н.с.). Иш планларын толтурады къырал, Башларын кезиусюз агъартады къырау (Отарланы К. Сынла: 128).

КЕЛ – КЕТ

Кел эт. Жаяулай неда улоу бла бир жерден башха жерге бар, белгили бир жерге жет. – Фатиймат, барчы хоншуланы бирлеринден элек алып кел, деди анасы къызына. – Бусагъат, – деп, Фатиймат юйден терк чыкъды (Токъумаланы Ж. Къурч бюгюлмейди: 221). Ёрюзмекни къатыны обур Сатанай Эшиклени терк ачхан эди – Кел, кир юйге! – дей эди (фольк.).

Кет эт. Тургъан жеринги, орунунгу кьоюп, бир жары бар, узай. Турна жаз келир да къыш кетер (н.с.). /Къартчыкъ/ башха машина бла кетген болур эди (Гуртуланы Э. Мѳлекледе къонакъда: 117).

КЕЛБЕТЛИ – КЕЛБЕТСИЗ

Келбетли сѳ. Субай санлы, ариу сюекли, сөйдюмлю. *Унух бек келбетли, чырайлы, къызыл къанлы адамды... (Чотчаланы М. Эм таза кѣкню тюбюнде: 9). /Атарал/ бир къолайлы юйню аллында тохтан: «Къонакъ аламысыз»? – деп соргъанды. – Алмай а! Къонакъдан ким къачады? Сау кел, жууукъ бол, жашчыкъ! – деп, келбетли тиширѳу юйге чакъыргъанды (Таумырзаланы Д. Баян – Таш).*

Келбетсиз сѳ. Кѳрѳюмю ариу, тап болмагъан, сөйдюмсюз. *Келбетсиз адам. Келбетсиз кийим адамны эриши этип къояды.*

КЕЛБЕТЛИЛИК – КЕЛБЕТСИЗЛИК

Келбетлилик Келбетли хал, кебетли болгъанлыкъ. *Къызыны келбетлиликине адам, кѳзюн алмай, къарап турурча эди.*

Келбетсизлик Келбетсиз хал, келбети болмагъан. *Чубур кийимни келбетсизлиги.*

КЕЛИУ – КЕТИУ

Келиу Кел дегенден *этим ат. Аурууну келиу тынч да, кетиую – къыйын (н.с.). Жайда шахардан элге солургъа келиу.*

Кетиу Кет дегенден *этим ат. Къонакъны адети ингирде келип, эрттенде кетиудю (айт.). Дерследен сора юйге кетиу.*

КЕЛИШ – КЕТИШ

Келиш *эт. Кел дегенни араш айырмасы. Малла айныйдыла, аслам боладыла Колхозчулагъа къууанчха, Ингирде жыйылып келишедиле Ыстауат аллы къыланчха (Гуртуланы Б. Жарыкъ танг: 16). Нѳгеринг бла келиш.*

Кетиш *эт. Кет дегенни араш айырмасы. Бек гитчеди урлугъу, сейирликди битими, Дарманлагъа жарайды, Къыраллыкъгъады кетиши (Шахмырзаланы С. Битимлени билигиз: 14).*

КЕЛИШИУ – КЕТИШИУ

Келишиу Келиш дегенден *этим ат. Адамланы тойгъа къауум – къауум болуп келишиулеру.*

Кетишиу Кетиш дегенден *этим ат. Къонгъуроу урулгъанлай, сабийлени чабып кетишиулеру.*

КЕЛТИР – ЭЛТ

Келтир *эт. Кётюрюп, къолунга тутуп, бир затха миндирип, сюрюп д.а.к. амалбла алып кел. Мусосну келтирип, комендатураны къатында бир жер юйге атханлы эки кюн озгъанды (Тогъурланы 3. Айыуташ: 10). /Зухура Зулкаевна Азаматха:/ Юйге ташкёмюр келтирирге бир болушсанг а (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 23).*

Элт *эт. Барыргъа болуш, биргесине бар, сюрюп бар. Эки улуу санлы къазакъ жашны эски межгит таба элтдиле (Гуртуланы Э. Жанбермез Асланбий: 64). Саусузгъа аш-суу элт.*

КЕЛТИРИЛ – ЭЛТИЛ

Келтирил *эт. Келтир дегенни зорлаучу айырмасы. Эртте келтирилген салам, чирип, къаралгъанды (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 26).*

Элтил *Элт дегенни зорлаучу айырмасы. Малчылагъа аш-азыкъ элтилинеди.*

КЕЛТИРИЛИУ – ЭЛТИЛИУ

Келтирилиу *Келтирил дегенден этим ат. Бу жол отунну юйге келтирилиую къыйын болду. Гебенлени таудан трактор бла келтирилиулеру.*

Элтилиу *Элтил дегенден этим ат. Таудан биченни юйге элтилиую.*

КЕЛТИРИУ – ЭЛТИУ

Келтириу *Келтир* дегенден *этим ат.* *Солтан арада бир ычхынса, гыржынлыкъ келтириучю эди (Залийханланы Ж. Тау къушла: 66). Юйге къонакъла келтириу.*

Элтиу *Элт* дегенден *этим ат.* *Школчуланы экскурсиягъа элтиу. Дохтурну юйге машина бла элтиу.*

КЕЛТИРТ – ЭЛТИРТ

Келтирт *Келтир* дегенни къатланыучу айырмасы. *Хожа терк окъуна къатынын уятды да, садагъын бла садакъ огъун келтиртди (Кацийланы Х. Салам алекум: 79). Ынна туудукъларына суу келтиртди, от этдиртди.*

Элтдирт *Элтдир* дегенни къатланыучу айырмасы. *Къонакъланы юйлерине машина бла элтдирт.*

КЕЛТИРТИУ – ЭЛТИРТИУ

Келтиртиу *Келтирт* дегенден *этим ат.* *Отунну агъачдан эшек арбала бла келтиртиу.*

Элтдиртиу *Элтдирт* дегенден *этим ат.* *Кесин тойгъа элтдиртиу.*

КЕНГ – ТАР

Кенг *сыф.* *Эки жаныны ортасы, эни улуу болгъан. Къочхар боллукъ къозуну мангылайы кенг болур (н.с.). Тебердини ёзен толу чырпысы Кече – кюн да шууудай, Жюрюйдюле машинала Кенг жолунда, дууудай («Шохлукъ»).*

Тар *сыф.* *Эни улуу болмагъан, гитче. Тюрмени эшиги, кире туруп – кенг, чыгъа туруп – тар (н.с.). /Гобар/ мангылай табасы тар, сакъалы кенг болуп, аны инбашларына башын ким эсе да, жангылып, терс салып къойгъаннга ушай эди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 30).*

КЕНГБУЧХАКЪ – ТАРБУЧХАКЪ

Кенгбучхакъ *сыф.* Бучхакълары кенг болгъан. *Жашны акъ чилле кёлеги къара кенгбучхакъ кёнгегини ичине жыйылып эди (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 178).*

Тарбучхакъ *сыф.* Бучхакълары тар, такъыр болгъан. *Жаш адамла тарбучхакъ кёнкеклени кийеди. Тарбучхакъ кенчекли жашны сайладынг, къызчыкъ ... (фольк.).*

КЕНГЕТЕК – ТАРЕТЕК

Кенгетек *сыф.* Этеклери кенг болгъан. *Кенгетек жыйрыкъ.*

Таретек *сыф.* Этеклери тар, такъыр болгъан. *Таретек тебен жан.*

КЕНГЛЕН – ТАРЛАН

Кенглен *эт. сёл. тил.* Эркин, уллу бол. *Мазанны имбашлары кенгленип, бет сыф. ты да ариу болду (Залийханланы Ж. Тау къушла: 82).*

Тарлан *эт. сёл. тил.* Тар, гитче, такъыр бол. *Орам тарланн-ганды.*

КЕНГЛЕНИУ – ТАРЛАНЫУ

Кенглениу *эт. сёл. тил.* Кенглен дегенден *этим ат.* *Хауаны жылыда кенглениую.*

Тарланыу *эт. сёл. тил.* Тарлан дегенден *этим ат.* *Жаяу жолну жылдан-жылгъа тарланыуу.*

КЕНГЛИК – ТАРЛЫКЪ

Кенглик *ат* Бир затны эни. *Къумачны кенглици. Юйню кенглици.*

Тарлыкъ *ат* Эни гитче, уллу болмагъан хал. *Ол /черек/ жолуну узакълыгъына, жагъаларына тарлыгъына да бюсюремей, кем-*

сиз даурлуду, ташланы бир бирине уруп, кѳурлай айланган тирмен ийис этдиреди (Толгѳурланы З. Эррей: 126).

КЕПЛИ – КЕПСИЗ

Кепли *сыф.* Адамны кесине тартырча кѳрюмдюсю болган, сыфаты ариу. Мен андан кеплиге, намыслыгѳа кѳз ачмагѳан эдим. Кепли киеу.

Кепсиз *сыф.* Кѳрюмдюсю ариу болмагѳан, сыфатсыз, кѳутсуз. Ол жаш заманында да кепсиз эди. – Тоба астофируллах, кѳыяма айланырыкъ болур ансы, быллай кепсиз, кѳутсузну ким кѳргенди, – деди Фазика, ачыуларып («Минги-Тау»).

КЕППЕ-КЕРТИ – ЁППЕ-ЁТЮРЮК

Кеппе-кертти *сыф.* Кертти дегенни айырма даража формасы. Тюз адамла! Сиз да бирде бек шашып, Кеппе-керттини ётюрюк сундугѳуз («Накѳут мынчакѳ»: 32).

Ёппе-ётюрюк *сыф.* Ётюрюк дегенни айырма даража формасы. – Ёппе-ётюрюк, атаны жаны ючюн! – деп кѳычырады Сырмай. – Эки-бизден да бек хурулдагѳанны дер эдим! (Кѳулийланы Х. Загсда). /Добуш:/ – Атамы жаны ючюн, ёппе-ётюрюк хапар айтады! Мени жюрек халаллыгѳымы кесинг билмеймисе, Аслан? (Этезланы О. Аслан: 232).

КЕРЕКЛИ – КЕРЕКСИЗ

Керекли *сыф.* 1 Керек болган, ансыз жарамагѳан. Билгич, ушкок, улуу бичакѳ, дагѳыда баиша керекли затла алып, бек тап кийинип, кюн бата жылкѳыгѳа атланды («Малкѳар халкъ жомакѳла», II:258). Устаз дерсге керекли китапны алды.

2. кѳч. Акѳылдан жарты, тели, акѳылсыз. Керекли кесин кенгден танытыр (н.с.). Кереклини шинтиги бийик болур (н.с.).

Керексиз *сыф.* 1 Керек болмагѳан. Керексиз кѳаргѳыш кесине жетер (н.с.). Аман кѳзюнге, Акѳмыйыкъ, Эталгѳанынгдан кѳалмачы, Керексиз ушакѳыгѳа тыйып, Кѳп жюрегими жармачы! (Гулийланы М. Кетмегиз, зурнукла: 37).

2. кѣч. Кесин башхаладан акъыллыгъа санагъан, мардасындан озгъан. *Бу жаш кесин керексиз акъыллыгъа санай болурму?*

КЕРЕКЛИЛИК – КЕРЕКСИЗЛИК

Кереклилик ат Керекли, керек болгъанлыкъ. «Кереклилик жокъну тапдырыр», – дейдиле, Жашар ючюн, анга кѣпле тюбейдиле (Отарланы С. Жансарай: 43). /Къарашауай:/ Мен бир жарлы сабийме, бир къарт анам барды, кереклилик бек уллуду («Нартла»: 175).

Керексизлик ат Керек болмаулукъ, керекмеулукъ. Къыз харакетни ичинден керексизлик айырды. Мардадан озуп сѣлешиюню керексизлиги.

КЕСАМАТЛЫ I – КЕСАМАТСЫЗ I

Кесаматлы I сыф. Таукел этиучю, таукеллиги болгъан. Мадина, бирсилеча гоккаланмай, кесаматлы тиширүүду (Этезланы О. Гарда: 184). Кесаматлы адамладан къуралгъан чалгъычы жыйын.

Кесаматсыз сыф. Таукел этмеучю, таукеллиги болмагъан. Жаш суйген къызындан аллай кесаматсыз жууап эшитирме деп турмай эди («Минги-Тау»).

КЕСАМАТЛЫ II – КЕСАМАТСЫЗ II

Кесаматлы II хал. сѣзл. Иги къыз сѣзюн гоккаланмай, кесаматлы айтүүчүду.

Кесаматсыз II хал. сѣзл. Кесаматсыз сѣлешгенле кѣнден – кѣп бола барадыла.

КЕСГИН I – КЕСГИНСИЗ I

Кесгин I сыф. Ангылашыныулу, къысха, артыкъ сѣзсюз. Алагъа /келечилеге/ кесгин жууап керек эди. Таматала, жыйылып, кесгин оноу этдиле.

Кесгинсиз I сыф. Кесгин ангылашынмагъан, кѣп сѣзлю. Къызны жууабы кесгинсиз эди.

КЕСГИН II – КЕСГИНСИЗ II

Кесгин II хал. сөзл. Тынч, ангыларча, артыкъ сөз къошмай, чертип. Жаш кесгин жууаплады.

Кесгинсиз II хал. сөзл. Ангыларгъа къыйын. Кесгинсиз оюм.

КЕФЛИ I – КЕФСИЗ I

Кефли сыф. Кеф, эсирген. /Генерал Назирге/ Да, чалбаш жигит, къургъакъ ушакъ бла бизни кефли этип жарытырма депми умут этесе (Къобанланы Д. Эки заман, 1:255). Жол бла эки кефли адам жыр айта бара эдиле.

Кефсиз сыф. Ичги ичмеген, эсирмеген, кефлиги болмагъан.. Кефсиз адам.

КЕФЛИ II – КЕФСИЗ II

Кефли II сыф. Кёрюмю, сыфаты иги болгъан. Жашны кенг жауурунларына къарасанг, ичингден: «Ма берекет, ма кефли, тартса темир юзген жигит», – дейсе («Шуёхлукъ»). Жокъду сени ырахынынг, сакъатынг Керпесленип учунаса, кефлиди сени къууатынг, Адам къарап тоймаз кибик, кемсизди ариу сыфатынг («Жюрек жырлайды»: 100).

Кефсиз II сыф. Кёрюмю, сыфаты осал. Чубур кийим къызын кефсиз эте эди. Не омакъ кийинирге кюрешген эсе да, жаш кефсиз эди: алаша, къынгырбут.

КЕЧ I – ЭРТТЕ I

Кеч I сыф. Кечге къалгъан, кечикген, кеч келген, болгъан, бардырылгъан. Сары кюз кёкде кеч зурнук таралса, Жарсыйма аны ангылап (Бабаланы И. Жетегейле: 19). Дуния, къыш кечедеча, минг жылланы Къарангыда кеч жолоучулай келди (Отарланы К. Дуния эрттени: 5).

Эртте I сыф. Эртте болгъан, келген, бардырылгъан. Аудуркъай эртте къууукъну хапарын унутхан эди (Тёппеланы А. Чамны да

чам биледи: 50). Эртте заманлада Думала элни башында шошчукъ, кишиге хатасын тийирмей, Дадо деп бир балалы айыу жашап болгъанды (Мусукаланы С. Къарылгъачла: 4).

КЕЧ II – ЭРТТЕ II

Кеч II заман. сёзл. Бир керекли, белгили замандан артха къалып, кёп туруп. Кеч жат да эртте къоп (н.с.). Мыртаз Фердауну келгенин кеч эшитгенди (Кацийланы Х. Тамата: 35).

Эртте II заман. сёзл. Заманындан, болуучусундан алгъа. Батыр Османович хар кюндеча, бюгюн да эртте къопханды (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 126). Къыз кесини урунуу жолун эртте башлагъанды.

КЕЧЕ I – КЮН

Кече ат Сутканы ингирден эрттенге, кюн батып чыкыгъынчы дери заманы. Заман ауду кече белинден, Жукъусуз назмула жаздым мен. Ырахатлыкъ къууанчы биргеме – Кёрдюм кюзде келген жазны мен (Бабаланы И. «Тынгысызлыкъ»). Кече юч атлы, эслетмей, бир бири ызындан элден чыкъдыла да жол Огъары элге бурулгъан жерде тюшдюле (Гуртуланы Э. Жанбермес Асланбий: 26).

Кюн ат Сутканы кюн чыкыгъандан батханнга дери, эрттенден ингирге дери кесеги. Къушла, жаныуарла да къайгысыздыла, къууанчлыдыла: жангы кюн келди, энди ала бары да сау кюнню ичинде сюйгенлерича учуп, чабышып айланырыкъдыла («Минги-Тау»). Кюн, кёкню таулагъа жетген жерин багъырча къызартып, тау артына ташайыргъа, ала Къасымны кюшуну туурасына чыкъдыла (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 133).

КЕЧЕ II – КЮНДЮЗ

Кече II заман. сёзл. Кеч болгъан заманда. Къатыны аман кече жиляр, чабыры аман эрттен жиляр (н.с.). Кече тюшген чыкъ къуруду, сюрдюню башына тылпыу шош жыйылды (Толгъурланы З. Эррей: 91).

Кюндюз заман. сёзл. Кюндюзгю заманда. Кюн кёрмеген кюн кёрсе, кюндюз чыракъ жандырыр (н.с.). Кече къонар, кюндюз учар (элбер).

КЕЧЕГИ – КЮНДЮЗГЮ

Кечег сыф. Кече бла байламлы. Кечег оноу эрттеннге жарар (н.с.). Кечег шошлукъ тегерекни бийледи (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 16).

Кюндюзгю сыф. Кюндюз болуучу, этилиучю. Бийик таула, аланы этеклеринде моргъа тартхан къалын агъач, кюндюзгю «сагъышларын» унутуп, терен жукъугъа киргендиле (Шауаланы Х. Ач эшикни менме!: 29). Кюндюзгю къарчыкъ терк эриди.

КЕЧЕГИДЕ – КЮНДЮЗГЮДЕ

Кечегиде заман. сёзл. къ. кече. Кечегиде обур Сатанай аны сезген эди, Ёрюзмекге айтып билдирген эди (фольк.). Эллилери кечегиде Чонайны бийик чинар терекни тюз да тейпесине минип тургъанын кёрдюле да: – Чонай, анда уа не этесе?! – деп сордула, сейир – тамашагъа къалып (Токъумаланы Ж. Кюлкючю Чонай).

Кюндюзгюде заман. сёзл. Кюндюз, жарыкъ заманда. Ибрахим, кюндюзгюде адам кёрмесин деп, кесин жашыра, Асланланы арбазгъа кирди (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 69).

КЁБЮУ – ЧЁГЮУ

Кёбюу Кёп дегенден этим ат. Сыннган къолну кёбюу. Тылыны кёбюу.

Чёгюу Чёк дегенден этим ат. Бетни кёпгенини чёгюую. Ауругъан бармакъны чёгюую.

КЁГЕТЛИ – КЁГЕТСИЗ

Кёгетли сыф. Кёгетли кёп, элпек болгъан. Тиширыуну къоллары, сиз – Кырдыклы жаз, кёгетли кюз (Къулийланы Къ. Чумла къызарадыла: 24). Кёгетли бахча.

Кёгетсиз сыф. Кёгет битмеучю, кёгет этмеучю. Сабийсиз тиширыу кёгетсиз терек кибикди (н.с.). /Къара кишичик Сафаргъа:/ Алан, кёгетсиз, ауанасыз терек кибик, колхозда бир затха жарамай болурса дейме (Толгъурланы З. Эррей: 17).

КЕЗБАУ, КЕЗБАУЛУ – КЕЗБАУСУЗ

Кезбау хал. сөзл. Кезбау этип. Бир – бирлери кезбау ышарырла, Аллаиланы адамлыкъларындан тюнгюл (Мокълаланы М. Жырла бла жылла: 54). Тюлкю бёрюге кезбау къарады («Нюр»).

Кезбаулу хал. сөзл. къ. кезбау. Къаплан а, гебен тюбюнден Чыкъгъан чычханча, алай Айланады ол бир кюйюнде, Кезбаулу ышаргъанлай (Къулийланы Къ. Кёк чынарла: 131).

Кезбаусуз хал. сөзл. Кезбау этмей. Нёгеринге кезбаусуз айт.

КЕП – ЧЕК

Кеп эт. Ичине суу неда къан жыйылып кепчек бол. Къанишаубий, кез тюплери кёбюп, тегерегине хыны къарай, акъыртын атлап, правленнге кирди (Къобанланы Д. Таулада таууш: 316). Жараны ичине суу жыйылып бармакъны кёпгени.

Чек эт. Кепчек затны гитче болгъаны. Жашны аягъыны жиян уруп кёпгени, дарман жакъгъандан сора бираз чёкгенди.

КЕПДЮР – ЧЕКДЮР

Кепдюр эт. 1. Бир затны кёпген халгъа келтир. Топну кепдюр. 2. кёч. Ёлтюр. Бусагъат мен сени итни кепдюргенча, атып кёпдюрейим! – деп, ол адам хыликке этип кюлдю (Ёзденланы А. Саният: 147).

Чекдюр эт. 1. Бир затны чёкген халгъа келтир. Эмеген, басхан жерин чёкдюрюп, чунгур этип барады («Малкъар халкъ жомакъла, П:198).

2. кёч. Даражасын тюшюр. Ол адамны чёкдюрюп сёлеширге суюючюдю.

КЕПДЮРЮЛ – ЧЕКДЮРЮЛ

Кепдюрюл эт. Кепдюр дегенни зорлаучу айырмасы. Жашны бети ургъуйла къабып кепдюрюлдю. Футбол ойнаргъа топ кепдюрюлдю.

Чёкдюрюл *эт.* Чёкдюр дегенни зорлаучу айырмасы. Къолну кёпгени чёкдюрюлдю.

КЁПДЮРЮЛЮУ – ЧЁКДЮРЮЛЮУ

Кёпдюрюлюу *Кёпдюрюл* дегенден *этим ат.* Адамны бетини урулуп, тнойюлоп кёпдюрюлюую. Резин шарланы кёпдюрюлюую.

Чёкдюрюлюу *Чёкдюрюл* дегенден *этим ат.* Бутну кёпген жерини дарман жагъып чёкдюрюлюую.

КЁПДЮРЮУ – ЧЁКДЮРЮУ

Кёпдюрюу *Кёпдюр* дегенден *этим ат.* Чархны кёпдюрюу. Адамны бутун жилин уруп кёпдюрюу.

Чёкдюрюу *Чёкдюр* дегенден *этим ат.* Бетни кёпгенин чёкдюрюу. Биреуню жюрегин чёкдюрюу.

КЁРЮМЛЮ – КЁРЮМСЮЗ

Кёрюмлю *сыф.* Кёрюмю болгъан, чырайлы. Киеу кёрюмлю жашды.

Кёрюмсюз *сыф.* Тюрсюню осал, чырайсыз. Жашладан бири кёрюмсюз, алаша бойлу эди.

КИЙ – ТЕШ

Кий *эт.* Бир жеринги кийим бла жап (*быстырны юсюнден*). Эскини киймеген, жангыны къыйматын билмез (н.с.). /Жамий/, халатын да кие, Маржанны аллына келди (Ахматланы И. Боранда: 45).

Теш *эт.* Адамны юсюне, башына, аягъына кийилип тургъан кийимин кетер. Бекболат аны /Малжейни/ чабырларын тешди, миделлерин чыгъарып, ичлерине жангы салам сукъду (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 334).

КИЙДИР – ТЕШДИР

Кийдир *эт.* Кий дегенни кьатланыучу айырмасы. *Боран басханды орамланы, жолланы, Кьартха – жашха кийдиргенди тонланы (Кьулийланы Х.-М. Жылла озадыла: 37). Ынна туудугъуна жюн чындайла кийдирди.*

Тешдир *эт.* Теш дегенни кьатланыучу айырмасы. *Солтан – Хамитни кьамасын, бел бауун да тешдирип, бираз кьалкьырча, таяндырдыла (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 162). Сабийни чурукъларын тешдир.*

КИЙДИРИЛ – ТЕШДИРИЛ

Кийдирил *эт.* Кийдир дегенни зорлаучу айырмасы. *Аппаны юсюне тон кийдирилди.*

Тешдирил *эт.* Тешдир дегенни зорлаучу айырмасы. *Жашны жибиген кёлеги тешдирилди.*

КИЙДИРИЛИУ – ТЕШДИРИЛИУ

Кийдирилиу *Кийдир дегенден этим ат. Чурукъланы кепге кийдирилиуюлери.*

Тешдирилиу *Тешдирил дегенден этим ат. Урлап кийген бёркню тешдирилиую.*

КИЙДИРИУ – ТЕШДИРИУ

Кийдириу *Кийдир дегенден этим ат. Аппаны чурукъларын кийдириу. Кьойчугъа жамычы кийдириу.*

Тешдириу *Тешдир дегенден этим ат. Ыннаны тонун тешдириу.*

КИЙДИРТ – ТЕШДИРТ

Кийдирт *Кийдир дегенни кьатланыучу айырмасы. Анасы кьызычгъына жыйрыкьчыкь кийдиртди.*

Тешдирт *Тешдир* дегенни къатланыучу айрмасы. Пальтосун тешдирт.

КИЙДИРТИУ – ТЕШДИРТИУ

Кийдиртиу *Кийдирт* дегенден *этим ат.* Бёркню бёрк агъачха кийдиртиу.

Тешдиртиу *Тешдирт* дегенден *этим ат.* Къабыргъаны буруу бла тешдиртиу.

КИЙИЛ – ТЕШИЛ

Кийил *эт.* Кий дегенни зорлаучу айырмасы. Бирини башында къызыл жулдузлу чокай бёркю барды, бирини башында *уа,* къара бухар бёрк алчи кийилгенди (*Тёппеланы А. Кюн батмайды: 99*).

Тешил *эт.* Теш дегенни зорлаучу айырмасы. *Шофёрну уа,* мангылайы тешилип, дохтургъа элтип келген эдиле (*Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 114*). /*Сейит*/ акъ кителени тешилип тургъан баш тюймесин бир кёолу бла *этди* (*Байрамукъланы Х. Къарчаны юйдегиси: 46*).

КИЙИЛИУ – ТЕШИЛИУ

Кийилиу *Кийил* дегенден *этим ат.* Тонну кёп кийилиую. Тапсыз кийилиуден тозурагъан аякъ кийим.

Тешилиу *Тешил* дегенден *этим ат.* Ауур жараны байлаууну тешилиую къыйынды.

КИЙИН – ТЕШИН

Кийин *эт.* Къаллай да болсун бир кийим кий. *Ибрахим* бла *Зулкъарней* кийинип, сауут – саба да алып, тышына чыкъдыла (*Гуртуланы Б. Жангы талисман: 124*). Ачезезчик кийинеди, *Жангы* къаргъа сюйюнеди, – *Чанасы* бла учар. *Шош,* ариу тюшеди къар (*Мокъаланы М. «Жангы къар»*).

Тешин *эт.* Кийимлеринги теш. /*Жамийлят*/ гитче оточукъгъа кирди да, тешинип, юсюне кёолан халатын къаплады (*Кацийланы Х. Тамата: 8*). Терк тешин.

КИЙИҢДИР – ТЕШИҢДИР

Кийиндир *эт.* Биреуге кийим киерге болуш. Ол /Ариубат/ Батырчыккыны жууундуруп, кийиндирди (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле: 384). /Сатанай:/ Ёрузмек нартлагъа барыр, мен аны кийиндиргинчи, сен бууурул атны орундан чыгъар да, тазалап иерин сал! («Нартла»: 79).

Тешиндир *эт.* Биреуню кийимлерин теш. /Хан/ жашны алгъа тешиндиргенди, билегинде мухурун кӛргенди («Малкътар халкъ жомаккъла», П:236). Анасы къагъанаккыны тешиндирип жатдырды.

КИЙИҢДИРИЛ – ТЕШИҢДИРИЛ

Кийиндирил *Кийиндир* дегенни зорлаучу айрмасы. Сабийле бюгюн эртте кийиндирилгендиле.

Тешиндирил *Тешиндир* дегенни зорлаучу айрмасы. Сабийледен тешиндирилген кир кийимле жууулгъандыла.

КИЙИҢДИРИЛИУ – ТЕШИҢДИРИЛИУ

Кийиндирилиу *Кийиндирил* дегенден *этим ат.* Сабийлени кийиндирилиулеру жубанчлыды.

Тешиндирилиу *Тешиндирил* дегенден *этим ат.* Къызчыкъ юйлерине келген къонаккыны тешиндирилиулерине къарап турду.

КИЙИҢДИРИУ – ТЕШИҢДИРИУ

Кийиндириу *Кийиндир* дегенден *этим ат.* Келинни ариу кийиндириу.

Тешиндириу *Тешиндир* дегенден *этим ат.* Сабийни жууундуругъа тешиндириу.

КИЙИНИУ – ТЕШИНИУ

Кийиниу *Кийин* дегенден *этим ат.* Тойгъа омакъ кийиниу.

Тешиниу *Тешин* дегенден *этим ат.* Эришип тешиниу.

КИЙИНИШ – ТЕШИНИШ

Кийиниш эт. Кийин дегенни араш айырмасы. Кёлде жууунуп бошагъандан сора, жашчыкъла «Ким алгъа?» – деп, эришип кийинишдиле.

Тешиниш эт. Тешин дегенни араш айырмасы. Жашла, ашыкъ-бушукъ тешинишдиле.

КИЙИНИШИУ – ТЕШИНИШИУ

Кийинишиу Кийиниш дегенден этим ат. Къызланы ариу кийинишиулеру.

Тешинишиу Тешиниш дегенден этим ат. Топ ойнаркъа тешинишиу.

КИЙИР – ЧЫГЪАР

Кийир эт. 1. Бир затны юйню, отоуну д.а.к. затны ичине, бир жерге келтир. Гелля, къазан бла суу жылытып, ич отоугъа кийирди (Тейпеланы А. Кюн батмайды: 84). Жашчыкъ, ойнай кетип, кишитикчикни юйге кийирди.

2. Адамны неда малны бир жерге кюч бла кирирча эт, келтир. Айшат юйюне кетерге ашыгъып тургъан къоншусун, къоймай, юйге кийирди. Тауукъ балачыкъланы орунга кийир.

3. Кюч бла бир затны башха затны ичине кирирча эт. Тукъум кесини кёзююне, уруп, эмегенни тобукъларына дери жерге кийирди («Къарачай халкъ таурухла»: 48). Хасан чюйню бетон къабыргъагъа къыйналып кийирди.

Чыгъар эт. 1. Нени болса да ичинден бери ал, кетер. Ариу сёз жиянны тешигинден чыгъарыр (н.с.). Келгенледен бирлери чемодандан акъсюек кюмюш къама чыгъарды (Гадийланы И. Санга айтама: 101).

2. **Тышына** элт. Раузат, итге этген ашын чыгъарып, аны орунуну аллына салды. Онунчу классда окъугъан жашла столланы, шинтиклени школну арбазына чыгъардыла («Минги-Тау»).

3. Бир жерге сал. Аппа къангаладан чыгъарылгъан чюйлени энчи адыргъа жыйды.

КИЙИРИЛ – ЧЫГЪАРЫЛ

Кийирил *Кийир* дегенни зорлаучу айырмасы. *Бурунларына кийирилген тогъайлагъа жип тагъып, бугъаланы бирер-бирер оздурадыла (Кацийланы Х. Тамата: 131).*

Чыгъарыл *Чыгъар* дегенни зорлаучу айырмасы. *Малла жайлыкъгъа чыгъарылгъандыла.*

КИЙИРИЛИУ – ЧЫГЪАРЫЛЫУ

Кийирилиу *Кийирил* дегенден *этим ат.* *Тил илмугъа жангы ангыламланы (терминлени) кийирилиу амаллары изленедиле.*

Чыгъарылыу *Чыгъарыл* дегенден *этим ат.* *Олимпиада оюнланы итогларыны чыгъарылыу кюнню кёпле сакълайдыла.*

КИЙИРИУ – ЧЫГЪАРЫУ

Кийириу *Кийир* дегенден *этим ат.* *Келинни юйге кийириу.* *Бузоуланы баугъа кийириу.*

Чыгъарыу *Чыгъар* дегенден *этим ат.* *Артыкъ хапчукну отоудан тышына чыгъарыу.* *Сабийни хауада айландырыргъа чыгъарыу.*

КИЙИРТ – ЧЫГЪАРТ

Кийирт *Кийир* дегенни къатланыучу айырмасы. *Машинаны арбазгъа кийирт.*

Чыгъарт *Чыгъар* дегенни къатланыучу айырмасы. */Бекир улакъланы/ жипге тагъылып чыгъартды Бирем – бирем ырандан (Отарланы С. Жюрек саугъа: 43).*

КИЙИРТИУ – ЧЫГЪАРТЫУ

Кийиртиу *Кийир* дегенден *этим ат.* *Законнга жангы жорукъ кийиртиу.*

Чыгъартыу *Чыгъарт* дегенден *этим ат.* *Жашлагъа юйден боза чыгъартыу.* *Тарыгъып, биреуню ишден чыгъартыу.*

КИЙИУ – ТЕШИУ

Кийиу *Кий* дегенден *этим ат. Быстырны ариу кийиу.*

Тешиу *Теш* дегенден *этим ат. Юс кийимни тешиу. Бел бауун тешиу.*

КИР 1 – ТАЗА

Кир 1 сыф. 1. Балчыкълы, батмакълы, кирли. *Жаш кир чурукъларын юйге киргинчи тешиди. Орамла кирдиле, эшта, ала бу эки арт жылда тазаланган болмазла («Заман»).*

2. Кирленген, кир жабышхан, жуулмагъан, таза болмагъан. *Кишичик, къолларын кир буштукъ бла сыйпай, аллыма жанлады (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 133). Черек бир эриши кюкюрен башлады да, жүрегибиз чыгъаргъа жетип, анга къарадыкъ – ол кир эди (Толгъурланы З. Эррей: 140).*

3. кёч. Хыйлачы, айыплы, кир ниетли. */Алиймырза Хажимырзагъа/ Жангыз экибизни да этеригибиз, ол кир ниетлини мында болмазча этерге керекбиз (Хочуланы С. Хапарла: 36).*

Таза 1 сыф. 1 Кирсиз, кири болмагъан, тизгинли, ариу. *Къулакъ суучукъла таркъайгъандыла, бусагъатда аланы тамычылары, чокъуракъча, тазадыла (Хубийланы О. Дерт: 56). Келин отоу тизгинли, таза эди.*

2. Кирленмеген. *Таза хауа. Булутладан эркин болгъан Кёк тазады, чууакъды (Гуртуланы Э. Тенглерим: 41).*

3. кёч. Асыл, ётюрюксюз, тюз ниетли. *Шуёхларым, кёлюм тазады сизге (Мокъаланы М. Къушну ауанасы: 43). Нёгеринге харам ниет тутма, таза ниет тут (айт.).*

КИР II – ЧЫКЪ

Кир эт. Бир жерге, нени болса да ичине бар, букъ, ёт. *Айыу баугъа кирип, ол алгъын туруучу жерине сюелгенди (Къарачай халкъ таурухла»: 207). – Акъ бийче, энди уа не этейим? – деди Ёрюзбек. – Къач да, ундурукъ тюбюне кир, – деди акъ бийче («Алгъышла, нарт таурухла...: 73).*

Чыкъ *эт.* Нени болса да ичинден жеринги, орунунгу кьоюп, тышына кет. *Хар зат хазыр болганын Бийбертге айтайым деген муратда, Шарафутдин эшикге чыкъды (Шауаланы М. Мурат: 9). Хамызат кбайгъысыз, кеси кесине кёл эте, тышына чыкъды («Мал-къар халкъ жомакъла», П:159).*

КИРИУ – ЧЫГЪЫУ

Кириу *Кир* дегенден *этим ат.* Окъуугъа кириу. Адамны ич дуниясына кириу.

Чыгъыу *Чыкъ* дегенден *этим ат.* Жан чыгъыу ауругъандан къыйын эсе, мен чыдаяллыкъ туююлме (н.с.). Ишден чыгъыу.

КИРЛЕН – ТАЗАЛАН

Кирлен *эт.* Кир бол. Хыра жазгъы къар эрийди кирленип, Суу да тепгенди, Кёбюп, тюрленип («Жилтинле»: 265). Къутургъан суу кирленгенди.

Тазалан *эт.* Кирсиз, таза бол. Жол кир - кипчикден тазаланды.

КИРЛЕНДИР – ТАЗАЛА

Кирлендир *эт.* Кир эт. Сакъ жауунла юзmez, балчыкъ келтирип, жолланы кирлендиредиле.

Тазала *эт.* Балчыгъын, букъусун кирин кетер, ариула, жуу, сыйпа. Крандан жылы сууну жиберип, Жамият сауутланы жууады, стол юсюн тазалайды (Кацийланы Х. Тамата: 8). Къарауаш къатын кир – кипчик чыгъарып тёге, тазалай тура эди (фольк.).

КИРЛЕНДИРИЛ – ТАЗАЛАН

Кирлендирил Кирлендир дегенни зорлаучу айырмасы. Хауа кюнден-кюнне кирлендириледу. Кирлендирилген суу.

Тазалан Тазала дегенни зорлаучу айырмасы. Темир жолла тазаланып, жангыз бир эшелон къалды (Гадийланы И. Саннга айтама: 101).

КИРЛЕНДИРИЛИУ – ТАЗАЛАНЫУ

Кирлендирилиу Кирлендирил дегенден *этим ат*. Баргъан сууну, кир- кипчик къуюлуп, кирлендирилиую.

Тазаланыу Тазалан дегенден *этим ат*. Бахчаны тазаланыуу.

КИРЛЕНДИРИУ – ТАЗАЛАУ

Кирлендириу Кирлендир дегенден *этим ат*. Сууланы кирлендириу. Хауаны кирлендириу адамланы саурукъларына уллу заран береди.

Тазалау Тазала дегенден *этим ат*. Мюлкде жерге себиллик урукъланы тазалауу тийишлисича эс бурулады. Кир быстырланы жуууп тазалау.

КИРЛИ – КИРСИЗ, ТАЗА

Кирли сѳ. къ. кир 1. Ыстауатда бек кирлиди, Тазалыкъ кёрюнмейди (Отарланы С. Жансарай: 74).

Кирсиз сѳ. къ. таза 1. /Жашла бла къызланы/ ашагъан юйлеринде сауутла кирсизден жылтырайдыла (Байрамукъланы Х. Къарчаны юйдегиси: 151). Сабийни юсю – башы кирсизди.

Таза сѳ. Кири болмагъан, ариу. Таза арбаз. Таза быстырла.

КИРЛИЛИК – КИРСИЗЛИК, ТАЗАЛЫКЪ

Кирлилик ат Кирли, кир хал. Ол тар орамчыкъда бир кирлилик барды да («Минги-Тау»). Мал орунда кирлилик эслене эди.

Кирсизлик ат Таза, ариу. Кирсизлик саурукъну башыды (н.с.). Энтта тилейме, керек эсе да зат, тау башладан – кирсизлик, жерден – тёзюмлюк (Зумакъулланы Т. Кёз жарыгъым: 34).

Тазалыкъ ат Кирсизлик, кири болмагъан хал. Тизгинли, тазалыкъны тутхан адамны кёрсенг къууанаса. Школда ол кюн сабырлыкъ, тазалыкъ, байрам хал бар эди (Сюйюнчланы А. Адамлыкъ: 5).

КИЧИ – ТАМАТА

Кичи *сыф.* 1. Жыл саны бирсиледен аз болгъан, жыл саны бла аладан жаш, гитче. *Кишилик кичиден чыгъар (н.с.). Юйде къартла бла кичи жаш къалгъанды.*

2. Чыны, къуллугъу д.а.к. башха заты алаша. *Кичи лейтенант. Кичи илму къуулукъчу.*

Тамата *сыф.* 1. Биреу бла тенгешдиргенде жыл саны андан артыкъ болгъан, андан артха туугъан. *Къарындашлары таматалары ауругъанлы иги кесек заман болады. Юйюрте сабийледен тамата къызды.*

2. Къуллугъу, чыны д.а.к. заты бла бирсиледен ёргеде тургъан. *Тамата офицер. Тамата илму къуллукъчу.*

КИЧИЛЕ – ТАМАТАЛА

Кичиле *эт.* Биреуню неда кесинги жыл санынги аз кёр, аз эт. *Аслан кесин тенглеринден кичиле турады.*

Таматала *эт.* Биреуню неда кесинги жыл санынги кёп эт. *Кесинги жашладан таматала.*

КИЧИЛЕШ – ТАМАТАЛАШ

Кичилеш *Кичиле дегенни араш айырмасы. Кесинги тенглеринден кичилеш.*

Таматалаш *Таматала дегенни араш айырмасы. Ала /Нарт улула/ таматалашып туудула, Кичилешип юйдегили болдула. («Къарачай поэзияны антологиясы»: 21).*

КИЧИЛИК – ТАМАТАЛЫКЪ

Кичилик *ат* Жыл саны бла, чыны, къуллугъу бла биреуню биреуден гитчелиги. *Ол /сержант/ кесини тенглеринден кичилигин чертирге суймеучюдю («Коммунизмге жол»).*

Таматалыкъ *ат* Жыл саны бла, чыны, къуллугъу бла биреуню биреуден уллудугъу. *Жашны къыздан онбеш жыл чакълыгъа та-*

маталыгъын биле тургъанлай, атасы – анасы къызларын анга берирге ыразылыкъларын билдирдиле. Майор чыны болгъан, суйдюмлю жаш бизни ротагъа таматалыкъ этеди. («Минги-Тау»).

КЮНБАТХАН, КЮНБАТЫШ – КЮНЧЫКЪГЪАН, КЮНЧЫГЪЫШ

Кюнбатхан ат Жер жюзюню тёрт кесегинден бири, горизонтну кюн батхан жаны. Акъ-кёксюл булутла, бир бирини юсюне къалана, ашыгъып кюнбатханнга айланадыла (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 193). Кюнбатханда, башлада, алтын бояу кёрюнеди («Шуёхлукъ»).

Кюнбатыш ат Кюнчыкъгъанны къаршчы, бирси жаны. Ой, кюнчыгъышдан да кюнбатышха Къара туманла келедиле, Суймеклик ючюн, жарлы жюрекле Кёп кыйынлыкъла кёредиле! («Малкъар халкъ жырла»: 176). Алайда Сосурукъ къыбыла таба, бирси эки нарт а, кюнбатыш таба атландыла («Нартла»: 89).

Кюнчыкъгъан ат Дунияны тёрт жанындан бири, кюнбатышха къаршчы жаны. /Маржан/ Этиучюсюча, къыбылагъа айланып, намазын этерге уа унутуп, кюнчыкъгъаннга айланып этип бошады... (Боташланы А. Жашауум: 49). Кюнчыкъгъан жанындан ушкок атылгъан таууш чыкъды.

Кюнчыгъыш ат Кюнбатышны бирси жаны. Къарашауай бла Гемуда кюнчыгъышха кетдиле, Жорта, чаба барып, бир тенгизге жетдиле («Нартла»: 152). /Сатанай:/ «Нарт батырла! Бизге кюнчыгъыш жанындан Темир-Къапуну аскери келеди. Сиз керти нарт уулары болсагъыз, аланы нарт элине иймезсиз!» – деп, душманны аллына атланнганды («Къарачай-малкъар фольклор»: 108).

КЮНЛЮ – КЮНСЮЗ

Кюнлю сых. Керегин табып, ырахат, кюню бла жашагъан. Кюнлю юйюрле. Ол /Къыз/ кюнлю адамладан бириди.

Кюнсюз сых. Насыпсыз, жарлы, кьолайсыз жашагъан. Юйсюз адам – кюнсюз болур (н.с.).

КЮНЛЮМ – ЧЕГЕТ

Кюнлюм ат Тауну, тикни д.а.к. затны кюн тийиш кызыдырган жаны. *Узунду кече – кыйынлыкча, Насыпча, жарыкды – кюнлюм, Барлыкма, санла кыйылгынчы, Жууукду, умутча, – кюнлюм* (Моттайланы С.Толган ай: 58). *Жай эрттенде кыя аллы кюнлюмде Жилекле жыды кызы, чыкда жибий* (Бабаланы И. Жетегейле: 88).

Чегет ат Тауну кюнлюмден бирси, шималга айланган жаны. Кюнлюмлени кыяуданлары саргала, *Чегетледе буз-буз болуп шорхала* (Кбулийланы Къ. Жер китабы: 29). *Айыу а, кызыны чегетни кыялынында бир терен тешикге элтип, анда асыраганды* («Къарачай халкъ таурухла»).

КЮЧЛЮ, КЪАРЫУЛУ – КЮЧСЮЗ, КЪАРЫУСУЗ

Кючлю сыф. Уллу кючю, къарыуу болган. *Кючлю кючлюге жолукса, кючлю бузоу болур* (н.с.). *Азиреталийни жюреги кимден да бу кючлюдо, батырды деген адамлага илешеди, неден да бек жарык бетли затланы сайлайды* (Толгурланы З. Кызыгыл кырдыкла: 22).

Къарыулу сыф. Уллу кючю болган. *Сабийликден окуна къара ишге юйренген бир кибик къарыулу, кенг сюекли, алаша гобар жашла таулада фронтну кыйын жашаууна терк шагъырейленедиле* (Зокаланы З. Солуу кюн: 67). – *Аття, кертиси бла да, сен къарыулу адамса. Юйюрню кетюрюп турган сенсе, барыбыз да сенден алабыз кюч-къарыу* (Акбайланы Т.Хакыйкыат ууахтысы: 31).

Кючсюз сыф. Къара кючю аз болган. *Жерим артыкылыкдан, зулумдан толуп, Кючлю кючсюзню жекгенин кереме. Жарлы халкыма бир онгукъ келсин деп, Аллахдан, адамдан да тилейме* (Мечюланы К. Чыгармаларыны экитомлугу, 1:333). *Жашчыкыла жагъалашдыла да, къарыулу кючсюзню жиятды.*

Къарыусуз сыф. Кючю, къарыу азлык этген, ырахын. *Къарыусузга кюлме, онгусузга тийме* (н.с.). *Бу жолгу иш /Зулкъарнийни/ алайсыз да къарыусуз санларын арталыда бошайтханды, болган жюрек ырахатлыгын ахыры бла алганды* (Гуртуланы Э. Мелекледе кьонакыда: 41).

КЪ

КЪАЙГЪЫЛЫ – КЪАЙГЪЫСЫЗ

Къайгъылы *сыф.* Къоркъуулу, жарсыулу, тынгысыз. Аны къайгъылы халын эслеп, *жюрегиме къоркъуу кирди (Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 8). Солтан къайтып жылы тёшегине кирди, ырахат жукълап тургъан жеринде алайсызлай да жашы аскерде къуллукъ этерге кетген кюнден бери тынчлыкъ тапмагъан жюрегине жангъидан от салып, элгендирип уятхан къайгъылы тюшюн унутур умутда (Текуланы Ж. Къара кюн).*

Къайгъысыз *сыф.* Къайгъысы болмагъан, къайгъы этмеген. *Аз – ашым, къайгъысыз – башым (н.с.). Жашау къайгъысыз болмаз.*

КЪАЙГЪЫЛЫ II – КЪАЙГЪЫСЫЗ II

Къайгъылы II *хал. сёзл.* Къоркъуулу, жарсыулу, тынгысыз халда. *Жаныбек бла Базза, бетлери да къайгъылы тюрленип, энчи кенгеш этедиле (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 358). Атабыз урушда, биз – сибирьде, Къайгъылы болгъан башыбыз («Зорлукъ»).*

Къайгъысыз II *хал. сёзл.* Бир затха къайгъы этмей, къоркъмай, тынч. *Аз сёлешген къайгъысыз турур (н.с.). Кёк жашнайды, от жарыгъы кёрюне, Къайгъысыз сюeledиле къаяла, Кёкню жашнаууна, кюкюреюне Эрттеден да шагъырейдиле ала (Мокъаланы М. Къушну ауанасы: 5).*

КЪАЙГЪЫРЫУЛУ – КЪАЙГЪЫРЫСУЗ

Къайгъырыулу *сыф.* Иш иги барсын деп, эс бёлюп, иги къараучу. *Эл мюлкню таматасы къайгъырыулу, ишин иги билген адамды. Къайгъырыулу устаз.*

Къайгъырыусуз *сыф.* Жарсый, къайгъы эте билмеген, нени да сансыз этиучю. *Къайгъырыусузланы эм огъурсузланы, къанны сюйгенлени, Азап бергенлени кёрюп болмагъанлай, Жаша мени сёзюм! (Къулийланы Къ. Юйюнге игилик: 37). Экиси да /офицерле/ Азиретге сансыз, къайгъырыусуз, хайыуан кёзле бла къарайдыла (Гуртуланы Э. Азиретни къууанч кюню: 12).*

КЪАППА-КЪАРАНГЫ – ЖАП-ЖАРЫКЪ

Къаппа-къарангы *сыф.* Къарангы дегенни айырма даража формасы. Къаппа-къарангы кече.

Жап-жарыкъ *сыф.* Жарыкъ дегенни айырма даража формасы. Жап-жарыкъ кюн башыбыздан къарайды (Шахмырзаланы С. Назмула: 14).

КЪАРАМЛЫ – КЪАРАМСЫЗ

Къарамлы *сыф.* Ариу сюекли, субай санлы, келбетли, бойлу. Къарамлы жаш. Къарамлы *сыфат.*

Къарамсыз *сыф.* Суюддюмсюз, чырайсыз, жапысыз. Къарамсыз алаша эр кишини хар этген иши, хар айтханы, атлагъаны-жюрюгени да бир кюлкюлю зат чыгъармай къоймаучуду («Минги-Тау»). Къарамсыз адам.

КЪАТАНГЫ – ТОЛУ

Къатангы *сыф.* Арыкъ, жукъа, азгъын, къуу. Узунетек, къатангы къарт къатын, къолларын этегине сюрте, юй артындан чыкъды («Коммунизмге жол»). Устаз, башы чал бола башлагъан къатангы адам, аны /жашчыкъны/ къатына келип, ауур сёлешди (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 41).

Толу *сыф.* Семиз, базыкъ, токъ. Толу, тегерекбет жаш бир айны ичинде окъуна жукъаргъанды (Этезланы О. Тарда: 165). Толу адам.

КЪАТЫНЛЫ – КЪАТЫНСЫЗ

Къатынлы *сыф.* Къатыны болгъан. Жангы къатынлыгъа къатылма (н.с.). Эшик аллында балчыкъ, Ол балчыкъмыды, сазмыды? Къатынлылагъа къалай барасыз, Къатынсыз жашла азмыды! («Алгъышла, нарт таурухла...»: 172).

Къатынсыз *сыф.* Къатыны болмагъан, къатын алмагъан. Къатын алама десенг, Къатынсыз айтханнга къарама («Ёзден адет»: 457). Алауган къатынсыз къалгъанлай (айт).

КЪАТЫНЛЫКЪ – КЪЫЗЛЫКЪ

Къатынлыкъ ат Къатыннга алыргъа сайланган тиширыу. /Къуртха/ Сатанайны къатынлыкъгъа Ёрюзмекге бергенди. Ёрюз-мек да андан акъыл билгенди («Нартла»: 31). Къызлыгъы жылтырауукъ, къатынлыгъы къалтырауукъ (н.с.).

Къызлыкъ ат Тиширыуну къыз заманы. /Маржан Суфиятха:/ Къызлыгъыбызда барыбыз да жигитбиз (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 208).

КЪАУГЪАЛЫ – КЪАУГЪАСЫЗ

Къаугъалы сыф. Тынгысыз, тынчлыкъсыз, къайгъы этдирген. /Зухура Зулкаевна:/ Сабийликден акъылбалыкъгъа ётген кезиу адамны жашауунда къаугъалы кезиудю (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 22). Къаугъалы хапарла.

Къаугъасыз сыф. Дауурсуз, кишини тынчлыгъын бузмаучу, тынч. Аны къоншулары къаугъасыз адамладыла. Къаугъасыз сабийле.

КЪОЛАЙЛЫ – КЪОЛАЙСЫЗ

Къолайлы 1 сыф. Бай жашагъан, къолунда ырысхысы болгъан. Келечиле жашны къолайлы юйден болгъанын къатлап-къатлап айтадыла. Келин артыкъ къолайлы юйден чыкъмагъанды («Шуёхлукъ»).

Къолайсыз 1 сыф. Жарлы жашагъан, къолунда ырысхысы болмагъан. Жарлыла, къолайсызла, беллерине таякъларын салып, аякъларында тюклю чабырлары чачылып, бармакълары ачыла келедиле (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 109).

КЪОЛАЙЛЫ II – КЪОЛАЙСЫЗ II

Къолайлы II хал. сёзл. Керегин, излегенин эркин табып. Зулкъарний жангы юйюрю бла терк окъуна къолайлы жашап башлады (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 24).

Къолайсыз II хал. сёзл. Керегин, излегенин эркин тапмай. Сафарлары болмагъанча къолайсыз жашагъандыла (Толгъурланы З.

Эрирей: 37). Къолайсыз жашагъанла аладан сора да бар эдиле («Шуёхлукъ»).

КЪОЛАЙЛЫКЪ – КЪОЛАЙСЫЗЛЫКЪ

Къолайлыкъ ат Байлыкъ, элпеклик. Къууанчлы жашау ызда къолайлыкъгъа жетебиз (Мёчуланы К. Сайлама чыгъармалары: 133). Мюлкде къолайлыкъ эслене башлады.

Къолайсызлыкъ ат Жарлылыкъ, къолда ырысхыны жокълугъу. Къара туман басхан кибики таланы, Къолайсызлыкъ къуачакъларды аланы /къыз бла жашны/ (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 89).

КЪОРА – КЪОШУЛ

Къора эт. Аз бол, кем бол. Ёрюзмек кертиси бла да беккъол эди, сюрюуден бир жюмел токълу къораса, ююю оюлгъанча, къаралып, жыйырылып айланыр эди (Тёппеланы А. Жюз шаптал терек). Къорарыкъ къорамай, къошуллуку къошулмаз (айт.).

Къошуд эт. Кёп бол, кёбей. Иш хакъларына къошулгъаны къурулушчуланы кёллерин кётюргенди. Кюннге къошулгъаны энди бегирек билинип башлагъанды.

КЪОРАТ – КЪОШ

Къорат эт. Бир затны ёлчемин, санын, къарыуун д.а.к. башха затын азайт, кем эт. Тюнене ингирде, бюгюн эрттен бла радио берген хапарны кими къошуп, кими къоратып, бир бири ауузундан алып хапарлайдыла (Хубийланы О. Аманат, 1:67). Жаш ахчасын иги да къоратып келди.

Къош эт. Бир затны санын, ёлчемин кёбейт, кёбюрек эт. Ишленмеклик сый къошады (н.с.). /Элмырза:/ Э жаш, азыгъынг, киеригинг кесингден болса эди, мен сени жалынга бираз къошар эдим (Залийханланы Ж. Тау къушла: 44).

КЪОРАТДЫР – КЪОШДУР

Къоратдыр *эт.* Къорат дегенни къатланыучу айырмасы. Малланы санын къоратдыр.

Къошдур *эт.* Къош дегенни къатланыучу айырмасы. – Къысхасы, бичен ашатып, сют къошдуралырча, – деп, Мусса ырахын айтханына къулакъ салып, *председатель* башын булгъады (Хубийланы О. Аманат, III:58).

КЪОРАТДЫРЫЛ – КЪОШДУРУЛ

Къоратдырыл *Къорат* дегенни зорлаучу айрмасы. Не сылтауу бла болгъаны белгили болмай тургъанлай, ишчилени айлыкъ иш хакъларындан он проценти къоратдырылгъанды.

Къошдурул *Къошдур* дегенни зорлаучу айырмасы. Жол ишлеуде алчы ишчилени иш хакъларына иги кесек къошдурулгъанды.

КЪОРАТДЫРЫЛЫУУ – КЪОШДУРУЛУУ

Къоратдырылыуу *Къоратдырыл* дегенден *этим ат.* Ахчаны зырафына къоратдырылыуу.

Къошдурулуу *Къошдурул* дегенден *этим ат.* Ууакъ къой сюрюулени бирге къошдурулуу.

КЪОРАТЫЛ – КЪОШДУРУЛ

Къоратыл *Къорат* дегенни зорлаучу айырмасы. Ичиге берилген ахча зырафына къоратылады.

Къошдурул *Къошдур* дегенни зорлаучу айрмасы. Эл мюлкде ишлегенлени иш хакъларына къошдурулгъанды.

КЪОРАТЫЛЫУ – КЪОШДУРУЛУУ

Къоратылыу *Къоратыл* дегенден *этим ат.* Ырысхыны зырафына къоратылыуу.

Къошдурулуу *Къошдурул* дегенден *этим ат.* *Иш хакъгъа процентлени къошдурулууу ишчилени къууандырады.*

КЪОРАТЫУ – КЪОШУУ

Къоратыу *Къорат* дегенден *этим ат.* *Тергеуде къошуу, къоратыу, керелеу, юлешиу деген терминле хайырланыладыла («Къарачай-малкъар тилни грамматикасы»: 135). Мал ашланы аялу къоратыу.*

Къошуу *Къош* дегенден *этим ат.* *Бизни юйюрнубюзде аппаны сёзю – ахыр сёз эди, анга сёз къошуу ахырда ушамагъан, юйюрню намысына келишимеген иш болуучу эди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 72).*

КЪОРАУ – КЪОШУЛУУ

Къорау *Къора* дегенден *этим ат.* *Къанны кёп къорауу уа, ёлюмге келтирирге боллукъду («Естествознание»). Ахчаны керексиз затлагъа къорауу амманы жарсытды.*

Къошулуу *Къошул* дегенден *этим ат.* *Хопай сабийле бла бек шохду, аланы оюнларына да кёп къошулуучуду (Шаманланы М. Окъа бёрк: 24). Рио-де-Жанейрода Олимпиада оюнлагъа бизни спортчуларыбызны къошулуу кёплени къууандыргъанды.*

КЪОРКЪУНЧЛУ – КЪОРКЪУНЧСУЗ

Къоркъунчлу *сыф.* *Къаллай да болсун бир къыйынлыкъ, заран тюшерге къоркъуулу. Къоркъунчлу боран, кёз ачдырмай, бузлатып къысады («Нартла»: 181). Къоркъунчлу суху жел.*

Къоркъунчсуз *сыф.* *Бир тюрлю къоркъуулугъу болмагъан. /Хажирет/ кече таша, къоркъунчсуз жер сайлап, алайда жукълайды (Зокаланы З. Солуу кюн: 73). /Халид/ къоркъунчсуз жерге къутулгъандан сора къарыусуз болуп, ауду (Этезланы О. Къаяла унутмагъандыла: 81).*

КЪОРКЪУУЛУ – КЪОРКЪУУСУЗ

Къоркъуулу 1 *сыф.* *Бир къыйынлыкъ неда башха зат тюшеди деп, къоркъууу болгъан. Къоркъуулу тар жоллада сабийле болгъан*

машина эм артда акъырын барады (Хубийланы О. Адамла: 18). Сосурукъну къоркъууду, къарыусуз жери тобукълары болгъандыла (фольк.).

Къоркъуусуз 1 сѳ. Бир затха къоркъуудугъу болмагъан, адам къоркъмазча.. – Кертиди, машинадан эсе ат арба, неда фазтон кѳп да къоркъуусуздула, – дедим, хапарны башха ызгъа бурургъа кюреше (Гуртуланы Э. Мѳлекледе къонакъда: 115). Ынна туудукъларына къоркъуусуз жолну юйретди.

КЪОРКЪУУДУ II – КЪОРКЪУУСУЗ II

Къоркъууду II хал. сѳзл. Къоркъуу этип, тынгысыз болуп. Нек эсе да ол бизге къоркъууду къарады. Ауругъанны кѳзлери къоркъууду жандыла.

Къоркъуусуз II хал. сѳзл. Бир тюрлю бир къоркъуудукъ болмай, къоркъмай. Жаш огъурсуз итни къатына къоркъуусуз барды («Нюр»).

КЪОТАР – ЖЮКЛЕ

Къотар эт. Бир затны жюгюн тюшюр, бир жерге къуй, тѳк. Мурат, келгенича, къарангы орамгъа ташайды, ол, юйге жетип, отунну машинадан къотарыргъа ашыгъады (Гыттыуланы М. Ачыкъ жюрекле: 109). Жашла биченни терк къотардыла.

Жюкле эт. Жюк салып толтур. Харун, ат арбаны машокладан бла кѳгетледен жюклеп, орамны ѳрге озду (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 52). Бир кесекден, атха хапчукланы, ашны да жюклеп, киши жолгъа чыкъды («Шуѳхлукъ»).

КЪОТАРТ – ЖЮКЛЕТ

Къотарт Къотар дегенни къатланыучу айрмасы. Машинаны жюгюн къотарт. Арбаны биченин жашлагъа къотартдыкъ.

Жюклет Жюкле дегенни къатланыучу айрмасы. /Хан къызына:/ Балам, санга минг ат берирме, Минг тюени алтындан жюклетип келтирме (Мѳчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 203).

Къаяны чачдырып, мурдор ташланы Жюклетеди ол /таулу/ ёгюз ар-басына (Отарланы К. Сайлама П: 75).

КЪОТАРЫУ – ЖЮКЛЕТИУ

Къотарыу *Къотар* дегенден *этим ат.* Бусагъатда картофну къотарыу, жюклеу да механизмлени болушлугъу бла бардырылады («Коммунизмге жол»).

Жюклетии *Жюклет* дегенден *этим ат.* Биченни машинагъа жюклетии. Бал туз машокланы вагонга жюклетии.

КЪОШАКЪЛЫ – КЪОШАКЪСЫЗ

Къошакълы *сыф.* Керексиз омакъланыучу, кесин болгъанындан эсе ариу, тап, иги кёргюзтюрге суйюучу. *Жигер* жашла ишге барадыла, *Эринчекле* орамлада къаладыла «*Ауруйбуз*», – деп, ала жюз сылтау табадыла. Къошакълыла жюрегими жарадыла («*Къарачай-малкъар совет халкъ жырла: 163*). /*Зайнеп Салимгерийге:*/ къошакълы ауаз бла: О-о-о, а жаш, бюгюн а келмей нек къалдынг?, – деп, тура эдик.

Къошакъсыз *сыф.* Жойкъуланмаучу, омакъланмаучу, кукаланмаучу. *Кёгереди* къайынчыкъ, дарий кийгенча: «*Да менден къошакъсыз бармыды!*» – дегенча (Отарланы С. Жюрек саугъа: 70). Къызыны къошакъсызлыгъы бютюн суйдюмлю *эте эди* («*Минги-Тау*»).

КЪУДРЕТЛИ – КЪУДРЕТСИЗ

Къудуретли *сыф.* Уллу, кючлю, деменгили. *Кёрюнеди* къудуретли *Минги тау*, *Гоппан* бла орталыкъда сары жау, *Шапа* бередиди аякъ-аякъ, ашайдыла сёлеше (*Шахмырзаланы С. Таулуну календары: 80*). Къудуретли къырал.

Къудуретсиз *сыф.* Уллу, кючлю, деменгили къудурети болмагъан. *Шимал Кавказда* *Минги тауча*, *Казбекча* бийик тауладан эсе *гитче*, къудуретсиз таучукъла кёпдюле.

КЪУРАМЛЫ (къарач.) – КЪУРАМСЫЗ (къарач.)

Къурамлы сѳ. къарач. Кереклисича тап, низамлы къуралгъан. Сабанланы сюрюу, алагъа урлукъ себиу къурамлы бардырылады.

Къурамсыз сѳ. къарач. Кереклисича тап къуралмагъан. Аланы ишлери асыры акъыртын, къурамсыз бардырылады.

КЪУРАМЛЫЛЫКЪ (къарач.) – КЪУРАМСЫЗЛЫКЪ (къарач.).

Къурамлылыкъ сѳ. Кереклисича тап къуралгъан хал. Кезиулю бардырылгъан спорт эришиуледе къурамлылыкъ эслене эди.

Къурамсызлыкъ сѳ. Тапкъуралмагъанлыкъ, къуралуудугъу осал. Эришиуде район къурамсызлыкъны хатасындан алчы жерге чыгъалмады («Къарачай»).

КЪУРГЪАКЪ – МЫЛЫ, ЖИПКИЛ

Къургъакъ сѳ. 1. Жибимеген, суу, мылы болмагъан. /Назир:/ Хайдагъыз, энди тешинип, женгил окъуна къургъакъ кийимле кийигиз, заман кетип барады (Къобанланы Д. Эки заман, 1:82). /Мырзабек/ эшекни къуйругъуна эски къургъакъ быстыр такъдырды (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 256).

2. Мылылыгъы болмагъан, къуругъан, мылысыз. Къатыгъы жокъну – эрини къургъакъ (н.с.). Барады арбачы Къургъакъ жол бла, Кесин жубата эски жыр бла (Къулийланы Къ. Сайлама, 1:19).

Мылы сѳ. 1. Суу болгъан, жибиген, топурагъында суу болгъан. Салам береме хар ташха, Махтайма чий балынгы, Мылы топуракъ жабышхан Сабан агъачларынгы! (Къулийланы Къ. Жангы китап: 3). Жаш, жерге узалып, мылы юзмез бла бетин да, къоларын да ышып, къан жугъусун кетерген угъай, сыдыргъан окъуна этди (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 112).

2. Сууу бек кѣп болгъан, ауур. Агъачны мылы хауасы хар заманда бурунунга ургъанлай турады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 230). Къыйындыла чынгыл ёрле. Жалан кюзню сары чачын Тарайдыла мылы желле (Байзуллаланы А. Ётмек: 70).

Жипкил сѳ. къ. мылы. Жибереди аязчыгъын сууутуп, Юслери бла жар, селеу жерлени, Ол да оза, жипкил хансны къурутуп («Жюрек жырлайды»: 277).

КЪУРГЪАКЪЛЫКЪ – МЫЛЫЛЫКЪ, ЖИПКИЛЛИК

Къургъакълыкъ ат Бир затны къургъакъ халы, шарты. Хауаны къургъакълыгы адамны эркин солургъа къоймайды.

2. Жайны къургъакъ, мылылыгы аз болгъаны. /Бузжигитге/ Зулийхатсыз къалса, дуняда Кёгетле бишмезликча, Жерни къургъакълыкъ алып, Сабанла битмезликча... кёрюндю (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 188). Фук жауунланы, жаудурмай, тыйды, сууланы таркъайтды, кёллени къурутду, къургъакълыкъ салды (Тёпеланы С.Къарашауай бла Ёрюзбек: 50).

Мылылыкъ ат Хауада, топуракъда д.а.к. затда сууну кёплюгю. Къалын кырдыкны ичинде жюрюсенг, мылылыкъны эслейсе (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 65).

Жипкиллик ат къ. мылылыкъ. Агъач ичине киргенинглеи, жерни жипкиллиги эсленеди («Коммунизмге жол»).

КЪУРГЪАКЪСЫ – МЫЛЫЛАН, ЖИПКИЛЛЕН

Къургъакъсы эт. Бир затны бираз къуругъаны, къургъагъыракъ болгъаны. Орамны жаны бла баргъан жаяу ызла къургъакъсыгъандыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 292). Къалын бичен дурула къургъакъсий келгенлей, жангы жауунла жаууп, дырынны жибитедиле, бичен къаралады («Шуёхлукъ»).

Мылылан эт. Бир затны мылы тартханы, мылыракъ болгъаны. От этилмеген отоуну ичи мылыланы тура эди. Мылыланган топуракъгъа урлукъ салынды.

Жипкиллен эт. Бир затны жипкил болгъаны. Къошну ичинде жатхан жер жипкилленгенди.

КЪУРГЪАКЪСЫНЫУ – МЫЛЫЛАНЫУ, ЖИПКИЛЛЕНИУ

Къургъакъсыныу Къургъакъсын дегенден этим ат. Жерни кюн къысып къургъакъсыныуу мирзеулюкню тирликлерин азайтыргъа боллукъду.

Мылыланыу Мылылан дегенден этим ат. Кырдыкны мылыланыуу. Биченни мылыланыуу.

Жипкиллениу *Жипкиллен дегенден этим ат. Жерни жипкиллениуу.*

КЪУРГЪАКЪСЫТ – МЫЛЫЛАНДЫР, ЖИПКИЛЛЕНДИР

Къургъакъсыт *эт. Бир кесек къурут, кепдир. Афенди туурагъа чыкъгъанында, эринин-бурунун женги бла ышып, къургъакъсытып, эки аягъын тюбюне салып олтуруп, мынчакъ тартаргъа жарашды (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 112). Жаз башыны чуууакъ кюню мылы тартхан жерни тылпыуун кёкге чыгъарып къургъакъсытады («Шуёхлукъ»).*

Мылыландыр *эт. Мылы эт. Ынна, терини мылыландырып, жюнюн жулкъду. Жауун къургъакъ жерни мылыландырды.*

Жипкиллendir *эт. Жипкил эт. Алаша туман биченлени жипкиллendirгенди.*

КЪУРГЪАКЪСЫТЫЛ – МЫЛЫЛАНДЫРЫЛ, ЖИПКИЛЛЕНДИРИЛ

Къургъакъсытыл *Къургъакъсыт дегенни зорлаучу айырмасы. Къызчыкъ къургъакъсытылгъан быстырлагъа итиу салды.*

Мылыландырыл *Мылыландыр дегенни зорлаучу айырмасы. Къатхан тери мылыландырылгъанды.*

Жипкиллendirил *Жипкиллendir дегенни зорлаучу айырмасы. Жауун жауун дырын жипкиллendirилгенди*

КЪУРГЪАКЪСЫТЫЛЫУ – МЫЛЫЛАНДЫРЫЛЫУ, ЖИПКИЛЛЕНДИРИЛИУ

Къургъакъсытылыу *Къургъакъсытыл дегенден этим ат. Мирзеуню къургъакъсытылыуу тап къурагъанды.*

Мылыландырылыу *Мылыландырыл дегенден этим ат. Чыкъ тюшюп кырдыкны мылыландырылыуу.*

Жипкиллendirилиу *Жипкиллendir дегенден этим ат. Биченни жипкиллendirилиуу.*

КЪУРГЪАКЪСЫТЫУ – ЫЛЫЛАНДЫРЫУ, ЖИПКИЛЛЕНДИРИУ

Къургъакъсытыу *Къургъакъсыт* дегенден *этим ат.* Бусагъ-атда мирзеуню къызыулукъ бла къургъакъсытыу амалны игиге санайдыла. Жуулгъан жюнню къургъакъсытыу.

Мылыландырыу *Мылыландыр* дегенден *этим ат.* Нартюх урлукъну жерге себерден алгъа мылыландырыу. Къуу жастыкъланы кече эшикде къоюп мылыландырыу.

Жипкилледириу *Жипкиллendir* дегенден *этим ат.* Быстырланы жипкилледириу.

КЪУРГЪАКЪСЫУ – МЫЛЫЛАНЫУ, ЖИПКИЛЛЕНИУ

Къургъакъсыу *Къургъакъсы* дегенден *этим ат.* Кырдыкны къургъакъсыуу. Жуулуп жайылгъан быстырланы къургъакъсыулары.

Мылыланыу *Мылылан* дегенден *этим ат.* Жерни мылыланыуу. Кийизни мылыланыуу.

Жипкиллениу *Жипкиллен* дегенден *этим ат.* Жюнню жипкиллениуу.

КЪУРТАКЪУЛАКЪ – УЗУНКЪУЛАКЪ

Къуртакъулакъ *сыф.* Къулагъы къысха болгъан. *Манга создаы боюнун* Къуртакъулакъ жубучукъ (*Мокъланы М. Жугъутур мюйюз: 41*). Къуртакъулакъ *парий, тау тубю таба айланьп, улуду* (*Ёзденланы А. Саният: 96*).

Узункъулакъ *сыф.* Къулакълары узун болгъан. Узункъулакъ *къоан.* Узункъулакъ *эшек.*

КЪУРУ – ТОЛУ

Къуру *сыф.* Ичинде жугъу болмагъан, ичи бош. *Биягъы къыз терк окъуна,* къуру *челегин да ойната, чапханлай, артха айланьп, ийнеклени ичине ташайды* (*Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 58*).

Боза аякъ, сыра аякъ, къуймасанг – къуру аякъ, Толтурсанг – толу аякъ, берекет болур аякъ (Семенланы А. Жазыу айла: 114).

Толу сыф. Ичи толгъан, ичине андан сора жукъ сыйынмазча болгъан. Толу хуржундан таза жюрек игиди (н.с.). Ол /Алан/ кеси къурлай келсе да, толу артмакъла бла къайтыргъа дьгалас этгенди (Хубийланы М. Алан: 31).

КЪУТЛУ – КЪУТСУЗ

Къутлу сыф. 1. Кёрюмлю, суйдюмлю, чырайлы. Келген улан къутлу болсун тёрюнге, Ие болсун тюзлеринге, ёрюнге (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 27). Къутлу киеу.

2. Бай, керекли затлары кёп болгъан. Жер къутлу болса, мал сютлю болур (н.с.).

Къутсуз сыф. 1. Эриши жапысыз, суйдюмсюз. /Аслижан:/ Жамият, ол къутсуз Солман фермагъа къайтырыкъ эсе, мен ишлеялыкъ туююлме (Кацийланы Х. Тамата: 127). /Анасы Сагъытха:/ Ол къутсуз адамны неси бла тенглик тутаса (Къобанланы А. Кюн таякъла: 77).

2. Жарлы, къолайсыз. /Аслан Бертег:/ Бу къутсуз, берекетсиз, къум тюзден нек кетмейсиз («Минги-Тау»). Къутсуз юйюр.

КЪУТЛУДУКЪ – КЪУТСУЗДУКЪ

Къутлудукъ ат Суйдюмлюлюк, чырайлылыкъ. Къызын къутлудугъун кёпле жарата эдиле.

Къутсуздукъ ат Эришилик, жапысызлыкъ, тапсызлыкъ. Ол адамны къутсуздугъун элде хар ким да биле эди.

КЪУУАНЧЛЫ 1– КЪУУАНЧСЫЗ 1

Къууанчлы 1 сыф. Къууанчы болгъан, къууаннган. Къыйырсыз жерни хар мюйюшонде да Къууанчлы жырла жырланса сюеме (Къулийланы Къ. Сайлама, 1:63). Тынгыла, жазгъы гюлюм, къууанчлы хапарыма... («Минги-Тау»).

Къууанчсыз 1 сыф. Къууанчы болмагъан. Осал эди ашауубуз, Къууанчсыз эди жашауубуз (фольк.). Дуня осалгъа кетди, Къууанчсыз жашау бизге жетди (фольк.).

КЪУУАНЧЛЫ II – КЪУУАНЧСЫЗ II

Къууанчлы II хал. сёзл. Къууанып, къууанч бла. Биченчи жыйын бийийик дуппурну юсюнде этилген балаганны къатында тойну къууанчлы бардырды (Къудайланы Х. Ол кюнледе: 54). Жашчыкъ атасына къууанчлы жылтырагъан кёзле бла къарады.

Къууанчсыз II хал. сёзл. Къууанчы болмай. Аптаны жашаууну асламысы къууанчсыз ётгенди. Къууанчсыз жашагъандан эсе жашамагъан игиди деген оюм жанлыла кёндюле.

КЪУУАТЛЫ I – КЪУУАТСЫЗ I

Къууатлы I сыф. Ариу, кёз къаратырча, сыфатлы, чырайлы. Айшат берген хууанла Халыуадан татлыдыла. Ол колхозну адамлары Ариу бет къууатлыдыла (Шахмырзаланы С. Назмула: 223). Нарат ийислиди таула аязы. Къууатлыды хар юйню арбазы (Мокъаланы М. Жугъутур мюйюз: 37).

Къууатсыз I сыф. Кёрюю, къууаты болмагъан. Бомбала юйютген чегетни ичи къууатсызды (Хубийланы О. Аманат, 1:189). Къууатсыз юй.

КЪУУАТЛЫ II – КЪУУАТСЫЗ II

Къууатлы II хал. сёзл. Адамны кёлю, кёзю да жаратырча. Таула тангы къууатлы атады (Этезланы О. Тарда: 38). Балли терекле чакъгъанча, Жерибиз къууатлы чакъсын! («Шуёхлукъ»).

Къууатсыз II хал. сёзл. Кёзге суйдюмсюз, ушагъыусуз кёрюнтен. Агъачны от тюшюп кюйген жери бек къууатсыз кёрюнеди. Кеф жаш къызны жанында къууатсыз сюеле эди.

КЪУУАТЛЫЛЫКЪ – КЪУУАТСЫЗЛЫКЪ

Къууатлылыкъ ат Кёрюмю, къууаты болганлыкъ, чырайлылыкъ. Башына аныча /Хамызатча/ сакъны Жангыз къыз да табалмаз. Къууатлылыгыны аны Кёзюнг къарап да тоймаз (Къулийланы Къ. Кёк чынарла: 168).

Къууатсызлыкъ ат Кёрюмю, къууаты болмаганлыкъ, жапысызлыкъ. Ариулукъдан игиди адамлыкъ. Къууатсызлыкъ да туююлдю алтын («Шуёхлукъ»).

КЪЫЗ – СУУУ

Къыз эт. 1. Бек исси бол. Ушкокла асыры терк атылгандан къыздыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 314).

2. кёч. Бек ачыулан, чамлан. – Ёрюзмек улу, «Уллу сёлешме да, уллу къап» деп эшитгенмисе? – деди Самат, кесини къызганын тыя (Залийханланы Ж. Тау къушла: 110).

3. Биреуге неда бир затха эсинги бер, акъылынгы, оюмунгу толу бур. Лахоргъа къызын Магометалий бла мен узайып кетдик (Акъбайланы А. Ёмюрню иеси: 5).

Сууу эт. 1. Жылыусуз, сууукъ бол. Суугъан темир созулмаз (н.с.). Сют суууду.

2. Шошай, тынчай. Терк ачыуланьучу терк сууур (н.с.). Школну директору къызын сёлешди да бираздан суууду.

3. Алгынча сейирсинме, талпынма, арт бур. Азамат окъуугъа сууугъан эди (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 22). Жаш бла къызны аралары суууй башлады.

КЪЫЗДЫР – СУУУТ

Къыздыр эт. Бир затны къызыу эт, къызыу халгъа келтир. Акъсакъ Кязим темирлени къыздырады, туюеди (Макытланы С. Шаудан: 10). Анна аркъасын отха къыздырыргъа суююучюдю.

Сууут эт. Бир затны сууукъ эт, сууукъ халгъа келтир. Сагъышлы туюдю чарс ингир, Жерни сууута (Отарланы К. Сынла: 32). Ашны сууут.

КЪЫЗДЫРТ – СУУУТДУР

Къыздырт *эт.* Къыздыр дегенни къатланыучу айырмасы. Темирни къыздырт. Халыулары, отда къыздыртып, кюлге кѣмдюк.

Сууутдур *эт.* Сууут дегенни къатланыучу айырмасы. Ичерден алгъа исси чайны бир кесек сууутдур. Таба бла от юсюнде бишген гыржынны сууутдур.

КЪЫЗДЫРТЫУ – СУУУТДУРУУ

Къыздыртыу *Къыздырт* дегенден *этим ат.* Ташны къыздыртыу.

Сууутдурруу *Сууутдур* дегенден *этим ат.* Сабийни шорнасын сууутдурруу.

КЪЫЗДЫРЫЛ – СУУУТУЛ

Къыздырыл *Къыздыр* дегенни зорлаучу айырмасы. Кюннге къыздырыл.

Сууутул *Сууут* дегенни зорлаучу айырмасы. Арада ол жууукълукъну, къарындашлыкъны жылыу берген тылмыуну ёмюрге да сууутулмазлыгъы туурады (Тѣпеланы С. Атам урушдан къайтса: 3).

КЪЫЗДЫРЫЛЫУ – СУУУТУЛУУ

Къыздырылыу *Къыздырыл* дегенден *этим ат.* Этни отда къыздырылыуу.

Сууутулуу *Сууутул* дегенден *этим ат.* Къайнагъан сютню сууутулуу.

КЪЫЗДЫРЫУ – СУУУТУУ

Къыздырыу *Къыздыр* дегенден *этим ат.* Къолланы отха тутуп къыздырыуу.

Сууутуу *Сууут* дегенден *этим ат.* Къызгъан темирни сууда сууутууу.

КЪЫЙМАТЛЫ – КЪЫЙМАТСЫЗ

Къыйматлы сѳ. Терен магъанасы болгъан. Къыйматлы иш.

Къыйматсыз сѳ. Магъанасы болмагъан, оюмсуз. *Бир къауум къаштюйлеге Мени бу назмуларым Къыйматсыз кѣрюнюрле, Келтире ачыуларын (Къулийланы Къ. Сайлама, П:138). Жыйылыуда бир магъанасыз, къыйматсыз сѣлешгенле да болдула.*

КЪЫЙЫН 1– ТЫНЧ 1

Къыйын 1 сѳ. Бир затха кѣп кюч, къарыу къоратыргъа, салыргъа керек болгъан иш. /Аскерчи/ алады сауут – сабаны, Сезмейди къыйын жолуну ёрлюгюн (Мокъаланы М. Къушну ауанасы: 7). *Жаш адамла къыйын ишде урунургъа суймейдиле.*

Тынч 1 сѳ. Къыйын болмагъан, женгил. Кѣчгюнчюлюк тынч иш болмагъанын ким да ангылагъанды (Тѣппеланы А. Кюн батмайды: 20).

КЪЫЙЫН II – ТЫНЧ II

Къыйын II хал. сѣзл. Бир затха кюч – къарыу салынып, къоратылып, тынчлыкъ бла этилмеген. *Бир тыбыргъа къарамагъан юйдегили къыйын тюзеледи (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 184). Манга андагъы тенглеримча, Татлы тенг къыйын табылыр («Жарыкъ жолда»: 113).*

Тынч II хал. сѣзл. Акъырын, ырахат болуп этилинген. *Мырзабек, тѣппеси бла къарай, тынч атлай келеди (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 138)*

КЪЫЙЫНЛЫКЪ – ТЫНЧЛЫКЪ

Къыйынлыкъ ат Къыйын хал, болум. Ёксюзге жетген къыйынлыкъны сабан агъач да биледи (н.с.). Къыйынлыкъда артха тургъан эр киши туююдю (н.с.).

Тынчлыкъ ат Къайгысызлыкъ, ырахатлыкъ, сабырлыкъ. Халкъны тынчлыкъ бийлеп кѣлюн, Къууанчха къуллана жолла, Бири

бирин кѳууа керн, Оздула, оздула жылла (Мокѳаланы М. Кѳушну ауанасы: 70).

КЪЫНГЫР – ТЮЗ

Кѳынгыр 1 сѳф. Тюз болмагѳан, бир жанлы, бир жанына аума болгѳан. Кѳынгыр ташлы жолларында баргѳанма, Жомакѳчы кѳартха тынгылай, жыр эте (Кѳулийланы Кѳ. Сайлама, 1:194). Юйюне кѳараса, юйю бир кѳынгыр аман юйчюк («Кѳарачай халкѳ таурухла»: 149).

Тюз 1 сѳф. Кѳынгыры болмагѳан, сѳйдам. Тизгн юйле, тюз орамла, Несн башхады шахардан (Маммеланы И. Санга саугѳам: 73). Жашла агѳачдан тюз чыбыкѳла келтирдиле.

КЪЫНГЪЫР II – ТЮЗ II

Кѳынгыр II хал. сѳзл. Тюз болмай, бюгюлюп. Жангыз терек кѳынгыр ёсер (н.с.). Ыннаны жюгю асыры ауурдан бюгюлюп, кѳынгыр болуп келеди.

Тюз II хал. сѳзл. Кѳынгыры, бюгюлгени болмай. Ожакѳ кѳынгыр болса да, тютюн тюз чыгѳады (н.с.).

КЪЫНГЫРЛЫКЪ – ТЮЗЛЮК

Кѳынгырлыкѳ ат Бир затны кѳынгыр халы, болуму, кѳынгыр болгѳанлыкѳы. Узакѳдан кѳарасанг, эшикни кѳынгырлыкѳы игн да эсленеди. Бичакѳны сабыны кѳынгырлыкѳы.

Тюзлюк ат Бир затны сѳйдамлыкѳы, душпуру, чунгуру болмагѳаны. Асфальт арбазны тюзлюгюне бла сѳйдамлыкѳына кѳарап турлугѳунг келеди. Юй орунну тюзлюгю.

КЪЫНГЫР -МЫНГЫР – ТЮППЕ-ТЮЗ

Кѳынгыр-мынгыр сѳф. сѳл. тил. Кѳынгыр этилген, баргѳан, ызланган, тартылгѳан, ёсен. Насынны жолу ол кѳынгыр-мынгыр улоу жолчукѳму, огѳесе ауушдан аугѳан жолму болур? (Байрамукѳланы Х. Чолпан: 51). Хунаны кѳаланнганы кѳынгыр-мынгыр эди.

Тюппе-тюз сыф. сёл. тил. Къынгыры болмай этилген, ызланган, тартылган, ёсген. Жонулуп этилгенча, тюппе-тюз бутчукъларын бир жерге жыйып, Шерийфат Айшатны хыны тюрсюнюне жолукъду (Къобанланы А. Кюн таякъла: 11). Талада терекле ичинде тюппе- тюз ёсген къайын терек эди.

КЪЫСХА – УЗУН

Къысха 1 сыф. 1. Узун болмагъан. Жипни узуну — иги, сёзню къысхасы – иги. Эл эрттеден сакълагъан самал жел бу хайырсызны къыстап, кюн бетледе къауданны ачмаса, бу къысха кюнледе хал-жар башланы чачаргъа тюшерикди (Текуланы Ж. Къара кюн).

2. Кёпге бармагъан, кесек заманны ичинде болгъан. Нечик къысха эди бу жомакъ, Жубандырып женгил бошалгъан. Танг алагъа жауду жабалакъ, Къабынды жюрегим ачыудан (Моттайланы С. Толгъан ай: 54). Къыш кюнле къысха болгъанлары себепли, терк окъуна къарангы болуп къалады (Залийханланы Ж. Тау къушла: 115).

Узун 1 сыф. Узунлугъу узун болгъан. Юсюп узун къара кирпичкери, дугъумча, къара кёзлери, къалын къара къашлары, къызыл ингилиги тёгюле, ариу акъ бети Асиятха сурагъа ариу кёрюнеди (Шауаланы М. Мурат: 29).

2. Узакъгъа кёп заманнга созулгъан. Узун кече. Узун кюнле башландыла.

КЪЫСХА II – УЗУН II

Къысха хал. сёл. Узун этмей. Темир кессенг, къысха кес, тую барсанг созулур (н.с.). Къысха къырккъылгъан къалын чачлы, ариу къызын кёргенде, Семён жеринден къопду (Гуртуланы Э. Тенглерим: 96).

Узун хал. сёл. Къысха этмей. Агъач кессенг, узун кес, жона барсанг, къысхарыр (н.с.).

КЪЫСХАБОЮН – УЗУНБОЮН

Къысхабоюн сыф. Боюну къысха болгъан. Къысхабоюн

малкъарлы гёжеф эркин тутушууда биринчи жерге чыккыганды.

Узунбоюн сыф. Боюну узун болгъан. *Къыбылагъа жан атханла, Узунбоюн турнала (Батчаланы М. Сагъышла: 19).*

КЪЫСХАБУРУН – УЗУНБУРУН

Къысхабурун сыф. Буруну къысха болгъан. *Къысхабурун чыпчыкъла.*

Узунбурун сыф. Буруну узун болгъан. *Заурбекге боза келтирген узунбурун киши, тауча жарты-къурту чалдыра, элни, келин келген юнню байлыгъыны юсюнден хапар айтады (Гулаланы Б. Къачхынчы: 15).*

КЪЫСХАЕТЕК – УЗУНЕТЕК

Къысхаетек сыф. Этеги къысха болгъан. *Къысхаетек жыйрыкъ. Къысхаетек къызчыкъла тойда алапат теңсейдиле.*

Узунетек сыф. Этеги узун болгъан. *Узунетек чепкен. Узунетек жыйрыкъ.*

КЪЫСХАКЪУЙРУКЪ – УЗУНКЪУЙРУКЪ

Къысхакъуйрукъ сыф. Къуйругъу къысха болгъан. *Къысхакъуйрукъ ит.*

Узункъуйрукъ сыф. Къуйругъу узун болгъан. *Узункъуйрукъ саурусхан къазандагъын тауусхан (элбер). Узункъуйрукъ тюлкую.*

КЪЫСХАЛЫКЪ – УЗУНЛУКЪ

Къысхалыкъ ат Бир затны узун болмагъаны. *Къысхалыгъын билеме жолуму да, Ачыу, ёлюм да болмаз къаялагъа (Къулийланы Къ. Жаралы таш: 59).*

Узунлукъ Бир затны бир бирден араларыны узакълыгъы. *Аппа жолну узунлукъун жаратмады. Юнню эни бла узунлукъу.*

КЪЫСХАЧАЧ – УЗУНЧАЧ

Къысхачач *сыф.* Чачы къысха болгъан. Къысхачач тиширыу. *Бусагъатда* къызыланы хазнасы къалмай, къысхачачладыла.

Узунчач *сыф.* Чачы узун болгъан. Алмосту узунчач, туюкю мазаллы болгъанды, сёлеше билмегенди, алай а адам улусуну тилин ангылагъанды («Къарачай-малкъар мифле»: 165).

КЪЫЯУЛУ – КЪЫЯУСУЗ

Къыяулу *сыф.* Бузукълугъу, къыяу болгъан. Къыяулу адамгъа аман айтсанг да, сакъатын сагъынма (айт.). Къыяулугъа, къарыусузгъа иги болуу таулулада тёреди (Къулийланы Х. Дорбунда ушкок атылды: 72).

Къыяусуз *сыф.* Къыяусуз адам. Тау тиширыу ишлегенди аяусуз, Саны болгъанды, къурч темирлей, къыяусуз (Шахмырзаланы С. Таулуну календары: 92). Элде къанлы урушдан къыяусуз къайтханла бек аз эдиле («Шуёхлукъ»).

КЪЫЯУЛУДУКЪ – КЪЫЯУСУЗДУКЪ

Къыяулудукъ *ат* Къыяу болгъан. Ол кёзлерини къыяулудукъларын докторла тохташдырхынчы сезмегенди.

Къыяусулдукъ *ат* Къыяуу болмагъан, къыяуу жокъ. Ыннаны бутуну къыяусулдукъун доктор тохташдырды. Атны къыяусулдукъу белгили болду.

М

МАГЪАНАЛЫ – МАГЪАНАСЫЗ

Магъаналы 1 *сыф.* Терен магъанасы болгъан. Малкъарлыланы бла къарачайлыланы ариу жырлары, айтхылыкъ нарт таурухлары, аламат жомакълары, терен магъаналы нарт сёзлери, огъурлу бешик

жырлары, алгъышлары халкъны жаш тѣлюсюне ёмюрлюк юлгю болуп келгендиге («Къарачай-малкъар фольклор»: 5).

2. Энци уллу магъанасы болгъан, бек керекли. Бек магъаналы жер болгъаны себепли, Асхат кеси да Малкъар тарын сакълагъанла бла биргеди (Ёзденланы А. Саняит: 142).

3. Иги кесек, иги, танг, аслам, уллу. Жаш адамла шахарны ёстюнюне магъаналы юлюш къошадыла («Заман»).

Магъанасыз 1 сыф. 1. Магъанасы болмагъан, оюмсуз. Магъанасызды бир киши Этген ишге зарланнган, Билген адамгъа эришип, Билмеген ишин алгъан («Шуёхлукъ»).

2. Магъанасы осал, къарыусуз жазылгъан. Магъанасыз, фахму-суз назмуланы / не чыгъарманы да аны кибик/ хайырлары болгъан огъай, хатталары болады (Байрамукъланы Н. Назму бла жазылса: 29).

3. Бош, тутхучсуз. Жагъафарны бу сѣзлери алай бош, магъанасыз сѣзле болуп къалмадыла (Эбизеланы А. Махти: 11).

МАГЪАНАЛЫ II – МАГЪАНАСЫЗII

Магъаналы II хал. сѣзл. Игиди, тапды дерча. Магъаналы сѣлешиу.

2. Хайыры болурча. Ишчиле этген ишлери магъаналы, къыйматлы болурча кюрешедиле.

Магъанасыз II хал. сѣзл. Тап, иги угъай. /Асхат Ариубатха:/ Аны бла бошайым, магъанасыз кѣп жазып, башынгы аурутдум (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 18).

2. Бош бошуна. /Махмут:/ – Юсюп, керексиз затланы айтып, адамны къанын бузма. Асиятны ётюрюк айтмаучусун билесе. Сени суймейме десе не дауунг барды? Магъанасыз жаншай турма (Шауаланы М. Мурат: 34). Адамны малы, мюлкю болгъанлыкъгъа уа, тенглик, мархабатлыкъ кѣрмесе, жашауу магъанасыз болгъанын анда биледи («Минги-Тау»).

МАГЪАНАЛЫЛЫКЪ – МАГЪАНАСЫЗЛЫКЪ

Магъаналылыкъ ат Терен магъанасы болгъан. Назмуну терен магъаналылыкъ барды.

Магъанасызлыкъ ат Магъанасы болмагъан. Докладны магъанасызлыкъбы.

МАЖАРЫУЛУ – МАЖАРЫУСУЗ

Мажарыулу сыф. Бир затны мажара билген. Мажарыулу адам.

Мажарыусуз сыф. Бир затны мажара билмеген. Ол мажарыусуз адамды.

МАЖАРЫУЛУЛУКЪ – МАЖАРЫУСУЗЛУКЪ

Мажарыулулукъ ат Бир затны мажара билгенлик. *Жашла ишни мажарыулулукъларына элчилени ийнандырдыла.*

Мажарыусузлукъ ат Бир затны мажара билмегенлик. *Аны мажарыусузлукъун кёпле биледиле.*

МАНГА – САНГА

Манга бет. алм. Мен дегенни бериучю болуш формасы. – *Манга бир зат да керек туююлду. Жалан да биз Нальчикде сатарыкъ тууарланы сени адамларынг сюрсюнле (Шауаланы М. Мурат: 96). /Жилян:/ – Сени насыбынз тутду, манга жолукъдунг. Мен ол туюшню жоралайым, алай он минг алтынны экибиз да теппе-тенг этербиз, беш жюзю сени, беш жюзю мени болур (Алгъышла, нарт таурухла, жомакъла, жырла, элберле...: 37).*

Санга бетл. алм. Сен дегенни бериучю болуш формасы. *Игилик этсенг, айтма, санга этселе, айт(н.с.). Зекерия босагъадан атлар-атламаз, жеринде сын болду. – Санга не болгъанды? – деп гузаба сёлешди (Толгъурланы З. Тёгюлген минчакъла: 20).*

МАРХАБАТЛЫ – МАРХАБАТСЫЗ

Мархабатлы сыф. Хатырлы, жумушакъ жүреккли, халаллыкъ болгъан. *Жер! Жаягъымы кысама кырдыгынга. Къарайма отча кызаргъан гюллеринге. Адамлагъа бир бирлерин кыырдырыргъа къойма! Мархабатлы бол сабийлеринге (Къулийланы Къ. Чумла кызарадыла: 72). Мархабатлы иш.*

Мархабатсыз сыф. Къаты, кюйсюз, хатырсыз, халаллыгы болмагъан. Кеси уллу, ёсюмлю, къарамыйыкъ, къаракъаш, Къолан-кёлек, Мархабатсыз, гурмук жаш (Къулийланы Х.-М. Жырны заманы: 134). Налат ол мархабатсыз къаты жюреклеге (Ёртенланы А. Жазгъанларыны сайламалары: 78).

МАСХАПЛЫ I – МАСХАПСЫЗ I

Масхаплы I сыф. Адепли, намыслы, адам. Ала жангыз жашларын не бек тангкёрдю этселе да, ол масхаплы, чемер адам болалмады (Тёпеланы А. Ташыуул). Ол кюн ала бек масхаплы иш этгендиле.

Масхапсыз I сыф. Адепсиз, намыссыз, адамлыкъсыз. /Директор:/ Бизни ичибизде «тохтаны», «тынны» билмегенле, масхапсызла, школчу деген сёзню сыйын сакъламагъанла да бардыла (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 248). Айхайда, танг ата туруп болгъан къара иш, Хамызатны ангылаууна кёре, адамлыкъ бла келишимеген, дуняда бир тюрлю кереклиси, къыйматы болмагъан, масхапсыз иш эди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 36).

МАСХАПЛЫ II – МАСХАПСЫЗ II

Масхаплы II хал. сёзл. Тап, кереклисича. Ала жангыз жашларын кесин масхаплы жюрютюрча юйретгендиле.

Масхапсыз II хал. сёзл. Тапсыз, хылы-мылы. Масхапсызны ичи – жалгъан (айт.). Жаш, къартладан да уялмай, масхапсыз сёлешиди.

МАСХАПЛЫЛЫКЪ – МАСХАПСЫЗЛЫКЪ

Масхаплылыкъ ат Адеплилик, намыслылыкъ, адамлыгы болгъанлыкъ. Къызны масхаплыгына киши ишекли туюнл эди.

Масхапсызлыкъ ат Адепсизлик, намыссызлыкъ. Жашны масхапсызлыгына кёпле сейир этдиле.

МАХТА – СЁК

Махта *эт.* Бир затны неда биреуню игилигин, асыулугъун жаратханынгы билдир. Оллахий, мындан бир ичген къуруда кенеу этгенлей турлукъду, – деп, Ибрахим бозаны махтады (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 159). Ингирде, Лейляны анасы келгенде уа, Жаннетни анасы Аминат къызчыкъны бир бек махтады : – Ахыры, Зайнаф, бу Лейляны манга берип къойсанг а, не къадар затыма жарайды. Къаллай жумушчу къызынг барды сени! (Мусукаланы С. «Къарылгъачла»: 235).

Сёк *эт.* Бир затны неда биреуню аманла, аманды де. Адамны ташада сёкме, туурада махтама (н.с.). Хан, жашны /Гуаны/ махтап, саугъала да берип эркелетеди, алай жашны жоюлурун суююп айланган аман адам, ханнга келип, аны ётюрюкле айтып сёгеди («Минги-Тау»).

МАХТАЛ – СЁГЮЛ

Махтал *эт.* Махта дегенни зорлаучу айырмасы. Эки элинги тыйсанг, жети элде махталырса (н.с.). Жандарм ишлери бла махталгъан штабс-капитан ишни къыйналмай бажармазлыгъына ий-нанды (Къобанланы Д. Таулада таууш: 13).

Сёгюл *эт.* Сёк дегенни зорлаучу айырмасы. Айтылгъан буй-рукъ сёгюлмез, сёгюлген бегимез (н.с.). Биреу биреуню кёзден таша сёксе, Ыннам сёгюлгенге ёкюл болгъанды (Зумақъулланы Т. Кёз жарыгъым: 91).

МАХТАЛЫУ – СЁГЮЛЮУ

Махталыу Махтал дегенден *этим ат.* Болсада, аны /Зулкъарнейни/ акъылы ырысхы жыйыуда, бирси эллилени арасында байлыгъы бла махталыуда туююл эди (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 25). Жыйылыуда махталыу.

Сёгюлюу Сёгюл дегенден *этим ат.* Осал иш этгени ючюн сёгюлюу. Ныгъышда сёгюлюу.

МАХТАТ – СЁКДЮР

Махтат *эт.* Махта дегенни кьатланыучу айырмасы. Ахшы иш кеси кесин махтатыр (н.с.). Кесинги махтат.

Сёкдюр *эт.* Сёк дегенни кьатланыучу айырмасы. Жаиш, иги окьумай, жыйылыуда кесин сёкдюрдю. Тенглеринден артха кьалып, кесин сёкдюрмез ючюн кьыз кьадалып ишлейди.

МАХТАТЫУ – СЁКДЮРЮУ

Махтатыу *Махтат* дегенден *этим ат.* Аскерде иги кьуллаукъ *этип*, кесин махтатыу.

Сёкдюрюу *Сёкдюр* дегенден *этим ат.* Низамны бузуп, кесин сёкдюрюу.

МАХТАУ 1 – СЁГЮУ 1

Махтау 1 *Махта* дегенден *этим ат.* Ариу кьылыкълы, иги окьугъан сабийни *махтау*. Иги юйюр ёсдюргенлери ючюн, ата-ананы *махтау*.

Сёгюу 1 *Сёк* дегенден *этим ат.* Ишни толусунлай билмей, биреуню сёгюу айыпды. Зухура *махтаугъа да, сёгюуге да* сакъ бола эди (фольк.).

МАХТАУ II – СЁГЮМ, СЁГЮНЧ (кьарач.)

Махтау II *ат* Биреуню ишине неда бир затха берилген ахшы, кёлге жараулу багъа, ыразылыкъ, бюсюреу, ыспас. Сабанлагъа – чыгъыу, жашнау, гыржын бла тузгъа – махтау (н.с.). Жаиш кьызны юсюнден кьарт Кьонакъны алай айтханы бек улуу махтау эди (Залийханланы Ж. Жаннган жюрекле: 214).

Сёгюм *ат* Сёкген, аманлагъан сёзле. Иги критикагъа сёгюм деген терсди («Жарыкъ жолда: 4). Тенгим, адам жашауда тюбейди кёп затлагъа: сёгюмге не *махтаугъа, хайыргъа не хатагъа* («Жюрек жырлайды»: 209).

Сёгюнч *ат* кьарач. кь. сёгюм. Эрден чыгъып, эрге баргъан – эл сёгюнчю, Эри ёлюп, эрге баргъан – эл *тёренчи* (н.с.). Кьыз сёгюнчге сакъ бола эди.

МАХТАУЛУ – СЁГЮМЛЮ, СЁГЮОУЛЮ

Махтаулу *сыф.* Махтаугъа тийиншли, махтаалгъан, аты иги бла айтылгъан, белгили. *Жаш, жигер ишлегени ючюн, махтаугъа тийиншли болду. Ол махтаулу адам болгъанды.*

Сёгюмлю *сыф.* Сёгюмге тийиншли болгъан. *Сёгюмлю иш кёплени жарсытды. Аны /жашны/ къылыгъы сёгюмлюдю.*

Сёгююлю *сыф.* къ. сёгюмлю. *Сёгююлю статья. Бу жол аны иши сёгююлюдю.*

МИН – ТЮШ

Мин *эт.* Атны, эшекни д.а.к. хайыуанны юсюне, сыртына эки айры олтур. *Къыйынлы, тюеге минсе да, ит къабар (н.с.). Жашчыкъ миннген кёк эшек Машинаны ызындан терк чабады, эрише (Къулийланы Къ. Юйюнге игилик!: 375).*

Тюш *эт.* Бир затны юсюнден, ичинден тынч халда аякъларынгы жерге сал, чыкъ. – *Не болгъанды, тракторла нек ишлемейдиле?! – деп, Жамийлят, атдан тюшгенлей, саламлашхынчы окъуна, ачыулу сорду (Кацийланы Х. Тамата: 99). Жаш самолётдан тюшерге нёгерлери жетдиле.*

МИНДИР – ТЮШЮР

Миндир *эт.* Атха, эшекте, машинагъа д.а.к. затха минерге болуш. *Эшекден жыгъылгъанны атха миндирме (н.с.). /Сатанай Ёрюз-мекге:/ Къуш, сени сыртына миндирип, Къызыл Фукну тау башында къаласына элтир (Тёптеланы С. Къарашауай бла Ёрюз-мек: 52).*

Тюшюр *эт.* Болушупнеда кюч бла биреуню атдан, машинадан д.а.к. башха затдан тюшерча эт. *Къонакъланы атларындан тюшюрюп, къонакъ юйлеге жерлешидиредиле (Шахмырзаланы С. Танг аласында: 21). Нарт Дебетни тамата жашы Алауганны атдан тюшюрюрге эмегенлени саны жетмеди («Нартла»: 146).*

МИНДИРИЛ – ТЮШЮРЮЛ

Миндирил Миндир дегенни зорлаучу айырмасы. Эки жашчыкъ да бир атха миндирилдиле.

Тюшюрюл Тюшюр дегенни зорлаучу айырмасы. Къойла жюк ташыучу машинадан тюшюрюлдюле.

МИНДИРИЛИУ – ТЮШЮРЮЛЮУ

Миндирилиу Миндирил дегенден *этим ат*. Сабийлени самолётха миндирилиулерин иги кесек заман алды.

Тюшюрюлюу Тюшюрюл дегенден *этим ат*. Къартланы вертолётдан тюшюрюлюулерин суратха алдыла.

МИНДИРИУ – ТЮШЮРЮУ

Миндириу Миндир дегенден *этим ат*. Сабийлени атлагъа миндириу.

Тюшюрюу Тюшюр дегенден *этим ат*. Къартланы автобусдан тюшюрюу.

МИНДИРТ – ТЮШЮРТ

Миндирт Миндир дегенни къатланыучу айырмасы. Сабийлени атлага миндирт.

Тюшюрт Тюшюр дегенни къатланыучу айырмасы. Анна нартох машокну чырдакъдан тюшюртдю.

МИНДИРТИУ – ТЮШЮРТЮУ

Миндиртиу Миндирт дегенден *этим ат*. Къонакъланы поездге миндиртиу.

Тюшюртиу Тюшюрт дегенден *этим ат*. Биченни арбадан тюшюртиу.

МИНИЛ – ТЮШЮЛ

Минил эт. Мин дегенни зорлаучу айырмасы. «Была /тауукъла/ манга сют, жюн бермейдиле, Жегилип, минилип, асыу этдирмейдиле (Отарланы С. Жюрек сауҕа: 64). Минги тауҕа юч тюрлю жол бла миниледи.

Тюшюл эт. Тюш дегенни зорлаучу айырмасы. Солурҕа келгенле тауҕа минилген, андан тюшюлген жерлеге тынгылы къарайдыла.

МИНИЛИУ – ТЮШЮЛЮУ

Минилиу Минил дегенден этим ат. Минги тауҕа минилиучю жолла.

Тюшюлюу Тюшюл дегенден этим ат. Къалаҕа минилиуюнден эсе тюшюлюую къыйынды.

МИНИУ – ТЮШЮУ

Миниу Мин деген этим ат. Терекни башына миниу. Атха миниу.

Тюшюу Тюш дегенден этим ат. Тёлеуге тюшюу. Машинадан тюшюу.

МУШТУХУЛ – МЫТ-МЫТ

Муштухул сѳ. Бек ашыкъдырыучу(ашыгыучу), гузаба этдириучю (этиучю), ашыгып, ашыкъ-бушукъ этилиучю неда этилик. Муштухул иш. Муштухул адам.

Мыт-мыт сѳ. сѳл. тил. Мытыр, акъбырын кымылдаучу. Мыт-мыт жаш. Ынна мыт-мыт келинлени жаратмайды.

МУШТУХУЛЛУКЪ – МЫТ-МЫТЛЫКЪ

Муштухуллукъ ат Ашыгышлыкъ, гузабалыкъ. Зухураны ёлююн муштухуллукъда, къуругъан суу ызына атып, басдырдыла (Этезланы О. Гарда: 224). Тойҕа хазырланганлада муштухуллукъ, ашыгыулукъ эсленеди.

Мыт-мытлыкъ ат Мытырлыкъ, акъырынлыкъ. – Мыт-мытлыкъны къояргъа керекди! – деди аппа чалгъычы жашлагъа. Жаш, акъыллы болгъанлыкъгъа, мыт-мытлыкъны бар эди.

МЫЙЫКЪЛЫ – МЫЙЫКЪСЫЗ

Мыйыкълы сыф. Мыйыкълары болгъан. – Бек алгъа Нохлагъа жюриген мыйыкълыны, ызы бла нохну кесин тунчукъдурсакъ, кълалгъанла иш туююдюле, – деп, къошду ктайсы эсе да (Шауаланы Х. Кюйген тап: 34). Мыйыкълы эр кишилени мыйыкълары кырау тартыпды (Байрамукъланы Х. Жылла бла таула: 227).

Мыйыкъсыз сыф. Мыйыкълары болмагъан. Мыйыкълыны мыйыкъсыз алдар (н.с.). Мыйыкъсыз жашчыкъла лахор этедиле.

МЮЛКЛЮ – МЮЛКСЮЗ

Мюлклю сыф. Къолунда болгъан, онглу, бай. Ханны мюлклю болгъанын билип, къызын кёпле тилей эдиле(фольк.). /Зубайда Сагъытха:/ Сен юйлю, мюлклю адамланым сайларыкъса, кесингча бир жаланбыдырагъа жалынган болмаса (Къобанланы А. Кюн таякъла: 148).

Мюлксюз сыф. Жарлы, къолайсыз. Ол малсыз, мюлксюз адамладан эди. Патчахны заманында жашагъан халкъ жарлы, мюлксюз эди (Тёпеланы С. Уучу Зауурбек: 4).

Н

НАЛЛЫ – НАЛСЫЗ

Наллы сыф. Нал урулгъан. Аппа къошдан келгенлей атны наллы табанларына къарады. Жашчыкъ, тайчыгъына минип, аны наллы туякчыкълары «таркъ-туркъ» этгенине къууанып барады («Нюр»).

Налсыз сьф. Нал урулмагъан. Налсыз атла таишы жолда сюй-генлерича керилип жорталмайдыла (Хубийланы О. Аманат, I:157).

НАМЫСЛЫ I – НАМЫССЫЗ I

Намыслы I сьф. Намысы болгъан, жюрюген. Солтан орта бойлу, назик санлы жашды, намыслы адамды (Закаланы З. Солуу кюн: 50). Башхаланы къатында Майрус бек ариу къызды дейме! Чиммакъ бети, дугъум кёзлери, къап-къара къаишлары, субай санлары. Кеси да намыслы, жигер... (Къулийланы Х. Оноу).

Намыссыз I сьф. Намысы болмагъан, намысны сакълаяла-магъан. Намыссыз, кир ниетли адам иги болаллыкъ тюйюлдо (Гыттыуланы М. Ачыкъ жюрекле: 137). Намыслыдан – адамлыкъ, Намыссыздан – аманлыкъ («Ёзден адет»: 309).

НАМЫСЛЫ II – НАМЫССЫЗ II

Намыслы II хал. сёзл. Намыс этип. Этген ахшылыгъы ючюн, халкъ ариу Сатанайны да намыслы, сыйлы кёрдюле, анга кёп саугъала да бердиле (Тёппеланы С. Къарашауай бла Ёрюзмек: 54). Намыслы бол.

Намыссыз II хал. сёзл. Намыс этмей. Жаш, кесинден таматалагъа да бет этмей, жалгъан айтып, намыссыз сёлешиди. Атынг ичгичиге чыкъса, намыссыз болурса (айт.).

НАМЫСЛЫЛЫКЪ – НАМЫССЫЗЛЫКЪ

Намыслылыкъ ат Бети, намысы, сыйы, хурмети болгъанлыкъ. Манга намыслылыкъды жангызлай къалгъан. Жашауда ким бла болса да баргъандан эсе (Зумакъулланы Т. Кёз жарыгъым: 6). Ариулукъ бла, намыслылыкъ бла мени нёхюме жетген къайда барды! (Кацийланы Х. Тамата: 69).

Намыссызлыкъ ат Бетсизлик, хурметсизлик. Къанлым да сынамасын кёчгюнчюлюкде адамла сынагъан намыссызлыкъны («Зорлукъ») Намыссызлыкъ келтирген айып.

НАСЫПЛЫ – НАСЫПСЫЗ

Насыплы сѳ. Насыбы болгъан, насыпны, кѳууанчны сезген. Кѳыйынлыны кѳаргѳышы, насыплыны алгѳышы кѳабыл болур (н.с.). «Насыплы», – дей эдиле ала анга. Ким биледи, бирлери аны зарланып айтсала да, бирлери таза жюреклеринден айта болур эдиле (Токѳумаланы Ж. Кѳурч бюгюлмейди: 276).

Насыпсыз сѳ. Насыбы болмагъан, тутмагъан. /Мукѳаш:/ Аны ол насыпсыз атасыча, кесими аякъ тюнге малтатып а кѳалай жашайым? (Гулаланы Б.Тызыл тарыны назылары: 38). /Азиза/ – Башым быллай бедишликге нек кѳалыргѳа керек эди. Кимге не этгенме мен? – деп жияй эди насыпсыз, кѳуртхагѳа аз да ишекли болмай (Ёл-мезланы М. Ойбер таурухла).

НАСЫПЛЫЛЫКЪ – НАСЫПСЫЗЛЫКЪ

Насыплылыкъ ат Насыбы бар. Кѳыз кесини насыплылыгѳын ангылады.

Насыпсызлыкъ ат Ачыу, жарсыу, бушуу, кѳыйынлыкъ, насыбы жокълукъ. Насыпсызлыкъ соруп келмейди инсанга, Келип басса, ташны чайнатады анга (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 86).

НЕКЯХЛЫ – НЕКЯХСЫЗ

Некяхлы сѳ. Некях этилген, некяхы болгъан. /Зайнаф:/ – Да мен ...Биреуню некяхлы кѳатыныма... (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 144).

Некяхсыз сѳ. Некяхы болмагъан, некях этилмеген. Душман элни мажал кѳызын алып кетгенди, Аланы некяхсыз кѳатын этерге (Этезланы О. Нарт кѳаланы хапарлары).

НИЗАМЛЫ I – НИЗАМСЫЗ I

Низамлы I сѳ. Низамны бузмаучу, андан чыкѳмаучу. Низамлы жашны сураты школну сыйлы кѳангасында турады.

2. Бир белгиленген, жораланган, тохташдырылган жерде болган. Аны /жашны/ энчи мюлкюнде низамлыды хар заты (Балаланы О. Башчы теке: 73).

Низамсыз II сүф. 1. Низамны бузган, анга келишмеген, андан чыккан. Биз /Солтанны/ тюненеги низамсыз ишине кыарарга жыйылганбыз (Шауаланы Х. Кюйген тап: 69).

2. Бир тюрю бир жоругу болмаган. Сенгиркеле башладыла низамсыз кеп жырланы (Гуртуланы Б. Жарык танг: 168). Эмегенле нартыга низамсыз оюнла кергюзтедиле (фольк.).

НИЗАМЛЫЛЫКЪ – НИЗАМСЫЗЛЫКЪ

Низамлылыкъ ат Низамны бузмаулукъ. Сабийлени низамлылыкъга юйретдиле.

Низамсызлыкъ ат Низамны бузуулукъ, кылыксызлыкъ. Аллай низамсызлыкъга адам тезюп туралмазлыкъгы ачыкды.

НЮРЛЮ – НЮРСЮЗ

Нюрлю сүф. 1. Жарыгы болган, жарык жайган, теккен. Кюнню нюрлю таяклары, кеслерини жарыкларын агчаны ичине седегей тегедиле (Кьоджакланы Т. Сыргачыкыла: 43). Ата Журтум – мени земзем суумса, Эсим аны, тохтамайын, кыатлайды, Нюрлю бетинг а кюн болуп жашнайды, Ариулукну, айбатлыкны жаныса (Моттайланы С.Сезимни бийиклери: 131).

2. Сюйдюмлю, жүрек илешген. Бюгюн кибик кез аллымда турадыла ышара Сени /анамы/ нюрлю, огурулу кезлеринг (Отарланы К. Жолла: 129). Кьол узатабыз сюйюп, Хош келдинг сен, нюрлю Май! (Хубийланы О. Мурат: 119).

Нюрсюз сүф. 1. Нюрю,тюрсюню жарык болмаган. Ол кюнле тынчлыксыз эдиле. Кечеле уа – татлы жуктусуз. Ол кюнле нюрсюз эдиле, кечеле уа – чолпан жулдузсуз (Бабаланы И. Жетегейле: 80).

2. Сюйдюмсюз, жүрек илешмеген. Комендантны нюрсюз бети, хыйла кезлери, жийиргенчли сёзлери мени эсимдедиле («Зорлук»). Кюйсюз адам, нюрсюз болур (айт.).

О

ОГЪАЙ (къарач.) / УГЪАЙ – ХАУ / ХОУ

Огъай *угъайл. кес. къарач.* Берилген соруугъа алай тюйюлдю, быллайды деген жууап формада жюрютюледи. /*Мырзабек:/* Огъай, къадаргъа къаршы атларгъа жарамаз (Сылагъарланы К. Кёмеуол: 90). Огъай, мен бюгюн юйге барлыкъма.

Угъай *угъайл. кес.* – Къызынг, неге да къолун жарашдырып, ана кёлюн сакълагъан адам болгъанды. *Жашынг а? Угъай*, жашынг алыкъа адам болмагъанды (Тёпеланы А. *Отлукъ ташла*: 17). *Ёзге, университетде угъай*, битеу республикада да аны танымагъан болмаз дерчады (Тёпеланы А. *Сангырау къол*: 227).

Хау *хаул. кес.* Соруугъа жууап бере туруп, ыразы болгъанын, тюздю дегенин кёргюзтеди. – *Дерслеринги этгенмисе? – деди ата-сы. – Хау, – деп, жууаплады жашчыкъ. /Чиппо офицерге:/ – Хау, эрттеден бери айланады. Юйюрюн къыргъандан бери. Энди уа шуёхла окъуна болгъанга ушайдыла (Толгъурланы З. Кёк гелеу: 308).*

Хоу *хаул. кес.* *Хоу, ангыладым, – деп, Юсюн, китабын да къолтугъуна къысып, кесини чатырыны ичине ташайды (Гуртуланы Э. Тенглерим: 30).* – *Сибилчи бла Сюнсюлчю сизмисиз? – деп соргъанды Ёрюзмек. – Хоу, Ёрюзмек, ол экиси бизбиз. Алай эсе, бизни кесинге нёгерге ал (Таумурзаланы Д. Ауал бла Астал: 138).*

ОГЪАРГЪЫ – ТЁБЕННИ

Огъаргъы *сыф.* Огъары жанындагъы. Огъаргъы юйде тенгим жашайды. Ол къыз Акъ суу элни огъаргъы къабагъында жашайды.

Тёбенни *сыф.* Тёбен жанындагъы. Тёбенни бла огъаргъы бир бири бла кюрешгенча. Тёбенни къабакъ.

ОГЪАРЛАКЪ – ТЁБЕРЛАКЪ

Огъарлакъ *орун. сёзл.* Бийширек, ёргерек. Мухаммат къайын терекчикни огъарлагъындан тутуп, энише бюкдю. Биз шауданнга огъарлакъ бардыкъ.

Тёберлакь орун. сёзл. Энишгерек, энишгерекдеги жер. Тёберлакьны тапсанг, ёрге ётпю кюрешме (н. с.). Тёберлакьда кьойла кютедиле.

ОГЪАРЛАКЪГЪА – ТЁБЕРЛАКЪГЪА

Огъарлакьгъа орун. сёзл. Бийигирекге, ёргерекге. Ала, бизден огъарлакьгъа кетип, кьош ишледиле. Огъарлакьгъа баргъаныбызлай, агъач кьалауургъа бетден- бетге тубемез ючюн артха айландыкь.

Тёберлакьгъа орун. сёзл. Энишгерекге. Элден тёберлакьгъа чыкьгъаныбызлай, бизни элге келе тургъан эки атлыгъа тубедик («Шуёхлукь»).

ОГЪАРЛАКЪДА – ТЁБЕРЛАКЪДА

Огъарлакьда орун. сёзл. Бийигирекде, ёргерекде. Сюлеменни жыйыныны кьошу бизден огъарлакьда эди.

Тёберлакьда орун. сёзл. Энишгерекде. Тёберлакьда туюкеннге бардым.

ОГЪАРЛАКЪДАН – ТЁБЕРЛАКЪДАН

Огъарлакьдан орун. сёзл. Бийигирекден, ёргерекден. Огъарлакьдан ушкок атылгъан тауушла келедиле.

Тёберлакьдан орун. сёзл. Энишгеренден. Бизни кьошдан тёберлакьдан итле юрген тауушла чыкьдыла.

ОГЪАРТЫН – ТЁБЕНТИН

Огъартын орун. сёзл. Баш жанындан, ёргеден. Кёкде жангыз бир булут болмагъанлыкьгъа, огъартын жел, уруп, орамны букьусун ёрге кётюрюп, тёгерекни кьарангы этди (Шауаланы Х. Ач эшикни, менме: 65). Огъартын энип келген ёгюз арбаны дынгырдагъан тауушу келеди (Кьобанланы Д. Таулада таууш: 63).

Тёбентин орун. сёзл. Тубю бла, тёбен жери бла. Кьызла кьысха жол бла тёбентин чум жьыргъа бардыла. Тёбентин келген

ынкывыдычыла ючюнчю кюн Хутайны Исмайылны дууасында тутуп кетген эдиле (Хучиналаны М. Кюйсюз заман: 59).

ОГЪАРЫ – ТЁБЕН

Огъары орун. сёзл. Баш жанында, огъары жанында, бийикде. Бек огъарыда тургъан юйден жашчыкъ дингил тёнгеретип жиберсе, ол шашмай элни аягына чыгъарыкъды (Толгъурланы З. Эрирей: 161). Юйню огъары жанында къарылгъашчыкъла уячыкъ ишледиле («Нюр»).

Тёбен орун. сёзл. Бир затдан эништеде, бир затны эниште жанында. Тёбен агъарадыла акъ булутла, Аз эсленедиле чыракъ къурукъла (Зумакъулланы Т. Къаяда гюлле: 34). /Сафар:/ Ой, былай тёбен кёп аскер бир къауум адамны къуууп, ала да къачып келедиле (Хочуланы С. Хапарла: 9).

ОГЪУРЛУ I – ОГЪУРСУЗ I

Огъурлу I сыф. Адамны ариу кёрюучю, анга жан аурутуучу, иги, ахшы, халал. Огъурлуну оруну хазыр (н.с.). Огъурлу халкъны берекетли жери, Къыйын кюнде ышыкъ бергенсе бизге (Отарланы К. Сайламала, II: 131).

Огъурсуз I сыф. Адамны суймеген, ачыулу, кюйсюз. Къызыны бары алтын эсе, къайдан чыгъадыла огъурсуз къатынла? (н.с.). Душманла уа тиллерин чайнайдыла, Адыргы ачыу эте, къайнайдыла, Букъдурулмай зарлы ниетлерин, къыйыкъ жыйыра огъурсуз бетлерин (Гуртуланы Б. Шуёхла арасында: 22).

ОГЪУРЛУ II – ОГЪУРСУЗ II

Огъурлу II хал. сёзл. Жылы, жарыкъ, шуёхлукъ халда. Мен энди улуу жашчыкъ болгъан эдим, алай аппагъа, алгъынча, гитчечик кёрюне болур эдим, ол мени башымы бир тюрлю жумушакъ, огъурлу сылады (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 175). Ол а, не айтырса, бек огъурлу сёлешеди! («Минги-Тау»).

Огъурсуз II хал. сёзл. Ачыуланып, кюйсюз болуп. Офицер асыры огъурсуз сёлешгенден, Эгеу, къоркъуп эшикге терк-терк

чыктыды (Залийханланы Ж. Тау кыушла: 330). – Сора кыайдагысынын туура сиз да айталлыкты туююлсюз, алаймыды? – деп огъурсуз сорду Хажимырза («Минги-Тау»).

ОГЪУРДУЛУКЪ – ОГЪУРСУЗЛУКЪ

Огъурдулукъ ат Иги ниетлилик, кыайгырыулукъ. Хахай улу кесини огъурдулугъуна жангыдан ийнанып, кыойчуну кыылыкты-сызлыгына ичинден сейирсинди (Толгъурланы З. Тёсюлген минчактыла: 75). Огъурдулукъну билмеген адамла кёндюле.

Огъурсузлукъ ат Ачыулануучу хал, кыылыкты, кюйсюзлюк. Малланы сюргенлени огъурсузлукъларын билген Сарыбий кесине бек сакты эди (Этезланы О. Тарда: 63). Жашны кыарамыны огъурсузлугъун жаратмадыкты.

ОКЪУУЛУ – ОКЪУУСУЗ

Окыуулу сыф. Окыуу болгъан. Артта нарт сёзлеринде айтылырча, Окыуулу болсунла адамларыбыз (Кыулийланы Кы. Сайлама, II:311). Окыуулу кыыз.

Окыуусуз сыф. Окыуу болмагъан, окыуй, жаза билмеген. Палахны жашчыкты Башына кеси алды. Кыыяулу болуп, бала Окыуусуз юйде кыалды (Кыулийланы Х.-М. Жулдузчуктыла: 24). Ыннабыз окыуй билмегенлигине, анга окыуусузду деп, бир адам да, айталлыкты туююлдо.

ОКЪУУЛУ-БИЛИМЛИ – ОКЪУУСУЗ-БИЛИМСИЗ

Окыуулу-билимли сыф. Окыуу, билими болгъан. Окыуулу-билимли келин.

Окыуусуз-билимси сыф. Окыуу-билими болмагъан, окыуй, жаза билмеген. Окыуусуз-билимси адам.

ОЛТУР – ТУР

Олтур эт. Бир жары чёк. Аман адамны кыатына олтурма, олтурсанг да, сокыуранырса (н. с.). Айтханымча, бир ингирде Хотту келеди да,

шинтикге олтурады. Мен да къатына олтурама (Къулийланы Х. Бир ингирде).

Тур эт. Олтургъан неда жатхан жерингден ёрге къоп. Тур -турдан хапар келсе, хур-хурдан хайыр жокъ (н. с.). Апсаты, ёрге туруп, кечеги къонакъгъа бет жарыкълыгъын билдиргенди. Тегейни бютюднда тюрленнгенин кёргенди (Къарачай-малкъар фольклор: 79).

ОЛТУРТ – ТУРГЪУЗ

Олтурт эт. Кюч бла неда тилеп, болушуп олтурурча эт. Председатель, къартланы къатларына келип, биягъыча ышарды, тилеп жерлерине олтуртду (Кацийланы Х. Тамата: 113).

Тургъуз эт. Жыгъылып, олтуруп, тургъан адамны, малны ёрге, аягъы юсюне сал. Устаз, сабийлени олтургъан жерлеринден тургъузуп, жарау этдирди.

ОЛТУРТУЛ – ТУРГЪУЗУЛ

Олтуртул Олтурт дегенни зорлаучу айырмасы. Къонакълa барысы да къурманлыкъ столгъа олтуртулдула. Жангы жюрию башлагъан жашчыкъ таянчакъ шинтикге олтуртулду.

Тургъузул Тургъуз дегенни зорлаучу айырмасы. Сабийле тёшекден тургъузулдула.

ОЛТУРТУЛУУ – ТУРГЪУЗУЛУУ

Олтуртулуу Олтуртул дегенден этим ат. Адамланы залда олтуртулуулары.

Тургъузулуу Тургъузул дегенден этим ат. Солдатланы ёрге тургъузулуулары.

ОЛТУРТУУ – ТУРГЪУЗУУ

Олтуртуу Олтурт дегенден этим ат. Жолоучуланы поездге олтуртуу. Таматаланы машинагъа олтуртуу.

Тургъузуу Тургъуз деген этим ат. Атны шиш тургъузуу. Сабийчикни тёшекден тургъузуу.

ОЛТУРУУ – ТУРУУ

Олтуруу *Олтур* дегенден *этим ат. Дертде олтуруу. Ашаргъа олтуруу.*

Туруу *Тур* дегенден *этим ат. Шинтикден туруу. Аурукъсунуп, сау кюнню жатып туруу.*

ОЛТУРУШ – ТУРУШ

Олтуруш *Олтур* дегенни *араиш айырмасы. Жашла арлакъда от жагъа тийресинде олтурушадыла (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 161). Къартла ныгъышда олтурушадыла.*

Туруш *Тур* дегенни *араиш айырмасы. Жашла, хылыф турушдула да, машиналарына минип кетдиле.*

ОЛТУРУШУУ – ТУРУШУУ

Олтурушуу *Олтуруш* дегенден *этим ат. Аланы салкъында олтурушууларына кёпле сукълана эдиле.*

Турушуу *Туруш* дегенден *этим ат. Сюелип турушуу.*

ОМУРАУЛУ – ОМУРАУСУЗ

Омураулу *сыф. Аркъа сюекли (жаныуар). Омураулу жаныуарла кёп тюрлю боладыла.*

Омураусуз *сыф. Аркъа сюеги болмагъан (жаныуар). Къурт омураусуз жаныуарды.*

ОНГ – СОЛ

Онг *сыф. Адамны бир затыны сол жанына къаршчы жаны. Онг къолунг женгиллик этсе, сол къолунг бла сабыр эт (н. с.). /Муратчыкъ/ алгъа онг къолунда бармакъларын санайды: «Бир, эки, юч, төрт, беш!» (Ёлмезланы М. Аперим, Мурат!»).*

Сол *сыф. Адамны бир затыны онг жанына къаршчы жаны. Сосурукъ төрт топпанны онг инбашына, төрт топпанны да сол*

инбашына тикдиреди («Нартла»: 94). Машинаны от алгыаны бла, инбашыма келип кызыктыны тийгени тенг болады. Сол кыолум салынады да кыалады (Кыулийланы Х. Бир ингирде).

ОНГЛУ – ОНГСУЗ

Онглу сыф. Уллу, иги, кючлю, кёп д.а.к. Ким кыолу бла онглу, ким ауузу бла онглу (н. с.). Онглу бла кюрешсенг, жазыкты этер, онгсуз бла кюрешсенг, сыйынг кетер (н. с.).

Онгсуз сыф. Кыарыусуз, болумсуз. Кыарыусузкы кюлме, онгсузкы тийме (н. с.). Онгсуз, кыартлыкты жетгенни Жаш этер эди жырым, Жашлай ёлюп кетгенлени Жапсарыр эди барын («Шуёхлукты»).

ОНГЛУКТЫ – ОНГСУЗЛУКТЫ

Онглукты ат Онглу хал, кыарыулукты, болумлукты. Халкыны ёкюллери сюеделе халкыны, онглукты берип (Мокыаланы М. Жугутур мюйюз: 124). Кючлю кючсюзю жекгенин кёреме. Жарлы халкыма, бир онглукты келсин – деп, Аллахдан адамдан да тилейме (Мёчюланы К. Сайламалары: 54).

Онсузлукты ат Онгсуз хал, кыарыусузлукты, болумсузлукты. Онсузлукты жокты, онглу артыбыз, Тынчлыкты танды сабийибиз, кыартыбыз (Будайланы Х. Алтын тау: 15). Онсузлуктыну жолун чортуна кесген, Тюзлюк жашауну уа бегимли этген (Теммоланы Х. Хорлауланы жырлары: 23).

ОНГЛУЛУКТЫ – ОНГСУЗЛУКТЫ

Онглукты ат Онглу хал, болум. Бу жерни онглукты кёплени кыууандырады. Тин байлыктын ёсдюрюуде кёрмючлю агитацияны онглукты белгиледи («Ленинни байрагы»).

Онсузлукты ат Онгсуз хал, кыарыусузлукты, болумсузлукты. Онсузлукты жокты, онглу артыбыз, Тынчлыкты танды сабийибиз, кыартыбыз (Будайланы Х. Алтын тау: 15).

ОНГУНА – СОЛУНА

Онгуна хал. сёзл. Онг жанына. Алдыкъ бир бирни къолгъа, Булгъаша онгуна- солуна, Ташайдыкъ тик энишге, Киши уа жокъ ёрюшге (Будайланы А. Мараучуну хапары). Онгуна барыргъа.

Солуна хал. сёзл. Сол жанына. Тыймазла умутланы алларын Палахла, бюге онгуна – солуна (Отарланы К. Жолла;24). Бир кесекден машина солуна барып башлады.

ОРАЗЛЫ – ОРАЗСЫЗ

Оразлы сыф. эск. Намыслы. *Ортадагъы – оразлы (н. с.).* Оразлы къыз.

Оразсыз сыф. эск. Намыссыз. *Оразсыз адам. Оразсыз эмеген къатын (фольк.).*

ОРТАКЪ – ЭНЧИ

Ортакъ сыф. Кёпленики болгъан, биреунюкю болмагъан. Киши бла ортакъ кийим кийме, киши бла ортакъ эрни суюме (н. с.). Ортакъ ёгюзден энчи бузоу ахишы (н. с.).

Энчи сыф. Кесиники, жалаңда кесине жетген, кеси бла байламлы. /Жаш къызгъа:/ *Къаракъаш дейдиле, алакёз дейдиле, Гоккачыкъ дейдиле атынга. Кёп энчи сёзюм бар эди санга, Айтырма, барсам къатынга («Малкъар халкъ жырла»: 203). Энчи мюлкю болгъан адамла кёпден-кёп бола барадыла.*

ОЮМЛУ I – ОЮМСУЗ I

Оюмлу I сыф. Акъыллы, ангылагъан, эсли. Оюмлу башны мангылайы, айхай да, ызлыкълы болады (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 60). Насырахожаны Оюмлу хапарларын бюгюн да кёпле сюедиле.

Оюмсуз I сыф. Акъылсыз. Оюмсуз соруула. Айыпды, айып! Ачыуууму жыйып, Этеме тырман кесиме: Ол оюмсуз сёзлерим, Ол сууукъ юфгорген кёзлерим, Ол сени ауазынгы оза, Ауазымы

ачыкъ тауушу (Моттайланы С. Толгъан ай: 70). /Ата жашына:/ Ашыгъышлы, оюмсуз оноу этилгенди деп, ачыуланды («Шуѣхлукъ»).

ОЮМЛУ II – ОЮМСУЗ II

Оюмлу II хал. сѣзл. Сагъыш этип, ойлап. Къатын алсанг, оюмлу ал, ахча алсанг, санап ал (айт.). Оюмлу кенгеширге кереклиси ачыкъланды.

Оюмсуз II хал. сѣзл. Сагъыш этмей, ойламай. /Мыртаз къызына:/ Тилерим: адам сѣзге алданма, оюмсуз атлама (Хубийланы О. Дерт: 188). /Комендант/ терслиги болмагъан жашгъа оюмсуз соруула берип башлады.

ОЮМЛУДУКЪ – ОЮМСУЗЛУКЪ

Оюмлудукъ ат Оюм эте билгенлик. Белгили нарт Сосурукъ беш башлы эмегенни къара кюч бла угъай, акъыл бла, оюмлудукъ бла хорлагъанды (фольк.).

Оюмсуздукъ ат Телилик. Этилмезлик зат жокъ эте билгенге, Оюмсуздукъ дейдиле анга кюлгенге (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 34).

С

САБЫРЛЫ – САБЫРСЫЗ

Сабыр сыф. Басымлы, женгил акъыллы болмагъан. Сабырлы жетер муратха, сабырсыз къалыр уятха (н. с.). Мазан аны /Саматны/ энди тѣзюмлюкге, сабыр акъыллыкъгъа юйретгенди (Залийханланы Ж. Тау къушла: 302).

Сабырсыз сыф. Басымсыз, сабырлыгъы болмагъан. Сабырлы чыдар, сабырсыз жияр (н. с.). Сабырсыз жаш.

САБЫРЛЫКЪ – САБЫРСЫЗЛЫКЪ

Сабырлыкъ ат Басымлылыкъ, шошлукъ, тѣзюм. *Пазий аны сабийине билдирмезге, не улуу жарсыуу болса да, сабийге жарыкъ болургъа, не улуу къайгыысы болса да, сабырлыгъын сакъларгъа кюрешиди (Залийханланы Ж. Тау къушла: 19). Кюлдюрме халкъны, бол сабыр, Санга сабырлыкъ тийишлиди, Озгъан жауунну жамычы бла къуугъан, Керти хомухну адетиди (Моттайланы С. Толгъан ай: 39).*

Сабырсызлыкъ ат Сабыр болмагъанлыкъ, басымсызлыкъ. *Керек болмайды женгиллик, чыдамсызлыкъ эм сабырсызлыкъ неда асыры дамсызлыкъ («Жюрек жырлайды»: 37). Улуу ишде сабырсызлыкъ этсенг, артда уялыргъа тюшер (айт.).*

САГЪЫШЛЫ I – САГЪЫШСЫЗ I

Сагъышлы I сѣф. Сагъышы болгъан, сагъыш этген. *Сагъышлы сагъышын айтса, сагъашсызны башы аурур (н. с.). Зайнаф сагъышлы ышарып, акъ гыранчасыны чачакълары бла кюреше, баш тѣбен къарады (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 142).*

Сагъышсыз I сѣф. Оюмсуз, ойлашынмагъан. *Телини иши сагъышсыз (н. с.). Сагъышсыз сѣзню жел элтир (н. с.).*

САГЪЫШЛЫ II – САГЪЫШСЫЗ II

Сагъышлы II хал. сѣзл. Сагъыш этип, сагъышланып. *Шарафутдин бир къолу бла чигинжиге таянды, бир къолун а, жан сюегине салып, эл таба сагъышлы къарады (Шауаланы М. Мурат: 10). Арлакъда экеулен сагъышлы сюеледиле («Минги-Тау»).*

Сагъышсыз II хал. сѣзл. Сагъыш этмей, тынч. */Добай Алчы улугъа:/ Бу ишге адам, кѣзлерин къысып, сагъышсыз къараргъа керек туююлду (Этезланы О. Тарда: 36). Бу элде аладан сагъышсыз жашагъан болмаз.*

САГЪЫШЛЫЛЫКЪ – САГЪЫШСЫЗЛЫКЪ

Сагъышлылыкъ ат Кёп затны юсюнден сагъышы болгъан, сагъыш этген. *Ол жаш адамны сагъышлылыгына кёпле сейир эте эдиле.*

Сагъышсызлыкъ ат Бир затны юсюнден сагъыш этмеулукъ. *Ол кюйсюз иш сагъышсызлыкъны хатасындан болгъанды.*

САКЪАЛЛЫ – САКЪАЛСЫЗ

Сакъаллы сыф. Сакъалы болгъан. */Къыз:/ Тюз адамла, не этейим? Сюймегениме бердиле, Чал сакъаллы къарт кишини Манга тийишли кёрдюле (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 34). Бусагъатда узун сакъаллы жашла кёпден кёп бола барадыла.*

Сакъалсыз сыф. Сакъалы жюлюннген. *Тойда сакъалсыз, мыйыкъсыз жаш ариу тепседи.*

САНЛЫ – САНСЫЗ

Санлы сыф. Санлары улуу болгъан. *Эт къанлы болур, жигит санлы болур (н. с.). Санлы жашла.*

Сансыз сыф. Санлары гитче болгъан. *Алашаракъ сансыз тиширйу.*

САУ – ЖАРТЫ

Сау сыф. Башланмагъан, тийилмеген, бёлюнмеген. *Сау харбыз. Жарты сыф. Башланнган, бёлюннген. Жарты гыржын.*

САУЛУКЪЛУ – САУЛУКЪСУЗ

Саулукълу сыф. Саулугъу болгъан, аурумагъан. *Аш айырмагъан саулукълу болур (н. с.). Къаххар саулукълу, чырайлы, чёрчек адам эди (Гуртуланы Б. Адилгерий: 184).*

Саулукъсуз сыф. Саулугъу болмагъан, ауруулу. *Арт эки жылда ата саулукъсуз болуп къалгъанды. Ыннаны саулукъсузлугъу бетинден белгили эди.*

САУУТЛАН – САУУТСУЗЛАН

Сауутлан *эт.* Сауутлу бол. *Жангы сауут* бла сауутланыргъа. Керек болса, сауутланып, Саулай халкъ бирден чыгъар (Байкъулланы Д. Жырла бла таурухла: 22).

Сауутсузлан *эт.* Сауутсуз бол. Сауутсузланыргъа буйрукъ келди.

САУУТЛАНДЫР – САУУТСУЗЛАНДЫР

Сауутландыр *эт.* Керекли зат бла (техника, аппаратла бла жалчыт). Аскерни сауутландырдыла. Аскерчилени разведкагъа тынгылы сауутландырып жибердиле.

Сауутсузландыр *эт.* Сауутсуз эт, сауутун сыйыр. Аманлыкъ-чыланы сауутсузландыр.

САУУТЛАНДЫРЫУ – САУУТСУЗЛАНДЫРЫУ

Сауутландырыу Сауутландыр дегенден *этим ат*. Аскерни жангы сауут-саба бла сауутландырыу.

Сауутсузландырыу Сауутсузландыр дегенден *этим ат*. Душманны аскерин сауутсузландырыу.

САУУТЛАНЫУ – САУУТСУЗЛАНЫУ

Сауутланыу Сауутлан дегенден *этим ат*. Билим бла сауутланыу. Ашыгъышлы сауутланыу.

Сауутсузланыу Сауутсузлан дегенден *этим ат*. Уруш бошалгъандан сора сауутсузланыу.

САУУТЛУ – САУУТСУЗ

Сауутлу *сыф.* Уруш этерге керекли саууту болгъан. Сауутлу кючле. Сауутлу полициячыла.

Сауутсуз *сыф.* Саууту болмагъан. /Темиркъан нёгерине:/ Кертиди, сауутсуз хазырлыкъ, ол хазырлыкъ тюйюлдю (Залийханланы Ж. Тау къушла: 97).

САУУТЛУ-САДАКЪЛЫ – САУУТСУЗ САДАКЪСЫЗ

Сауутлу-садакълы *сыф.* Сауут бла жалчытылган. *Ханны уа сауутлу-садакълы аскери бар эди (фольк.).*

Сауутсуз-садакъсыз *сыф.* Сауут бла жалчытылмаган. *Ал кезиуде ол аскер сауутсуз-садакъсыз эди.*

СЕЗИМЛИ – СЕЗИМСИЗ

Сезимли *сыф.* Сезими болган, сесе билген. *Сезимли жюрекли адамла.*

Сезимсиз *сыф.* Сезмеген, сезими болмаган. *Сезимсиз адам. Тенглери Ахматха сезимсиз адамды деп, тырман этедиле.*

СЕЗИМЛИЛИК – СЕЗИМСИЗЛИК

Сезимлилик *ат* Сезими барлыкъ, сесе билгенлик. *Жашланы сезимлиликлери къууандырады.*

Сезимсизлик *ат* Сезмегенлик, сезими болмаганлыкъ. *Бир-бир жаш адамлада сезимсизлик барды.*

СЁГЮМЛЮ – СЁГЮМСЮЗ

Сёгюмлю *сыф.* Сёгюмге тийишли. *Сёгюмлю иш.*

Сёгюмсюз *сыф.* Адам сёкмезча болган, сёгюмю болмаган. *Ала сёгюмсюз юйордюле.*

СИНОНИМ – АНТОНИМ

Синоним *ат грам.* Магъаналары бирча неда жуукъ сезле: *иги-ахшы-аламат.*

Антоним *ат грам.* Магъаналары бир-бирге арталыда келешмеген, бир-бирге чюйре болган сёзле: *акъ-къара, жаз-къыш, ариу-эриши.*

СУУ, МЫГЧЫ – КЪУРГЪАКЪ

Суу *сыф.* Мылы. Жаш юсюнден суу быстырларын тешиди.

Мыгчы *сыф. сёл. тил.* Мылы тартхан. Чалгычы жашла мыгчы тартхан сирнеклерин бла тютюнлерин чыгъардыла.

Къургъакъ *сыф.* Мылылыгы болмагъан, къуругъан. Кийик жаныуарла къургъакъ, къаты жерни тырнакълары бла къзадыла («Шуёхлукъ»).

СУУДУ – СУУСУЗ

Сууду *сыф.* Сууу болгъан. Сууду окоплада жатханда да биз, Бизни бла тургъанды ийисигиз (Къулийланы Къ. Сайлама, II:295). Баллы, сууду кертмеле мен береме, алыгъыз, Хайырлыма мен халкъгъа, Тереклени салыгъыз (Шахмырзаланы С. Кёгетле).

Суусуз *сыф.* Сууу жетмеген, болмагъан. Суусуз жер жипи болмаз (н. с.).

СУУУКЪ – ЖЫЛЫ

Сууукъ *сыф.* Хауаны алаша температурасы. Юйде да – сууукъ, тышында да – сууукъ, Мен сууукъ кюн сени сакълайма (Зумакъулланы Т. Бош табынма сен манга). Отоуну хар бир тегерек ташындан мугут ийис бла сууукъ урадыла (Шауаланы М. Мурат: 66).

Жылы *сыф.* Хауаны бийик температурасы. Жылы жаз башы. Къошдан келе, жылы жауун жетип, юсюбюзню жибитди.

СЫЙЛЫ – СЫЙСЫЗ

Сыйлы *сыф.* Сыйы, намысы жюрюген. Сюе эсенг, кел биргеме. Гюржюге, Сыйлы къонакъ болуп мени юйюме (Этезланы О. Нарт къаланы хатарлары). Сыйлы къонакълагъа тубеуню къууанчы кюн таудан аууп, Хан тохтагъан ёзенде сууукъ бола башлагъанчы барды (Тёпеланы А. Сангырау къол: 15).

Сыйсыз *сыф.* Сыйы болмагъан, сыйы жюрюмеген. Сыйсызгъа оноу сорсанг, Бурунун кёкге жетдирип («Ёзден адет»: 372). /Османны эгечи:/ – Къачханды! Сыйсыз къарауаш башыбызны кесгенди, деп юйдегилени бирча къозгъады (Шауаланы М. Мурат: 91).

СЫЙЛЫЛЫКЪ – СЫЙСЫЗЛЫКЪ

Сыйлылыкъ ат Багъалыкъ. – *Айтханыбызча, Солтан къызны алдап бери чакъырыр, нохтабауну сыйлылыгы да ишни болумуна кёре болур* (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 38).

Сыйсызлыкъ ат Сыйлы болмагъан хал. *Ёхтемликни ызындан сыйсызлыкъ келир* (н. с.). /Чомур/ *Мен сыйсызлыкъны, учузлукъну да сынагъанма* (Хубийланы О. Дерт: 5). /Инсанны/ *Насыпсызлыкъ, сыйсызлыкъ, ырхы ургъанча талайды, Отдан чыкъса, юсюне мыдых къалайды* (Отарланы С. Назмула бла поэмала).

СЫЛЫКЪ – АЙБАТ

Сылыкъ сыф. Кёзге бек эриши кёрюннген. *Юч башлы бир сылыкъ эмеген, созула, къыжырай чыкъды* («Малкъар халкъ жомакъла» II:186). *Къайдан эсе да агъач жанындан бир уллу къара сылыкъ жаныуар чыкъды.*

Айбат сыф. Кёзге омакъ, бек ариу кёрюннген. *Къызла айбат жыйрыкъла кийген эдиле, эбизе кюпесле, гюл суратлы гыранчала къысхан эдиле* (Этезланы О. Тарда: 34). *Шахарыбызны айбат орамлары.*

СЫНАМЛЫ – СЫНАМСЫЗ

Сынамлы сыф. Адамны жашауда алгъан билими, усталыгы бары да бирге. *Сынамлы устаз. Сынамлы ишчи.*

Сынамсыз сыф. Сынамы болмагъан. *Школну директору сынамсыз адам эди.*

СЫНАМЛЫЛЫКЪ – СЫНАМСЫЗЛЫКЪ

Сынамлылыкъ ат Сынамы болгъан. *Ишни хар тюрлюсюнде да сынамлылыкъ бек изленеди.*

Сынамсызлыкъ ат Сынамы болмагъан. *Къурулушчула кеслерини сынамсызлыкъларын букъдурдула.*

СЫНАУЛУ – СЫНАУСУЗ

Сынаулу сѳ. Сынауу болгъан. Сынаулу устаз кесини бай сынауун, билимин, фахмусун сабийлеге къызгъанмай береди.

Сынауусуз сѳ. Сынау болмагъан. Сынауусуз алим. Сынауусуз инженер.

СЫНЛЫ – СЫНСЫЗ

Сынлы сѳ. Субайлы, чырайлы. Сынлы тиширѳу.

Сынсыз сѳ. Чырайы, кѳрюмю болмагъан. Сынсыз жаш.

СЫРЛЫ – СЫРСЫЗ

Сырлы сѳ. Сыры болгъан, намыслы. Бир огъурлу кишини бир сырлы къатыны болгъанды (фольк). Сырлы тукъумла.

Сырсыз сѳ. Намыссыз, къылыкъсыз, сыйсыз. Тийре къатынла сырсыз бийчени жууабын ичлеринден берип туруучу эдиле (Тѳппеланы А. Жюз шаптал терек). /Къартла жашларына:/ Жангыз сыйлы балабыз! Бир баштакъны келтирип: «Адамды», – деп, къойгъанса, Жаман былхымсыз, сырсыз, Бу затды деп билмейбиз (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 191).

СЫРЛЫЛЫКЪ – СЫРСЫЗЛЫКЪ

Сырлылыкъ ат Намыслылыкъ, сыйлылыкъ. Сырлылыкъ адамгъа бек керекди.

Сырсызлыкъ ат Намыссызлыкъ, сыйсызлыкъ. Къызгъа эриши сѳлешуу сырсызлыкъды.

СЫФАТЛЫ – СЫФАТСЫЗ

Сыфатлы сѳ. Тыш къарама ариу болгъан. Сыфатлы тиширѳу.

Сыфатсыз сѳ. Эриши, жапысыз, кѳрюмю болмагъан. Сыфатсызгъа къарама, сыфатлыгъа къара (н. с.). Сыфатсыз адам.

СЫФАТЛЫЛЫКЪ – СЫФАТСЫЗЛЫКЪ

Сыфатлылыкъ ат Ариулукъ, айбатлылыкъ. Ол тиширыуну сыфатлылыгына къаран туруп эдинг.

Сыфатсызлыкъ ат Жапысызлыкъ, эришилик, кёрюмю болмагъан. Жашны сыфатсызлыгы къызны кёлсюз этди.

СЮЙДЮМЛЮ – СЮЙДЮМСЮЗ

Сюйдюмлю сьф. Кесин сюйдюрген, жүрек илешген. Жарахматны жашы классха сюйдюмлю жаш тиширыу бла бирге кирди (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 8). Сюйдюмлю, огъурлу къарт аппа туудугъуна жомакъ айтады.

Сюйдюмсюз сьф. Жүрек тартмагъан, сюйдюмю болмагъан. Сюйдюмсюз къышланы кезинде Сен бугъунмадын, жан тынчайта, Палахны, къажууну кёзюнде Сен жыгъылмадын, жаным, атдан (Моттайланы С. Толгъан ай: 42). Ол адамны сьфаты сюйдюмсюз эди.

СЮЙДЮМЛЮЛЮК – СЮЙДЮМСЮЗЛЮК

Сюйдюмлюлюк ат Сюйдюмлю хал. Кюлсе уа, эки къызыл ууртуну юсюнде батыучукълары Кызыйканы бетине сюйдюмлюлюк саладыла (Ёзденланы А. Саняят).

Сюйдюмсюзлюк ат Сюйдюмю болмагъанлыкъ. Жашны огъурсузлугъу, сюйдюмсюзлюгю бетинде кёрюнуп турадыла.

СЮЙЮМЛЮ I (къарач.) – СЮЙДЮМСЮЗ I (къарач.)

Сюйюмлю I сьф. къарач. къ. сюйдюмлю. Алай а, сюйюмлю тюрсюню кёз туурасындан бир заманда да кетмеген, сёзлери хар кбуру да кбулагъына эшитиле тургъан Зуриятны Науруз экинчи тапмады (Лайпанланы С. Гургумлу: 23). /Балданны/ жити къарагъан сюйюмлю кёзлери Хасанны жүрек тамырларын кёозгъайдыла (Хубийланы О. Аманат, I:130).

Сюйюмсюз I сьф. къарач. къ. сюйдюмсюз. /Жазыучу/ сюйюмсюз геройну жалкъаулугъун, аны ич сезимин, къыйналмагъанлай татлы

ашаргъа сүйгенин чертеди (Къагъыйланы Н. Тинте барып: 66).
Сүйюмсюз устаз классха ачыуланып кирди.

СҮЙҮМЛҮ II (къарач.) – СҮЙҮМСҮЗ II (къарач.).

Сүйюмлю II хал. сёзл. къарач. Сүйюмю болгъан. Акка, сүйюмлю ышара, ёрге туруп, тау къуш кирик, жити къарамын жыйылгъанлагъа жетдирди (Семенланы А. Жазыу айла: 113). Акка туудукъчугъуна сүйюмлю къарады.

Сүйюмсюз II хал. сёзл. къарач. Жаш сүйюмсюз ышарды.

СҮЙҮМЛҮЛҮК (къарач.) – ЮЙДҮМСҮЗЛҮК (къарач.)

Сүйюмлюлюк ат къарач. Сүймейме да, сенден сора сюрим жокъ. Сюеме да, адам сюр сүйюмлюлюгюнз жокъ (айт.). Къызыны сүйюмлюлюгю жашны тынчлыгъын алды.

Сүйюмсюзлюк ат къарач. Бу правлен аты болгъан тёртмюйюш, кёкбаш юйге сүйюмсюзлюк мухур салып къойгъанды (Апталапы Х. Къара кюбюр: 187).

СҮТЛҮ – СҮТСҮЗ

Сютлю сыф. Кёп сют бериучю. Жер къуртлу болса, мал сютлю болур (н. с.). Сютлю ийнек.

Сютсюз сыф. Сютню аз бериучю (хайыуанланы юсюнден). Сютсюз ийнек ёкюрюучю болур (н. с.). Сютсюз мал.

СҮТЛҮЛҮК – СҮТСҮЗЛҮК

Сютлюлюк ат Сютню кёп берген, кёп сютлю (мал). Къонакъ, тышына чыгъып, маллагъа къарайды, аланы семизликлерине бла сютлюлюклерине къууана, ариу айта айланады (Залийханланы Ж. Жаннган жүрекле, 404).

Сютсюзлюк ат Сютню аз берген, аз сютлю (мал). Анна ийнеклерини сютсюзлюклерине тарыгъа эди.

Т

ТАБЫШЛЫ – ТАБЫШСЫЗ

Табышлы сыф. Тири, мадарлы, жигер, табышы болгъан. Табышлыны этегине ырысхы илинир (н. с.). Балдаш менден кичирекди, алай болса да хар неге да менден эсе да табышлыды (Байрамукъланы Х. Жылла бла таула: 23).

Табышсыз сыф. Бир затха юйренмеген, тюзелмеген, мадарысуз, табышы болмагъан. Табышсызгъа жашау этген бек къыйынды.

ТАБЫШЛЫЛЫКЪ – ТАБЫШСЫЗЛЫКЪ

Табышлылыкъ ат Тирилиги, мадарлылыгъы, жигерлиги болгъан. Оноу бла, табышлылыгъы бла, юйдегини тюз халда юйретиуде да тиширыула эр кишиледен артха къалмайдыла (Хубийланы О. Аманат, I:121).

Табышсызлыкъ ат Бир затха юйренмегенлик, тюзелмегенлик, мадарсызлыкъ. Жаш, жылы келгенликге, ишлеген жери осал болгъаныны, кесини табышсызлыгъыны юсюнден айта эди («Шуёхлукъ»).

ТАМАЛЛЫ (къарач.) – ТАМАЛСЫЗ (къарач.)

Тамаллы сыф. къарач. Бегиген, бегимли. Тамаллы иш. Тамаллы оюм.

Тамалсыз сыф. къарач. Бегиусюз, орунсуз. Хапайны айтханлары бары да къоркъуулу, тамалсыз затладыла («Ленинни байрагъы»). Тамалсыз келишим.

ТАНЫГЪЫУЛУ – ТАНЫГЪЫУСУЗ

Таныгъыулу сыф. Белгили, аты айтылгъан адам. Дуниягъа таныгъыулу бир ётюрюкчю, халкъны аузуна къаратып ётюрюк айта эди (фольк.) /Kёse/ Эй, мени аты чыкыгъан таныгъыулу байым, энди

манга бир семиз ирик берсенг, озса да санга озсун, ийнеклени да, улакъланы да санга кѳоюн кетер эдим («Малкѳар халкѳ жомакѳла», 1: 247).

Таныгъыусуз сыф. Белгисиз, башхаладан айырмалы болмагъан адам. Таныгъыусуз бир сабий жашчыкѳ бетибизни жойду (Нартла: 186).

ТАНЫШЛЫ – ТАНЫШСЫЗ

Танышлы сыф. аз жюр. Белгили. Бу затла барысы да нечик танышлыдыла эм багъалдыла! (Этезланы О. Къаяла нунутмагъандыла: 25).

Танышсыз сыф. аз жюр. Белгисиз. /Бал чибинле/ танышсызгъа, сагъайышып, чабарла, Заран этсе, ачы-ачы къабарла (Отарланы С. Жаз жылыуу: 70).

ТАП I – ТАПСЫЗ I

Тап сыф. Бир затны келишгени, жарашханы. Тап отоу. Тап межам.

Тапсыз сыф. Бир затны келишмегени, жарашмагъаны, ушамагъаны. Зайнаф тѳгерек – баиша къарады да, сора, ышаргъан да этип, баям, эсине бир тапсыз зат тюшген болур эди, шош сѳлешди (Хучиналаны М. Айыу бла кертме ашагъан). Тейри, алагъа бир эрттеден къуллукѳ этеди ансы, ол тапсыз тилни алай уста билаллыкѳ тюйюлдю... Халкѳын сатхан, душманнга къуланнган «акѳбилек» санга болушур кюнню сынагъан къартлыкѳ – не жашауду бу! (Гадийланы И. Нарт уя: 256).

ТАП II – ТАПСЫЗ II

Тап II хал. сѳзл. Адамны кѳлюне ушагъан, адам жаратхан. /Сохта улу кѳонагъына:/ – Тохта, тохта! Алгъаракѳлада... «Иесизлик» деп... сени статьянг тюйюлмю эди ол? Ант этейим, аман тап сопакѳлагъанса (Акѳайланы Т. Хакѳыйкъат ууахтысы: 195). Арту-тайны атасы Тенгиз, жашчыкѳ жарлы юйде тап ѳсгенин кѳре, анга артыкѳ жарсымаса да, бийче ичинден кюйюп, аны эмчекге бергенине сокѳураныучу эди (Тѳппеланы А. Сангырау кѳол: 14).

Тапсыз II хал. сёзл. Адамны кёлюне ушамазча, адам жаратмазча. *Жаиш тапсыз сёлешди.*

ТАПЛЫКЪ – ТАПСЫЗЛЫКЪ

Таплыкъ ат Игилик, тынчлыкъ, ырахатлыкъ. *Дорбунну Къанаматха дагъыда баиша таплыгъы: андан сора да былайны киши билмегенликдеди (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 54).*

Тапсызлыкъ ат Осаллыкъ, келишмегенлик, ушамагъанлыкъ, тап болмагъанлыкъ. *Батыр улу, келе келгенлей окъуна, халны тапсызлыгъын ангылап, ишин башлап тебиреди (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 43).*

ТАТЫМЛЫ – ТАТЫМСЫЗ

Татымлы сьф. Татымы болгъан, ёз тутхан. *Татымлы, дамлы мал аш.*

Татымсыз сьф. Ёз тутмагъан, татымсыз, дамсыз. *Жипи бичен татымсыз (н. с.). Шапа кёп болса, аш татымсыз болур (н. с.).*

ТАТЫМЛЫЛЫКЪ – ТАТЫМСЫЗЛЫКЪ

Татымлылыкъ ат Татымы болгъан, дамлылыкъ. *Мал ашланы татымлылыкълары.*

Татымсызлыкъ ат Татымы болмагъан, дамсызлыкъ. *Къыш-хырны татымсызлыгъы.*

ТАТЫУЛУ – ТАТЫУСУЗ

Татыулу сьф. Татыуу иги. *Кюмюш аякъда суу татыулу кёрюнюр (н. с.). Ол /Бийберт/ къакъ эт тууралып этилген татыулу шорпадан дагъыда бир уртлады да, унутуп тургъан иши эсине тюшгенча, секирип туруп, чыгъып кетди (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 71).*

2. кёч. Магъаналы, магъанасы терен болгъан. *Хусей ахшы сабийди, Татыуулуду хар сёзю, Этген иши сабырды, Отча жиятып*

кѣзю (Гыттыулары М. Космонавта: 9). Бусагъатдача былай аламат, кѣуанчлы, татыулу, берекетли, жарыкъ жашау дуня жаратылгъанлы да болмагъанды (Залийханлары Ж. Жанган жюрекле: 53).

Татыусуз сѣф. 1. Татыуу осал, иги болмагъан. Кѣп чайнасанг, бал да болады татыусуз (н. с.). Татыусуз шорпа.

2. кѣч. Магъанасыз, осал, болмачы. Муратынга жеталмасанг, Жашау татыусузду, Муратынга тынч жетсенг а, Муратынг учузду (Батчаланы М. Сагъышла: 21). Ётюрюк, татыусуз хапардан – хинкал ахишы (айт.).

ТАТЫУДУЛУКЪ – ТАТЫУСУЗЛУКЪ

Татыудулукъ ат 1. Ашны татыуу иги, кѣлге жарашыулу болгъаны. Къакъ этни татыудулугъу. Шорпаны татыудулугъу.

2. кѣч. Магъанасын да теренлик, сейирлик. Жашауну татыудулугъу.

Татыусузлукъ ат 1. Татыуу болмагъанлыкъ (ашны), татыуу осаллыкъ. Хан кѣууанып, марал этни ашап кѣргенлей, аны татыусузлугъундан, къапханын тюркюрдю («Къарачай халкъ таурухла»: 77). Ашны тузу болмаса, татыусузлугъун ким да биледи.

2. кѣч. Магъанасызлыкъ, болмачылыкъ, осаллыкъ. Ётюрюк хапарны татыусузлугъу.

ТАУКЕЛ I – ТАУКЕЛСИЗ I

Таукел I сѣф. Жигит, ётгюр, къоркъмагъан, тартынмагъан. /Гелла/ кѣз жетдирип, Саматны жунчумагъанын, таукел къарамын кѣрюп, бир кесек эс жыйгъаннга ушады (Тѣпеланы А. Кюн батмаиды: 92).

Таукелсиз I сѣф. Арсарлы, базынмагъан, экили, таукеллиги болгъан, таукел эталмагъан. Таукелсиз адам. Таукелсиз жууап.

ТАУКЕЛ II – ТАУКЕЛСИЗ II

Таукел II хал. сёзл. Къоркъмай, жигитча, тартынмай. Тюзню айтхан таукел айтыр (н. с.). /Ахмат/ Болур бирди дегенча, атасыны кёзюне таукел къарады (Байрамукъланы Х. Къарчаны юйдегиси: 7). Эсинден чыкъгъанды Махтини той боллукъ санаторийни аты. Алай абызырамады, ёрге таукел атлады, курорт тийреге (Аликаланы В. «Махтини тойгъа барыуу»).

Таукелсиз II хал. сёзл. Базынмай, арсарлы, экили болуп. /Чомур/ бюсюреусюз сорургъа излесе да, ауазы къарыусуз, таукелсиз чыкъды (Хубийланы О. Дерт: 7).

ТАУКЕЛЛИК – ТАУКЕЛСИЗЛИК

Таукеллик ат Жигитлик, къоркъмагъанлыкъ, тартынмагъанлыкъ. Уллу-гитче къалмай, жигер урунуп, Атлай барабыз таукелликден толуп (Шахмырзаланы С. Заман жели: 6). Хар затда да адамгъа таукеллик керек болады.

Таукелсизлик ат Арсарлыкъ, базынмагъанлыкъ, экилилик, таукел болмагъанлыкъ. Таукелсизликни къояйыкъ, Зулму къаяны ояйыкъ (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 105). Таукелсизлеге Уллуду гурушха Кирликбиз бирге къанлы урушха («Жилтинле»: 67).

ТАУУШЛУ I (къарач.) – ТАУУШСУЗ I (къарач.)

Тауушлу I сыф. къарач. Тауушу уллу болгъан, ачыкъ таууш этген. Тауушлу суучукъ эм гокка чапыракъла исси кюн таякъладан къуруп башладыла («Жилтинле»: 413). Тауушлу аууаз.

Тауушсуз I сыф. къарач. Таууш этмеген, тауушу болмагъан, чыкъмагъан. Агъачны ичи тауушсузду, шошду. Тауушсуз юйюр.

ТАУУШЛУ II (къарач.) – ТАУУШСУЗ II (къарач.)

Тауушлу II хал. сёзл. къарач. Таууш этип. Адам тукъум, бузмагъанлай, тауушлу урадыла харсны («Жюрек жырлайды: 231). Суху жел тауушлу жетди.

Тауушсуз II хал. сёзл. Таууш этмей, чыгъармай. Учукъыйыры болмагъан жолда тюеле жегилген арба тауушсуз барады (Къагъыйланы Н. Жулдузла жукъламайдыла: 250). Жаш юйге тынч, тауушсуз кирди.

ТАША I – ТУУРА I

Таша I ат Кёз туурадан бир жанына болгъан, кёрюнмеген жер. Къоркъакъла кеслерин урушдан ташада асырагъандыла (Шауаланы М. Кюн таякъла: 124). Сагъат чакълы айланнгандан сора, паркны ташасында шинтикге олтурдукъ (Токъумаланы Ж. Ёксюзню къадары: 71).

Туура I ат Ачыкъ, кёрюнюп тургъан жер. Туурадан къаран, кюлюп турур эдим Къаядан суугъа салынсанг, Анамы къызы мен болмам энди, Мындан кёп санга жалынсам («Малъар халкъ жырла»: 155). Толгъан ай да энди туурагъа чыгъып, Жууунады таула кюзгюсю кёлде (Боташланы И. Таула сакълайдыла: 6).

ТАША II – ТУУРА II

Таша II сыф. Кёрюнмеген, эсленмеген, букъдурулгъан, жашырылгъан. Акъыллы кесине ышаныр, акъылсыз таша насыпха ышаныр (н. с.). Таша оноу.

Туура II сыф. Кёрюннген ачыкъ. Сюрюучю ачыкъ, туура жерде малла кютеди. Ол иш эллилени барысына да туура болгъанды.

ТАША III – ТУУРА III

Таша III хал. сёзл. Букъдуруп, билдирмей, айтмай, кёргюзтмей. Жууугъунга таша бер да, туура ал (н. с.). Къыямыт, таша ышара айтды... (Апталаны Х. Къара кюбюр: 161).

Туура III хал. сёзл. Ачыкъ, букъдурмай, болушунлай. Акъылсызгъа туура айтсанг – гурушха болур (айт.). – Сора къайдагъысын туура сиз да айталлыкъ туююлсюз, алаймыды? – деп сорду нек эсе да Батыр (Хучиналаны М.Кюйсюз заман: 146).

ТАШАТЫН – ТУУРАТЫН

Ташатын хал. сёзл. Жашыртын, кишиге билдирмей, букьдуруп. Бюгюн ташатын этилген зат тамбла ачыкь болады (Гытгыуданы М. Ачыкь жүрекле: 109).

Тууратын хал. сёзл. Тюз, ачыкь, жашырмай. Ала ташатын, тууратын да тубей тургъандыла (фольк.).

ТЕКЕ – ЭЧКИ

Теке ат Эркек эчки. Сюрюуден айырылгъан теке – бёрюге азыкь (н. с.). Бёрю бизни кьууду да, Къарт текени бууду да, Мен юйге жаяу кетдим, «Е» элберге дау этдим (Ёлмезланы М. «Билляча»).

Эчки ат Мюйюзлю, бурулмагъан узун жүнлю, ууакь аякълы хайыуан. Эртте-эртте бир киши бла къатын жашай эдиле. Аланы жангыз бир кьойлары бла бир эчкилери болгъанды (Алгъышла, нарт таурухла, жомакьла...: 30). /Къыргъызыла/ элде эчки кесилип, аны мюйюзлерин аппагъа келтирмей кьоймаучу эдиле (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 178).

ТЕНГЛИК – ТЕНГСИЗЛИК

Тенглик ат Адамланы жамауатда граждан эм политика эркинликлерини бирчалыкълары. Кенгеш жерде кемлик жокь, кенгешсиз жерде тенглик жокь (н.с.). Тиширыулагъа жамауатны арасында эркинлик, тенглик берилгенди («Шуёхлукь»).

Тенгсизлик ат Тенгликни болмагъаны. Жашаудагъы тенгсизлик кетгинчи, халкъгъа насып келмезин ол /Кязим/ уста билгенди (Маммеланы Д. Кязим Мечиев: 39).

ТЕРГЕУЛЮ I – ТЕРГЕУСЮЗ I

Тергеулю I сыф. 1. Бир затны эсепленнгени, тергеуге алыннганы. Тергеулю ырысхы. Тергеулю ахча.

2. кёч. Намыслы, намысы жүрюген. Тергеусюз жууукьдан, тергеулю шуёх игиди (н. с.).

Тергеусюз I сыф. Бир затны кёплюгю. Саудюгерчиледе байлыкъ тергеусюздю («Малкъар халкъ жомакъла, II:318).

2. кёч. Намысыз, намысы жюрюмеген. Тергеусюз адам.

ТЕРГЕУЛЮ II – ТЕРГЕУСЮЗ II

Тергеулю II хал. сёзл. Ойлап, сагъыш этип. Камилни артыкъ тергеулю сёлешмегенин Сафар биледи (Толгъурланы З. Эрирей: 71). /Махмут Асиятха:/ Таукел болмаса къ, сени алып чыкъмаз эдик. Хар неде да тергеулю болургъа керекбиз (Шауаланы М. Мурат: 131).

Тергеусюз II хал. сёзл. Эсепленмей, ойламай. Къыйынсыз табылгъан ырысхы тергеусюз жоюлур (н. с.). Сен мени къатымда, манга жууукъ кюн, Мен санга тергеусюз, сансыз суууукъ кюн, Ол кюн сан этмеем, сенсе деп къаршым, Эсленмей эдиле кёзюнг не къашынг (Зумакъулланы Т. Сайламалары).

ТЕРГЕУЛЮК – ТЕРГЕУСЮЗЛЮК

Тергеулюк ат 1. Бир ишни этгенде, бир болумгъа тюшгенде этилген оюмдулукъ, эсеплилик. Тергеулюк болмагъан иш къуралмаз (н. с.). Ынна туудугъуну эс этип, иги оюмлу тергеулюк эте билгенине къууанады.

2. кёч. Сый бериу, хурмет этиу, сыйлау, хурметлеу. Келинни къайынларыны тергеулюгюн жууукълары бек жаратдыла. Къарын-дашланы арасында да жюрюйдю тергеулюк.

Тергеусюзлюк ат 1. Тергемеу къоратыу, жоюу. /Хан къатынына/ Ырысхысына тергеусюзлюк этеди деп уруша эди (фольк.). – Тергеусюзлюкден чыгъады палах, жарсыу, – деди Мурай, тургъан халисин тюрлендирмей (Толгъурланы З. Тёгюлген минчакъла: 140).

2. кёч. Намысын, сыйын кёрмегенлик, сыйламагъанлыкъ. Жаш кесинден таматагъа, тергеусюзлюк этип, хыны сёлешди. Къарт адамгъа тергеусюзлюк этген айыпды.

ТЕРЕН – САЙ

Терен сыф. 1. Улду, иги теренлиги болгъан. Хазыр апша – терен чолпу (н. с.). Ол /жугъутур/ ёрге баралмай, Мыллыгын эниш-

ге атды, Терен сызгъа ичине кетип, термиле жатды (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 168).

2. кёч. Магъаналы, улду (акъылны, билимни юсюнден). Ол терен акъыллы адамладан эди. Аппа кёп окъумагъанлыкъгъа, билими теренди.

Сай сыф. 1. Терен болмагъан. Жашла, суугъа кирмегиз, Терен туююлдою, сайды деп, Къызла, жашлагъа бармагъыз, Малы барды, байды деп (фольк.). Харакетин, хатчугун Тюлкую омакъ жаяды, Жукъа биялмукъ этип, Сай табакъгъа къуяды (Къулийланы Х.-М. Жылла озадыла: 104).

2. кёч. Акъылы терен болмагъан. Аны башы сайды. Билими сай жаш.

ТЕРЕНЛИК – САЙЛЫКЪ

Теренлик ат 1. Бир затны башындан, къыйырындан тюбюне дери узунлугъу. Чомарт шаудан, бош шаудан, Къудуретни байлыгъы, Бурундача, турады Теренлиги, сайлыгъы (Къулийланы Х.-М. Жырны заманы: 29).

2. кёч. Энци, улду магъанасы болгъанлыкъ. Кязимни назмуларыны магъаналарыны теренлиги уллуду («Минги-Тау»). Иште болсун, хар къайда, Биз излейбиз теренлик, Ёмюрледе таркъаймаз Шаудан олду дегенлей («Накъут минчакъ»: 30).

Сайлыкъ ат 1. Сууу терен болмагъан. Кёлню сайлыгъы. Черекни да болуучуду сайлыгъы.

2. кёч. Магъанасы азлыкъ. Азиретни прозасында сайлыкъ жокъду (Къагъыйланы Н. Тинте барып: 64). Повестни сайлыгъы.

ТЕРС – ТЮЗ

Терс сыф. Терслиги, хатасы, зараны болгъан. /Тогъуза – Хан:/ – Жол азыкъны нёгерингден алгъа башлама. Нёгеринг тамата болса, аны сёзюне терс, тюз деп даулашма. Ол затланы ишинг, оюнунг бла кёргюзте тур деп, жашыны билегине тийгенди. (Таумырзаланы Д. Голлу: 125). – Кеч, полковник, терс жерибиз бар эсе, Не этейик, Тама-табыз бар десе (Хучиналаны А. Азатлыкъ жолунда).

Тюз сѳ. Терслиги, зараны болмагъан. Тюз адам тынч жукълар (н. с.). /Гитчеу/ тюз боюнлу, тюз акъыллы сабийди. Аллах къызгъанмасын юйюрюне (Акъайланы Т. Хакъыйкъат ууахтысы: 98).

ТЕРСЕЙ – ТЮЗЕЛ

Терсей эт. Бузул, аман бол. Жаш ичгичи болуп, терсейип кетди. Терсейип баргъан адамны тюз жолгъа салыргъа.

Тюзел эт. Къурал, игиге айлан, тап бол. Къош да бара-бара тюзеледи (фольк.). Ишлерге тюзел.

ТЕРСЕЙТ – ТЮЗЕТ

Терсейт эт. Буз, аман эт. Мен кимни да билмейме, Аллах терсейтип /немислени/ ичлеринде да айландым (Хубийланы О. Дерт: 7). Нёгерлери Асланны, осал ишлеге къошуп, терсейтип къойдула.

Тюзет эт. Къура, тап, иги эт. Арлакъда да дуппур, чунгур жерлени тюзетдиле (Шауаланы М. Кюн таякъла: 72). /Назбий/ белинде кюмюш белибауун тюзетди (Хубийланы О. Жукъусуз кечеле: 10).

ТЕРСЕЙТДИР – ТЮЗЕТДИР

Терсейтдир эт. Терсейт дегенни къатланыучу айырмасы. Адамны жолундан терсейтдир. Оноуну терсейтдир.

Тюзетдир эт. Тюзет дегенни къатланыучу айырмасы. Жаш адамны жашау жолгъа тюзетдир. Эл мюлкню ишин тюзетдир.

ТЕРСЕЙТДИРИУ – ТЮЗЕТДИРИУ

Терсейтдириу Терсейтдир дегенден этим ат. Ишни терсейтдириу. Жашны бутунда жарасын терсейтдириу.

Тюзетдириу Тюзетдир дегенден этим ат. Сабийни кылыгъын тюзетдириу. Ишде кемчиликлени тюзетдириу.

ТЕРСЕЙТИЛ – ТЮЗЕТИЛ

Терсейтигил *Терсейт* дегенни зорлаучу айырмасы. Терсейтилген жаш адамланы тюз жолгъа салгъан кыйыын болады

Тюзетил *Тюзет* дегенни зорлаучу айырмасы. Халатла тюзетилгендиле.

ТЕРСЕЙТИЛИУ – ТЮЗЕТИЛИУ

Терсейтигилиу *Терсейтил* дегенден *этим ат*. Жараны терсейтилиую.

Тюзетилиу *Тюзетил* дегенден *этим ат*. Кемчиликлени тюзетилиудери.

ТЕРСЕЙТИУ – ТЮЗЕТИУ

Терсейтиу *Терсейт* дегенден *этим ат*. Адамны тюз жолдан терсейтиу.

Тюзетиу *Тюзет* дегенден *этим ат*. Жолланы чунгур жерлерин тюзетиу.

ТЕРСЛИК – ТЮЗЛЮК

Терслик *ат Терс* иш. Халкъ жомакълада кбуруда терсликни тюзлюк, байны жарлы хорлайды (Гуртуланы Б. *Жангы талисман*: 381). /Ахмат:/ – Хомухлукъ, кюрккъакълыкъ, терслик сени кюлунгдан келлик затла болмагъанларын алайсыз да билеме («Минги-Тау»).

Тюзлюк *ат Бир* иште, болумгъа жакъ басмагъан тюз кырам. /Атасы жашына:/ *Жашым, сен диннге кирирден болсанг, игликге кбулукъ этиуню улуу жюгюн аласа...Суусан излегеннге суусан болаырмыса? Тюзлюк* излегеннге – таянчакъ? Хыйла тутмазгъа, саякълыкъ,зулмулукъ этмезге кючюнж жетерми? (Тепеланы А. *Сангырау кюл*: 43). /Солтан *Верагъа*:/ Тюзлюк суу тубюнде кюнге кыалмаз, башына чыгъар (Гулаланы Б. *Тызыл тарыны назылары*: 250).

ТЁЗЮМЛЮ 1 – ТЁЗЮМСЮЗ 1

Тёзюмлю I сыф. Улду тёзюмю болгъан, басымлы, сабыр, чыдамлы. Тауда ёсген адамла тёзюмлю боладыла, къыйынлыкъны да бек кётюредиле, кеслери да тири боладыла (Залийханланы Ж. Тау къушла: 276).

Тёзюмсюз I сыф. Тёзюмю, сабырлыгъы болмагъан, басымсыз, чыдамсыз. /Къамгъут Матайгъа:/ Тохта, ала, тёзюмсюз къылыгъынгы къой! (Къобанланы Д. Таулада таууш: 251).

ТЁЗЮМЛЮ II – ТЁЗЮМСЮЗ II

Тёзюмлю II хал. сёзл. Тёзюп, сабыр этип. Сабийни сабыр, тёзюмлю юйретирге керекди.

Тёзюмсюз II хал. сёзл. Тёзмей, тёзалмай, ашыгъып. Нартладан ол сёзню эшитгенде, Къарашауай тёзюмсюз къычырды («Нартла»: 185). Эмегенле нарт тойгъа къараргъа тёзюмсюз чыгъадыла (фольк.).

ТЁЗЮМЛЮЛЮК – ТЁЗЮМСЮЗЛЮК

Тёзюмлюлюк ат Тёзюмю, сабырлыгъы, чыдамлыгъы болгъан. – Къалай тап сёлешдинг, Сюдюм! – деди Самат, кесини тёзюмлюлюкуне сейирсинип (Залийханланы Ж. Тау къушла: 111). Юйор жашауда тёзюмлюлюк бек керекди.

Тёзюмсюзлюк ат Чыдамсызлыкъ, тёзюмю болмагъанлыкъ. Къаладыла жюреклерине тёзюмсюзлюк синнген ана бла бала (Кёбекланы Б. Кюнню тюбюнде экеулен: 6). /Темирбекни/ санларын тёзюмсюзлюк алгъанды (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 104).

ТИЗГИНЛИ – ТИЗГИНСИЗ

Тизгинли 1. сыф. Тазалыкъны, кирсизликни суйген, жыйгъычлы. Тизгинлини аты арымаз, тону тозурамаз (н. с.). Ол къыпты керекли саргъылдым мыйыкъларыны тюбюнден тютюн саргъалтхан уллу, болсада тюз тизгинли тишлерин кёргюзте, нек

эсе да мылы мутхуз этген кёксюл кёзлерин бизге ышарта, аллыбызны тыйды (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 287).

2. Тап жыйышдырылган, низам бла этилген, таза. Къыз къонакъланы бир ариу, тизгинли отоугъа кийирди. Бизни шахар /Нальчик/ тизгинли шахаргъа саналады («Заман»).

Тизгинсиз I сѳф. 1. Тизгини болмаган, низамсыз, тапсыз. Эмегенле турган жер бек тизгинсизди (фольк.). Тёгеречи, башы тап жыйышдырылмаган тизгинсиз юйню къатынды тохтадыкъ («Минги-Тау»).

2. Кирли, хылы-мылы (адамны юсюнден). Юсю-башы тозураган, тизгинсиз кийимли киши аллыбызгъа чыкъды. /Омар/ тизгинсиз болса да, акъыллы адамды, дуняны башында ол билмеген бир зат болмаз (Кацийланы Х. Аланла, сизде уа не хапар?: 137).

ТИЗГИНЛИ II – ТИЗГИНСИЗ II

Тизгинсиз II хал. сёзл. Тап, тийишлисича болган. Субай жашча, сен тизгинли атлайса орамда (Отарланы К. Дуня эрттени: 161). Зурнукла, бирге къанат къагъа, тизгинли тауланы башлары бла ауадыла.

Тизгинсиз II хал. сёзл. Низамгъа, жорукъгъа сыйынмай. Фашистлени жартысы, ёлгенлени къатларында тохтап, палахны къайсы жанындан келгенин ойламай, сер бола, тизгинсиз атып башладыла (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 144).

ТИЗГИНЛИЛИК – ТИЗГИНСИЗЛИК

Тизгинлилик ат Тизгини барлыкъ. Юйде тазалыкъ, тизгинлилик кёзге ариу кёрюнедиде. Аны /къызын/ субай санлары, атламы, кюлгени, тизгинлилиги – ала бары да жашны кёз аллына келедиде (фольк.).

Тизгинсизлик ат Жыйгъычсызлыкъ, тизгини болмагандыкъ. Хар атлам сайын оюла турган эски юйле, хар жерде низамсызлыкъ, тизгинсизлик битену орамла бир заманда да сыйпала болмазла дерчады («Шуёхлукъ»).

ТИЙИНШЛИ I – ТИЙИНШСИЗ I

Тийиншли I сыф. Керекли, келишген, жарагъан. /Къыз жашха:/ Мен санга тийиншли туююлма (Токъумаланы Ж. Ауанала: 163). /Хызыр/ Аминатдан да жүреги излегенча тийиншли жууап алгъанды (Хапчаланы М. Мени насыбым: 84).

Тийиншсиз I сыф. Келишмеген, жарамагъан. Тийиншсиз сёзлени айтдыргъан, туудургъан билимсизликди. Аманлыкъгъа кемчилик да, ахшылыкъ да тийиншсизди (Маммеланы Д. Кязим Мечиев: 46). Ичги ичге кирсе, тийиншсиз сёзле айтдырыр (айт.).

ТИЙИНШЛИ II – ТИЙИНШСИЗ II

Тийиншли II хал. сёзл. Кереклисича. Болса да ол /Къады/ той этерге кёп сакълагъан къууанчын тийиншли бардырыргъа хазырланып башлады (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 143). Деу эмеген къаамишли кёлге киргенди, Нарт Сосурукъну айтханын тийиншли кёргенди (фольк.).

Тийиншсиз II хал. сёзл. Тийиншли болмай. Жашауну ышыкъларында келгенле, От башына тийиншсиз юйренгенле, Жашлыкъларын тойда ашыргъанла (Отарланы К. Сайлама, II: 97). Аны /Муратны/ ол къызгъа тийиншсиз болганын нёгерлери ачыкъ айтадыла.

ТИЙИНШЛИЛИК – ТИЙИНШСИЗЛИК

Тийиншлилик ат Жараудулукъ, келишгенлик. Ишине тийиншлилик. Аны ол къуллукъгъа тийиншлилигин кёпле биледиле.

Тийиншсизлик ат Жарамаулукъ, келишмегенлик. Жерине тийиншсизлик. Келишим этерге тийиншсизлик.

ТИРЛИКЛИ – ТИРЛИКСИЗ

Тирликли сыф. Тирлиги кёп, аслам болгъан, аслам тирлик берген, битимли. /Солтан:/ Жайыбыз тирликли болсун, Дууларыбыз мирзеуден толсун! (Боташланы И. Пьесала: 147). Тирликли бахча.

Тирликсиз сыф. Тирлиги аман, тирлик иги битмеген. Жаз башында буз жаугъаны себепли, терекле тирликсиз болдула. Тирликсиз жыл.

ТИРЛИКЛИК – ТИРЛИКСИЗЛИК

Тирликлик ат Тирлиги иги, битимли болгъанлыкъ. Энци иели мюлкдеде тирликликни кётюрюр амалланы хайырланадыла.

Тирликсизлик ат Тирлиги осал, битимсиз болгъанлыкъ. Газетледе ол жылны тирликсизлигини юсюнден жазылгъанды.

ТИРНЕКЛИ – ТИРНЕКСИЗ

Тирнекли сыф. Къармашыуду, мадарыуду. /Кюмюш сабийлеге:/ Халиймат сизни былай тирнекли бола баргъаныгъызны кёрсе эди, аз къууанмаз эди! (Гуртуланы Б. Жангы талисман 371). Тирнекли жаш.

Тирнексиз сыф. Жукъгъа къармашмагъан, тирнеклемеучю. Ала тирнексиз адамладыла да, ишлери аны ючюн тамамланмайды.

ТИРНЕКЛИК – ТИРНЕКСИЗЛИК

Тирнеклик ат Къармашыудукъ, мадарыудукъ. Жашау тирнеклигин этип, келлик заманны аллына къараргъа керек эди (Тёппеланы А. Кюн батмайды: 26). Адамлада жашау тирнеклик эсленеди.

Тирнексизлик ат Тирнеги жокълукъ. Къарындашладан бирини тирнексизлигин билдиле.

ТУЗЛУ – ТУЗСУЗ

Тузлу сыф. Тузу болгъан. /Атасы жашына:/ Сен бюгече бир тузлу хант этдир да, кесинг да аша, къатыннга да ашат («Къарачай халкъ таурухла»: 34). Къызла, кимге эрге барлыкъларын билир ючюн, былай этгендиле алгъын. Бир тунгуч къыз, жети шаудандан суу алып, тылы басып, хар къызгъа бла хар жашха экишер гюттю бишире эди, бирин тузлу этип, бирин а – тузсуз («Къарачай-малкъар мифле»: 67).

Тузсуз сыф. Тузу болмагъан. Иги сёзсюз жашау неди? - Тузсуз хантха теппе-тенгди (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 41). Тузсуз азыкъ.

ТУМАНЛЫ – ТУМАНСЫЗ

Туманлы сыф. Туман басхан. Чууакъ кёклю жаз башы туманлы кюз артыча кёрюндю (Гуртуланы Э. Мёлекледе кёнакъда: 30). Къойла кюте келип, туманлы ингирде Сюрююню кёююп кетген эдим бирде (Отарланы К. Сайлама, П:99).

Тумансыз сыф. Чууакъ, туманы болмагъан. Тумансыз кече. Эрттенлиги уа тумансыз болду.

ТУТУМЛУ – ТУТУМСУЗ

Тутумлу сыф. Бир затны къаты, бёкем, тутхучлу болгъаны терк жылтырмагъаны. Тутумлу къумачдан тигилген кёнчек.

Тутумсуз сыф. Иги тутмаучу, терк жылтырыучу (къумачны юсюнден). Тутумсуз къумачдан тигилген жыйрыкъ.

ТУТУМЛУДУКЪ – ТУТУМСУЗДУКЪ

Тутумлудукъ ат Бир затны тутхучлудугъу. Чепкенни къумачыны тутумлудугъу игиди.

Тутумсуздукъ ат Тутуму осал болгъан, иги тутмаучу. Сетканы тутумсуздугъу. Къумачны тутумсуздугъу.

ТУТХУЧЛУ – ТУТХУЧСУЗ

Тутхучлу сыф. 1. Адам ийнанырча, бегимли, тынгылы, фатыуалары болгъан. Базарбий сёзюн тутхучлугъа санады (Хубийланы О. Аманат, II:288). 2. Бир белгили затха кесини энчи къарамы болгъан, кесин бир жорукъда жорютген. Тутхучлу оноу. Тутхучлу чюйрелик.

Тутхучсуз сыф. 1. Къарыусуз. Тутхучсуз жашау. Къалай тутхучсузду бу дуняда хар не да! – Энди сыймекликге окъуна ышаныр онг жокъду (Хучиналаны М. Айыу бла кертме ашагъан).

2. Бир затха кесини энчи къарамы болмагъан. Тутхучсуз къылыкъ.

ТУТХУЧЛУДУКЪ – ТУТХУЧСУЗЛУКЪ

Тутхучлудукъ ат 1. Къатылыкъ. *Бегимни тутхучлудугъу. Оноуну тутхучлудугъу.*

2. Бир затха ийнанмакълыкъ, ол затха кесини къарамы болгъанлыкъ. *Сорууну тутхучлудугъу.*

Тутхучсузлукъ ат 1. Учхаралыкъ. *Ала баргъан жолну тутхучсузлугъу.*

2. Бир затха тутхучлугъу, кесини къарамы болмагъанлыкъ. *Жашны не иште да тутхучсузлугъун кёпле кечирек ангыладыла.*

ТУУУШЛУ – ТУУУШСУЗ

Тууушлу сыф. 1. Уллу санлы, токъ, уллу бойлу. *Ол / Нартла/ уллу санлы, тууушлу болгъандыла (фольк.).* 2. Тыш кёрюмю ариу, суйдюмлю, сыфатлы. *Шууулдайды жауун, Шууулдайды агъач – Да бири биринден тууушлу (Бабаланы И. Жетегейле: 20).*

Тууушсуз сыф. 1. Азгъан, арыкъ. *Ауруу кёплени тууушсуз халгъа келтиредди.* 2. Тыш кёрюмю сыфатсыз, жюрек тартмагъан. *Тууушсуз адам. Тууушсуз юй.*

ТУУУШЛУДУКЪ – ТУУУШСУЗЛУКЪ

Тууушлудукъ ат 1. Уллу бойлудукъ, уллу санлылыкъ. *Тууушлудугъуна кёре айыуну кючю да уллу эди (фольк.).* 2. Ариудукъ, сыфатлыкъ, кёрюмю тап. *Киеуню тууушлудугъун кёпле, бютюнда къызла, тойдан сора да айта эдиле.*

Тууушсузлукъ ат 1. Арыкълыкъ, азгъанлыкъ. *Ананы сабийини тауушсузлугъу бек жарсыта эди.*

2. Сыфатсызлыкъ, кёрюмю осал. *Юйню тегерегини тууушсузлугъу, саулай кёрюмюн осал этеди.*

ТҮЙГҮЫЛЫ – ТҮЙГҮЫСЫЗ

ТҮЙГҮЫЛЫ *сыф.* Кесин, кереклисича тап жүрюте билген (адамны юсюнден). Түйгүылы тиширыу. Ашда түйгүылы адамла.

ТҮЙГҮЫСЫЗ *сыф.* Кесин тап жүрюте билмеген, озгур. Аяз, чёрчек жашлай, түйгүысызды. Ол да тынчайганды ууахтыгъа (Отарланы К. *Дуня эрттени*: 156). Ичги ичип, кеслерин түйгүысыз ишле этгенле да боладыла.

ТҮЙГҮЫЛЫЛЫКЪ – ТҮЙГҮЫСЫЗЛЫКЪ

ТҮЙГҮЫЛЫЛЫКЪ *ат* Кесин тап жүрюте билмегенлик. *Жаш адамлагъа* түйгүылылыкъ бек керекди.

ТҮЙГҮЫСЫЗЛЫКЪ *ат* Кесин тап жүрюте билмегенлик. *Жашны* түйгүысызлыгъын кёпле биледиле.

ТҮЙГҮЫЧЛЫ – ТҮЙГҮЫЧСЫЗ

ТҮЙГҮЫЧЛЫ *сыф.* Кесин ариу жүрюте билген, ариу кыылыкълы. Түйгүычлы келин.

ТҮЙГҮЫЧСЫЗ *сыф.* Кесин жүрюте билмеген, осал кыылыкълы. Ол юй бийчесинден айырылгъанлы ичги ичип, түйгүычсыз болуп айланган хапары барды. Ол жыр ойнайды кечени кююнунда. Эркинди, түйгүычсызды аны жолу («Шүхлукъ»).

ТҮЙЫМЛЫ – ТҮЙЫМСЫЗ

ТҮЙЫМЛЫ *сыф.* Бети болгъан, кесин тыя билген, басымлы. Түйымлы адам. /Темиржан/ адамла арасында сыйы болгъан, түйымлы адам эди («Минги-Тау»).

ТҮЙЫМСЫЗ *сыф.* Бетсиз, уятсыз, басымсыз адам. Түйымсыз жаш. Не да түйымсыздан чыгъады (*айт.*).

ТЫНЧЛЫКЪЛЫ I – ТЫНЧЛЫКЪСЫЗ I

ТЫНЧЛЫКЪЛЫ I *сыф.* Тынчлыгъы болгъан. Не десенг да, ата юйден тынчлыкълы жер жокъду, Айыплы этмеген эсенг аны

(Отарланы К. Жолла: 92). Чарпыусуздутёлюбюз, Битимлиди жерибиз. Тынчлыкълды элибиз. Къууанчлыды тёллюбюз («Жанкълыч»: 39).

Тынчлыкълсыз I сыф. Тынчлыггы болмагъан. Тынчлыкълсыз анала кече жукъламадыла («Нюр»). Тынчлыкълсыз эмеген Чюелдини кётюрден иерге унамай тохтагъанды (фольк.).

ТЫНЧЛЫКЪЛЫ II – ТЫНЧЛЫКЪСЫЗ II

Тынчлыкълы II хал. сёзл. Тынч, ырахат, къайггысыз. Къаты жукъллаучу Аслан да бюгюн тынчлыкълы жатмайды (Къобанланы Д. Таулада таууш: 315).

Тынчлыкълсыз II хал. сёзл. Тынгысыз, къайггылы, саггышлы болуп, тынчлыггы болмай. Жай кюню тынчлыкълсыз ыйнакъллайды (Отарланы К. Туугъан жерим: 19). Къызны сёзлери жашны тынчлыкълсыз этдиле.

ТЫНГЫЛЫ – ТЫНГЫСЫЗ

Тынгылы I сыф. Ырахат, къайггысыз, тынч. /Къасым:/ Энди юйдегиме да тынгылыма (Байрамукъланы Х. Чолпан: 306). Тынгылы жашау.

Тынгысыз I сыф. Тынчлыкълсыз, къайггы этиучю, тынчлыггы болмагъан. Анда, акъсыл къаяланы тютюнде, Мен туугъан, ёсген таулу юйюбюзде, Тынгысыз огъурлу анам олтурады, Манга тилек эте таугъа къарайды (Къулийланы Къ. Сайлама, I:144). Тенгизни жагъласында юзезде турама, Тынгысыз суугъа къарай (Мокъланы М. Жырла бла жылла: 105).

ТЫНГЫЛЫ I – ТЫНГЫСЫЗ II

Тынгылы II хал. сёзл. Тынчлыггы болгъан, тынчайгъан. Тап-пасхан улуну жюреги алыкъла тынгылы тютюлдю (Къудайланы Х. Ол кюнле: 63). Тынгылы юйюр.

Тынгысыз II хал. сёзл. Тынчлыггы болмай, къайггы этип, тынчаймай. Салиймат, тюшгенча кёрге, Тынгысыз къарайды жерге, Къарангы пура тешикден, Къараучусуча бешикден (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 111). Тынгысыз кече.

ТЮКЛЮ – ТЮКСЮЗ

Тюклю сьф. Тюк басхан, тюгю кьалын болгъан. Тюклю жаныуар. /Забитхан Салихатха:/ Кёп олтурууп кьалдым, шахардан бир затчыкъла алып келгенме да, аланы сатаргъа керекди. Тюклю къатана да барды (Токъумаланы Ж. Ючюнчю келин).

Тюксюз сьф. Тюгю болмагъан. /Шохай кюзгюге къарай:/ Алыкъа уа къууатыбыз барды! Алай чачымы тюшюп кетгени, тюксюз болгъаны бироз осал болгъанды. Къайгъырмаз, акъыллы башда тюк тохтамайды деп бош айта болмазла (Токъумаланы Ж. Ёртен).

ТЮН – ТЮШ

Тюн ат Керти жашауда болгъан зат. Тюшюнде, тюнюнде да таулу жашчыкъны эсинден мотоцикл кетмей туруу (Гуртуланы Э. Мёлекледе къонакъда: 125). Мукъаш сагъышлары тюшю бла тюню болгъанларын кеси да ангыламай, хайран болуп, барып, бет-къол жууду (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 37).

Тюш ат Жукълагъан заманда кёрюннген зат. Бабын, тюшюнде элгенип: «Кет, кет, кет!» – деп, кычырды (Тёппеланы А. Отлукъ ташла: 180). Тюшюнде табып, тюнюнде тас этгенлей (айт.).

У

УМУТЛУ I – УМУТСУЗ I

Умутлу I сьф. Умуту болгъан, умут этген, ышаннган. /Керимат:/ сёзю бла тенг атасына-анасына жалыннган, умутлу, кёзлери бла къарады (Тёппеланы А. Кюн батмайды:).

Умутсуз I сьф. Умут юзген, тюнголген. Умутсуз жашау – отсуз кесеу (н. с.). Зулмулукъ унукъдургъан Умутсуз факъырлагъа, Кёл берди сени кючюнг, Жюреги такъырлагъа (Отарланы С. Назмула бла поэмала: 7).

УМУТЛУ II – УМУТСУЗ II

Умутау II хал. сёзл. Умут этип, ышанып. Таулула, ишлеп, кьол кьыйынлары бла, иги умутлу жашайдыла («Минги-Тау»).

Умутсуз II хал. сёзл. Умут этмей, ышанмай, тюнгиюлп. Умутсуз кьараргьа.

УШАГЬЫУЛУ I – УШАГЬЫУСУЗ I

Ушагьыулу I сыф. 1. Ариу, кёзге асыулу, суйдюмлю кёрюннген. Бу ушагьыулу туююл эсе да, эштада артыкь осал ат боллукь болмаз», – деп, Созар тайны кьолу бла сылады, жюгенни салды («Нартла»: 232). /Чонай Асланукьа Акьылтокьмакьовичге:/ Ахьырысы, ол сени кесинге бир ушайды да! Кёзлери да сенича акьыллы кёзле, кеси да сенича ушагьыулу, аны /жашны/ чырайына кьарар тургьанма, Тфу, кёз тиймесин! (Токьумаланы Ж. Ауанала: 223).

2. Айыпсыз, намыслы. Ушагьыулу жаш не жаны бла да юлгюлю эди. Элге школгьа устаз болуп, ёсюмлю, ушагьыулу кьыз келди.

Ушагьыусуз I сыф. Эриши, тапсыз, ушамагьан. Мариям узун бойлу, арыкь тиширыу эди, ачы жууап аны ... бетин кьалай эсе да бир ушагьыусуз этеди (Тёпеланы А. Отлукь ташла: 167). Ушагьыусуз кийимле.

2. Айыплы, намыссыз. /Мурат Кьаншаугьа:/ Сен а манга ушагьыусуз сёзле жаншаргьа кюрешесе (Токьумаланы Ж. Ёксюзю кьада-ры: 48). Жаш кесини ушагьыусуз сёзлерине сокьуранды.

УШАГЬЫУЛУ II – УШАГЬЫУСУЗ II

Ушагьыулу II хал. сёзл. Ариу, иги, суйдюмлю. Кьыз суйгенине ушагьыулу кёрюндю. Бу жол ол ушагьыулу кийинди.

2. Айыпсыз, намыссыз. Ушагьыулу жашаргьа керекди.

Ушагьыусуз II хал. сёзл. Эриши, тапсыз халда. Ушагьыусуз кийимле адамны сыфатын эриши кёргюзтедиле.

2. Айыплы, намыссыз. /Фатимат:/ Хажибек, шо бурдурмай айт, бу кьыз сизде тургьан кесегинде, сизге тынгыламай, ушагьыусуз атлайды деп билдингми? (Хубийланы О. Дерт: 130). Кьарт адамгьа ушагьыусуз сёлеширге айыпды.

УЯТЛЫ – УЯТСЫЗ

Уятлы сыф. Уяты, бети болгъан, уяла билген. Уятлы уят этсе, уятсыз «Мен хорладым», – дер (н. с.). /Домалайны/ къызча, уятлы бети, къызара, агъара тура эди (Хубийланы О. Дерт: 77).

Уятсыз сыф. Уяла билмеген, бетсиз. Сатыучуну бу тукъум уятсыз сёзлери Насыра Хожагъа бек тик тийгендиле (Ёртенланы А. Насра Хожаны хапарлары: 11). /Салихат кеси кесине:/ Бир аман уятсыз, чохбаиш кёрюнеди, кюнюм къарангы, хазна уялгъан, буюккъгъан да этмейди! (Токъумаланы Ж. Ючюнчю келин).

Ф

ФАЙДАЛЫ – ФАЙДАСЫЗ

Файдалы сыф. Хайыр берген хайырлы, файда келтирген. Файдалы мюлк къурау.

Файдасыз сыф. Хайыры болмагъан, файда келтирмеген. Файдасыз алим – жауунсуз булут (н.с.). Файдасыз сёзюнг – къулаккъгъа тёзюм (н. с.).

ФАЙДАЛЫЛЫКЪ – ФАЙДАСЫЗЛЫКЪ

Файдалылыкъ ат Хайыры, файдасы болгъанлыкъ. Мюлкню файдалыгъын кётюрюуде керекли амалланы, онгланы хайырланьыргъа керекди.

Файдасызлыкъ ат Файдасы болмагъанлыкъ. Кёп къайтарылып айтылгъанны файдасызлыгъы.

ФАХМУЛУ I – ФАХМУСУЗ I

Фахмалу I сыф. Закий, бир затдан терен ангылауу болгъан. Къзим бек фахмалу болгъаны себепли, къысха заманны ичинде

темирчиликни усталыгына тюшюнеди («Шуёхлукъ»). Фахмуду устазым, Сени дерсинг эсимде, жанымда-къанымда. Адыргы сагъатымда мадар тандырыучу амалым... (Моттайланы С. Толгъан ай: 35).

Фахмусуз I сыф. Фахмусу болмагъан. Фахмусузга илму такъырды.

ФАХМУДУ II – ФАХМУСУЗ II

Фахмуду II хал. сёзл. Бир затны иги ангылап, билип. Фахмуду жазылгъан чыгъарма.

Фахмусуз II хал. сёзл. Фахмусу болмай. Фахмусуз жазылгъан назму тизгинле.

ФАХМУДУЛУКЪ – ФАХМУСУЗЛУКЪ

Фахмудулукъ ат Адамда бир затха болгъан закийлик, усталыкъ, аны терен ангыламакълыкъ. Фахмудулукъ ол кеси келип къалгъан зат туююлдю («Минги-Тау»). Тёппеланы Алимни чыгъармаларын окъуй, ол нарт сёзлени къалай уста хайырланнганын да кёре, ангылайса аны фахмудулугъун, бай тилин да («Заман»).

Фахмусузлукъ ат Фахмусу болмагъанлыкъ. Риторика, фахмусузлукъдан къалса, билимни азлыкъ этгени бла болмагъаныны шартыды (Байрамукъланы Н. Назму бла жазсала: 22).

Х

ХАЙЫРЛЫ – ХАТАЛЫ I, ЗАРАНЛЫ I

Хайырлы I сыф. Хайыры болгъан. Хасанэфенди Къанбермезлагъа бир зат бла хайырлы иш этерге, аладан не сылтау бла мал алыргъа не ключюн, не къарыуун, не хыйлалыгъын, не къуртхалыгъын аямайды (Шауаланы М. Мурат: 191).

Хаталы I сыф. Заран этиучю, заранлы. /Батыр Османович: Хаталы жаныуарланы ёлтюрюгюз, анга киши угъай демеиди

(Залийханланы Ж. Жаннган жүреккле: 146). /Къаргъа:/ Мен бир жаннга да хаталы къанатлы туююлме, алай а кёлюме келгенни ичимде тыялмай ачыкъ къычырып къояма да, аны ючюн мени киши суймейди («Малкъар халкъ жомакъла», II:312).

Заранлы I сѳ. Хаталы, хата келтириучю. Жазны белгиси болуп, Жашайса сен, къарылгъач: Заранлы чибинлени Ашайса сен, къарылгъач (Къулийланы Х.-М. Жулдузчукъла: 20). Заранлы ханс урлугъун тийреге терк жайгъанча, /Чыммакъ/ аман хапарны хар тубегенине айтады (Къулийланы Х. Дорбунда ушкок атылды: 34).

ХАЙЫРЛЫЛЫКЪ – ХАЙЫРСЫЗЛЫКЪ

Хайырлылыкъ ат Файда, хайыр берген иш, болум д.а.к. зат. Окъууну хайырлылыгы.

Хайырсызлыкъ ат Файда, хайыр бермегенлик. Ол кесини сёзюню хайырсызлыгын ангыламады. Келишимни хайырсызлыгы.

ХАЛАЛ – ХАРАМ

Халал сѳ. Ашаргъа дин эркин этген, таза, харам болмагъан. Къоянны аягъы итге ушаса да, эти уа халалды (н. с.). Эки, юч минг къойдан мал харам болса, /Къыямыт/ аны сюрюучю жалчыларына ашатып, халал малны уа къошдан къоратып, базарда сатдырып турады (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 16).

Харам сѳ. Ашаргъа дин эркин этмеген. Эшекни эти харамды. Харам мыллык.

ХАЛАЛЛЫКЪ – ХАРАМЛЫКЪ

Халаллыкъ ат 1. Харам болмагъанлыкъ. Тонгузну этини керахатлыгъыны, къоянны этини уа халаллыгъыны, юсюнден эфенди кёп хапар айтды.

2. кёч. Адамлагъа ачыкъ жүреклилик, жазыкъсыныулукъ, кимге да болушургъа хазырлыкъ. Махтау, байлыкъ да кетер, Кертилей къал тюзлюкге, Дунияда бир зат жетмейди Халаллыкъгъа, игиликге (Мёчюланы К. Сайлама чыгъармалары: 186).

Харамлыкъ ат 1. Ашаргъа дин эркин этмегенлик, халал болмагъанлыкъ. Саудюгерчи нёгерини харамлыгъын ангылап, алтын-кюмюшюн къайтарыр амал излеп башлагъанды (Ёлмезланы М. Аманат). Мурдар ёлген малны этини харамлыгъы.

2. кёч. Ёз башына болмаса, кишиге игилик болурун суймеулюк. Башхагъа харамлыкъ эте билмеген адам сакъламайды аманлыкъ кесине башхадан («Жанкъылыч»: 143). Бир кишиге харамлыкъ излемей, тынч, ырахат жашау.

ХАТА – ХАЙЫР

Хата ат Биреуге неда бир затха этилген (жетген, тюшген) тапсызлыкъ, жараусузлукъ, заран. Билимсизликни хатасы. Ол иш бизге хата келтирликди.

Хайыр ат Биреуню неда бир затха этилген (жетген, тюшген) игилик, таплыкъ. Суу жагъада ёсген тереклени, чырпыланы ауругъан адамлаы солууларына уллу хайырлары барды.

ХАТАЛЫ – ХАТАСЫЗ

Хаталы сыф. Терслиги болгъан. Хаталыла жууапха тартылдыла. Жаш хаталы адамды.

Хатасыз сыф. Зарансыз, терслиги болмагъан. Хатасыз адамлагъа кёчгюнчюлюк кёп къыйынлыкъ сынатханды («Зорлукъ»). /Анзор:/ Ичинде адамлары бир бири бла кюрешген жамагъат ёмюрде да онгмагъанды, аллай кюрешиде хатасызла да кёп жутуладыла (Лайпанланы С. Гургумлу: 165).

ХАТЕРЛИ / ХАТЫРЛЫ – ХАТЕРСИЗ / ХАТЫРСЫЗ

Хатерли сыф. Хурмет этиучю, халал, болушургъа хазыр адам. Хатерли хатер кёрюр (н. с.). /Батыр/ жумушакъ жюрекли, хатерли жаш болса да, тутхан кезиунде кишиге бет этер амалы жокъ эди (Кацийланы Х. Жер жулдузлары: 45).

Хатырлы сыф. къ. хатерли. Бир огъурлу хатырлы киши жолда ат бла кетип бара, жаяу баргъан бир адамны жетгенди (фольк.).

Хатерсиз *сыф.* Кишиге игилик этмеучю, этерге сүймеучю (адам). Тыш къарамы огъурсуз кёрюнсе да, ол биз суннганча, хатерсиз киши туююл эди. Хатерсиз къоншу.

Хатырсыз *сыф.* къ. хатерсиз. *Хатырсыз* адамла, нек эсе да, кёнден кён бола барадыла.

ХАТЕРЛИЛИК / ХАТЫРЛЫЛЫКЪ – ХАТЕРСИЗЛИК / ХАТЫРСЫЗЛЫКЪ

Хатерлилик *ат* Хурмет этиучюлюк, халаллыкъ, болушургъа хазырлылыкъ. Тутмакъла *гестопочуну* кьолунда болгъан къадарда хатерлилик тапмазса (Гыттыулары М. Ачыкъ жюрекле: 34).

Хатырлылыкъ *ат* къ. хатерлилик. Атамы хатырлыгъы битеу элге белгилиди.

Хатерсизлик *ат* Кишиге игилик этерге сүймеучюлюк, жазыкъсыныусуздукъ. Жашны хатерсизлиги ачыкъ болду.

Хатырсызлыкъ *ат* къ. хатерсизлик. Къанлы жауну хатырсызлыгъы.

ХУНЕРЛИ – ХУНЕРСИЗ

Хунерли *сыф.* Бир иште усталыгъы улуу болгъан. Хунерлини къолу алтын, жырчыны ауазы алтын (н. с.).

Хунерсиз *сыф.* Хунери болмагъан. Хунерсиз жазыучу. Хунерсиз адам.

ХУНЕРЛИЛИК – ХУНЕРСИЗЛИК

Хунерлилик *ат* Усталыкъ, бир затны кьолдан иги эте билгенлик. Аппа Азгорну хунерлилиги, гиртчилиги ючюн бек махтады (Тёпеланы С. Ууучу Заурбек: 13).

Хунерсизлик *ат* Хунери жокъдукъ. Романда жазыучуну хунерсизлиги сезилип турады.

ХУРМЕТЛИ I – ХУРМЕТСИЗ I

Хурметли I *сыф.* Намыслы, сыйлы. Хурметли устазны юйюне аны школ ишде тенглери, ахлулары, танышлары, кьоншулары да ариу кийинип, жыйыла башлагъандыла (Гуртуланы Э. Азретни кьууанч кюню: 5). /Шотту:/ Кесигизни аямай эсегиз да, аны аягъыз, юйююз кьурумагъан! Бу хурметли, бу халал, бу алапат адамны! Бу фахмулу, акъыллы таматабызны (Къулийланы Х.Жыйылыуда).

2. Сюйдюмлю, ариу. Хурметли тиширюу.

Хурметсиз I *сыф.* 1. Бир кишини сыйын кётюрмеучю, намыс этмеучю. Халкъына хурметсиз – билексиз, женгсиз, Къалсын жолда, кьыдыра кьум тюзлени (Махтум-Кули «Назмула: 144). Хурметсиз, бетсиз адамла да бардыла.

2. къарач. Сюйдюмсюз, эриши. Да элде бийче къатынланы арасында Акъбийчеден сора былхымсыз, серукку не хурметсиз тиширюу жокъму эди? (Тёппеланы А. Жюз шаптал терек).

ХУРМЕТЛИ II – ХУРМЕТСИЗ II

Хурметли II *хал. сёзл.* Намыс этип, сыйлы кёрюп. Къулийланы Къайсынны туугъан кюнюн хурметли белгилеу («Заман»).

Хурметсиз II *хал. сёзл.* Намыс, бет этмей. Къарыусузгъа хурметсиз къарагъан айынды.

ХУРМЕТЛИЛИК – ХУРМЕТСИЗЛИК

Хурметлилик *ат* Намысы, сыйы болмагъанлыкъ. Адамны адеплилиги, хурметлилиги аны намысын кётюредиле.

Хурметсизлик *ат* Кишиге намыс, сый этмеучю кьылыкъ. Аны хурметсизлигин кёпле биледиле.

ХЫЙЛАЛЫ I – ХЫЙЛАСЫЗ I

Хыйлалы I *сыф.* Харамлыгъы болгъан, фитналы. /Къыямыт:/ Шайтан хыйлалы болады деп аллахны келамларында да барды (Аппаланы Х. Къара кюбюр: 104). Эфенди хыйлалы адам эди.

Хыйласыз I сыф. Харамлыгы болмагъан, фитнасыз. Хыйласыз ишле. Хыйласыз сёз.

ХЫЙЛАЛЫ II – ХЫЙЛАСЫЗ II

Хыйдалы II хал. сёзл. Харамлыкъ этип. Эки кёзюн хыйлалы жумуп, Азнор бий сюеледи (Гулаланы Б. Къачхынчы: 42).

Хыйласыз II хал. сёзл. Харамлыкъ этмей. Хыйласыз жаша. Хыйласыз ишле.

ХЫЯНАТЛЫ – ХЫЯНАТСЫЗ

Хыянатлы сыф. Хата, заран келтириучю, этиучю. Хыянатлы бёрю. Хыянатлы адамла.

Хыянатсыз сыф. Зарансыз, хатасыз. Эл хыянатсыз болмаз. Ол хыянатсыз адам эди.

Ч

ЧАРПЫУЛУ – ЧАРПЫСУЗ

Чарпыулу сыф. Къоранчлы. Бу жол сатыу-алыуубуз чарпыулу болду. Чарпыулу мюлк.

Чарпыусуз сыф. Тап, къоранчсыз къуралгъан. Чарпыусузду тёллюбюз, Битимлиди жерибиз, Тынчлыкълды элибиз, Къууанчлыды кёллюбюз («Жанкъллыч»: 39). Чырпаусуз иш.

ЧЫГЪЫМЛЫ (къарач.) – ЧЫГЪЫМСЫЗ (къарач.)

Чыгъымлы сыф. къарач. Файдалы, хайырлы, хайыр берген. Чыгъымлы эл мюлк.

Чыгъымсыз сыф. къарач. Хайыры, файдасы аз болгъан. Чыгъымсыз предприятие.

ЧЫДАМЛЫ – ЧЫДАМСЫЗ

Чыдамлы *сыф.* Тёзген, тэзюмлю. Юлгю береди ол чыдамлы сыфатындан, Эр тюнголмейди муратындан (Гуртуланы Б. Шуёхла арасында: 8). Айт не барды биз сынамагъан... Чыдамлыды неге да адам (Хубийланы О. Мурат: 22).

Чыдамсыз *сыф.* Чыдамы болмагъан. Кесин къатдырмагъан адам сууукъгъа, ауругъада чыдамсызды.

ЧЫДАМЛЫЛЫКЪ – ЧЫДАМСЫЗЛЫКЪ

Чыдамлылыкъ *ат* Чыдай, тэзе билгенлик. Халкъны чыдамлыдыгъы бла аны тюз ниетлилиги адамны ёхтемлендирмез иш туююлдю (Гадийланы И. Санга айтама: 137). Юйюр жашауда чыдамлылыкъ бек керекди.

Чыдамсызлыкъ *ат* Чыдамы жокълукъ. Бёрюню азыкъгъа чыдамсызлыгъы жойду (фольк.). Терсликге чыдамсызлыкъ.

ЧЫДАУЛУ – ЧЫДАУСУЗ

Чыдаулу *сыф.* къ. чыдамлы. Чыдаулу аскерчи.

Чыдаусуз *сыф.* къ. чыдаусуз. Сууукъгъа чыдаусуз адам.

ЧЫДАУЛУКЪ – ЧЫДАУСУЗЛУКЪ

Чыдаулукъ *ат* къ. чыдамлылыкъ. Бушуугъа чыдаулукъ.

Чыдаусузлукъ *ат* къ. чыдамсызлыкъ. Иссиликге чыдаусузлукъ.

ЧЫРАЙЛЫ – ЧЫРАЙСЫЗ

Чырайлы *сыф.* Чырайы болгъан, сыфаты, тыш кёрюмю ариу. Элде Зариятны кёзюне айтмасала да, «Бу ариу, чырайлы да, сабыр да жан Нафийсатдан къалай туугъан болур?...» демеген жокъду (Гулаланы Б. Тызыл тарыны назылары: 59).

Чырайсыз *сыф.* Чырайы болмагъан, эриши. Чырайсыз жаш хазна уялгъан, буюкъгъан да этмей, юйге кирди. Энди бир чырайсыз

эмеген быланы жетди да, кычырып: «Эй, кимди мени жылкымы сюрюп баргъан», – деп селешди (фольк.).

ЧЫРАЙЛЫЛЫКЪ – ЧЫРАЙСЫЗЛЫКЪ

Чырайлылыкъ ат Чырамы, кёрюмю, ариулукъ. Аны /Жолайны/ чырайлылыгъындан, ёхтемлигинден, жигитлигинден Налмасха келлик жокъ эди (Тёппеланы А. Ташыуул).

Чырайсызлыкъ ат Чырайы болмагъанлыкъ, эришилик. Кеслерини чырайсызлыкъларын билмегенле да бардыла.

ЧЫРЛЫ – ЧЫРСЫЗ

Чырлы сѳ. 1. Жаулу. Къурманлыкъ столда чырлы ашарыкъла кёндюле.

2. кѳч. Бай, къолайлы. Чырлы юй. Чырлы адам.

Чырсыз сѳ. 1. Жаусуз. Аммагъа бакъгъан дохтур чырсыз азыкъла ашаргъа буюрду..

2. кѳч. Жарлы, къолайсыз. Чырсыз юйден чыкъгъан адам.

Ш

ШАРАЙЫПЛЫ – ШАРАЙЫПСЫЗ

Шарайыплы сѳ. Къаллай да болсун бир кемчилиги, жетипшимсизлиги болгъан. Шарайыплы малны урлукъгъа къойма (н. с.). Аны бла бир жолну баргъанма, Кюлмезсе шарайыплы назмума, Аны окъла тубюнде жазгъанма (Къулийланы Къ. Сайлама, I:162).

Шарайыпсыз сѳ. Шарайыбы болмагъан. Къарачыгъыз къашларына, чачына, Гюлча къызыл, оймакъ тенгли ауузуна, Шарайыпсыз халына, атламына! (Этезланы О. Нарт къаланы хапарлары), /Къызыны/ Шарайыпсыз, субайдыла санлары (Боташланы И. Таула сакълайдыла: 41).

ШУРГУЛУ – ШУРГУСУЗ

Шургулу сыф. Адамны бушууланып, жарсып, мудах болгъан халы. Къызыны кёзлери, шургулу кёзлери, бир бек тараладыла (Толгъурланы З. Эррей: 189). Кюннюбюз, кечебиз да къайгъылы, шургулу болуп тургъанлай, бир кече элни тёгерегине салынган къалауурла ёлтюрюлюп чыкъгъанларын эшитдим (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 104).

Шургусуз сыф. Бушуусуз, жарсыусуз. Шургусуз хал. Шургусуз хапар.

Ы

ЫНТЫШЛЫ – ЫНТЫШСЫЗ

Ынтышлы сыф. ц. диал. Магъаналы, даражалы. Ынтышлы адам. Ынтышлы сёз.

Ынтышсыз сыф. ц. диал. Магъанасыз, даражасыз. Аны хапары ынтышсыз эди. Ынтышсыз иш.

ЫРАХАТЛЫ – ЫРАХАТСЫЗ

Ырахатлы сыф. Къайгъысыз, тынчлыкълы. Ырахатлы жашау. Хаджирет, таула этегине илиннгенден сора, хар тюрлю жаны бла ырахатлыды (Зокаланы З, Солуу кюн: 73).

Ырахатсыз сыф. Къайгъылы, тынчлыкъсыз. Аланы жашаулары ырахатсызды. /Аналагъа/ Ырахатсыз жүреккле, тынчлыкъ бермейдиде.

Э

ЭНЛИ – ЭНСИЗ

Энли сыф. Эни кенг (къумачны юсюнден). Ынна кюбюрюнден энли кишмир чыгъарды.

Энсиз сыф. Эни тар (къумачны юсюнден). Сый салгъанда манга да бир энсиз дарий узатдыла.

ЭПЛИ – ЭПСИЗ

Эпли сыф. Ишни эбин, таплыгъын билген. Къаллай эпли, ыйнакълыдыла сабийчикни къоллары! («Толкъунла»: 54). Ныгъышлада олтурадыла эпли къартларыбыз.

Эпсиз сыф. Ишни эбин, таплыгъын билмеген, оюмсуз. Аны / устазны/ керексиз сыркыулузгубуз бла эпсиз, дюрген сёз бла жюрегин къыйнагъаныбыз: «Адамсызлыкъды», – деп, сабийлени эслерине келирге ёч тюйюлдю («Сылпагъарланы К. Кёмеуол: 43).

ЭПЛИЛИК – ЭПСИЗЛИК

Эплилик ат Ишни эбин, таплыгъын билгенлик, оюмдулукъ, мадарлылыкъ. Къойчуну эплилиги.

Эпсизлик ат Ишни эбин, таплыгъын билмеген. Ишлеп башлагъанлай окъуна тенглери жашны эпсизлигин ангылагъандыла.

ЭРИУЛЮ I – ЭРИУСЮЗ I

Эриую I сыф. Жазыкъ, мискин, харип (адам), эрир, жазыкъсыныр кибики. /Анна:/ Биз асыры эриую, асыры хыра адамлабыз («Шуёхлукъ»).

Эриуюз I сыф. Адамгъа эримеучю, жазыкъсынмаучу, къаты (адам). Ала эриуюз къаты кёллю жашладыла.

ЭРИУЛЮ II – ЭРИУСЮЗ II

Эриую II хал. сёзл. Адам эрирча, жазыкьсынырча. Къыз жашха эриую къарады.

Эриую II хал. сёзл. Эримей, жазыкьсынмай, аяусуз. Къан ыркымы сур ауушланы Талата барады огъурсуз, Биягъы эриую, жарсыусуз (Моттайланы С. Толгъан ай: 19). Ол кюреш асыры эриую бошалды.

ЭСЛИ I – ЭССИЗ I

Эсли I сыф. Акъыллы, ангы, терк ангылаучу. – Мен сени бек эсли жаш суна эдим. Бекболат, энди уа къол жуудум – деп, Аслан кёлкълды этди (Гуртуланы Б. Жангы талисман: 246). Ахылаугъа айланьп, эфенди: – Сен, эсли Ахылау, кёрдюнгмю, мен бузулгъан ишни аякъ юсюне къалай салдым! Аны бу телени атасына айтыргъа унутма, – деди (Шауаланы М. Мурат: 55).

Эссиз I сыф. Эси болмагъан, терк ангыламаучу. Ёмюрлени айбат къылыкъларын Туталмаса къ, таулу жууукъларым, Эссиз таулу – ол сауундан – ёлюдю (Моттайланы С. Сезимни бийиклери: 139). «Бийберт манга да айтыргъа боллукъ эди», – деп, келди Азаматны кёлюне. – Неда Хурай Саматовичге айтхан болур. Ол а мынга... Мен къалай эссизме! (Тёпеланы А. Отлукъ ташла: 81).

ЭСЛИ II – ЭССИЗ II

Эсли II хал. сёзл. Ойлап, сагъыш этип. Ол бюгюн да, хар замандача эсли сёлешди.

Эссиз II хал. сёзл. Ойламай, сагъыш этмей, эси бла угъай. Асыры эссиз сёлешипми ийдим деп, тиширыу сагъышланды («Минги-Тау»).

ЭСЛИЛИК – ЭССИЗЛИК

Эслилик ат Акъыллылыкъ, терк ангылаучу хал. /Пазий/ жашыны эслилигине къууана эди (Залийханланы Ж. Тау къуушла: 20).

Эссизлик ат Ангысызлыкъ, терк ангыламаучу хал. –Тенглерим, бюгюн манга къол бермегиз: терслиги Болмагъан бир адамгъа Чамландым: эссизлигим! (Къулийланы Къ. Юйюнге игилик!: 42). /Мёлехан Ахматха:/ Айт, балам, эссизлигимди ансы, сиз сауулукъда алагъа /Къачхынчылагъа/ бир зат да болмазлыгъын билирге керек эдим (Къобанланы Д. Таулада таууш: 33).

ЭТИМЛИ – ЭТИМСИЗ

Этимли сыф. Адамны ишни эте билгени, ангылауу, ишге усталыгъы, этимиболгъаны. Ариулукъ бла да, акъыл бла да, адеби бла да этимли Салиймат кимден артха къалгъанды! (Байрамукъланы Х. Тиширыуну хапары: 17). Этимли келин.

Этимсиз сыф. Ишни эте билмеген, къолдан усталыгъы болмагъан. Анна киеуню этимсизлигине жарсыды.

ЭТИМЛИЛИК – ЭТИМСИЗЛИК

Этимлилик ат Ишни эте билгенлик, этими, къолдан усталыгъы болгъан хал. Анам Баблинаны этимлилигине асыры бюсюрегенден, анга алгъыш этип, къор-садагъа болуп туруп эди (Тёпеланы А. Кюн батмайды: 193). Этимлилик – жашха, къартха да керекди.

Эимсизлик ат Ишни эте билмегенлик, къолдан усталыгъы болмагъанлыкъ, этими жокълукъ. Къыйын ана келинине аны этимсизлиги ючюн тырман этеди.

ЭШИКЛИ – ЮЙЛЮ

Эшикли сыф. Кесингики угъай, башханыкъы. Эшикли чычхан юйлю чычханны къыстар (н. с.).

Юйлю сыф. Юйюрнюкю, юйдегиники. Къыз тууса – къонакъ, жаш тууса – юйлю (н. с.). Оюм бла айлансанг, къайда да юйлю болурса (н. с.).

ШАРТЛЫ КЪЫСХАРТЫУЛА

Сёзле бла сёз тутушла

аз жюр. – аз жюрюген
айт. – айтыу
алм. – алмаш
бош тил – бош тилни сёзю
д. а. к. – дагъыда аны кибики
дин – дин термин
заман. сёзл. – заманчы сёзлеу
кес. – кесекчик
кёпл. сан – кёплюк санда
кёрг. алм. – кёргюзтюучю алмаш
кёч. – кёчюу магъанада
кючл. кес. – кючлендириучю кесекчик
къарач. – къарачай сёз
мод. сёз – модал сёз
н. с. – нарт сёз
орун. сёзл. – орунчу сёзлеу
саб. тил – сабий тилде жюрютюлген сёз
сёзл. – сёзлеу
сёл. тил – сёлешиу тилни сёзю
сонг. – сонгура
сыф. – сыфат
фольк. – фольклор
хал. сёзл. – халчы сёзлеу
хаул. кес. – хаулаучу кесекчик
эск. – эскирген сёз
эт. – этим

Научное издание

Жамал Магомедович Гузеев
Людмила Хамангериевна Махиева

**СЛОВАРЬ АНТОНИМОВ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА**

Макет и техническое редактирование
И.Х. Кушховой

Корректор
Л.Б. Кучмезова

Подписано в печать 20.12.2016 г.
Бумага офсетная. Формат 60х84 ¹/₁₆. Гарнитура Palatino Linotype
Усл. печ. л. 15,8. Тираж 500 экз. (1-й завод – 100). Заказ № 170

ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ –
филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения
Федеральный научный центр
«Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук»
360000, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18
Тел. 8 (8662) 42-50-94
E-mail: kbigi@mail.ru

INSTITUTE OF HUMANITARIAN RESEARCH –
branch establishment of the Federal public budgetary scientific institution
Federal scientific center
«Kabard-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences»
360000, KBR, Nalchik, 18 Pushkin's street
Ph. 8 (8662) 42-50-94
E-mail: kbigi@mail.ru